

valóság

A TARTALOMBÓL

Karikó Sándor: Az emberi viszonyok két formája. Filozófiai és etikai gondolatok a társas együttlétről

Erős Vilmos: A magyar nemzeti kérdés a középkorban – Domanovszky Sándor előadása a Zürichi Nemzetközi Történészkongresszuson 1938-ban

Vizvári Béla: Adatok és szempontok a heterótól különböző szexualitás megjelenítéséről a magyar elektronikus sajtó egy részében 2021-ben

Kapronczay Károly:
A Semmelweis-kutatás története

Farkas Pálma: Városi legendák és tények nyomában – egy szoborelemzés története

Bólya Anna Mária: Rítus és idő A tavaszi áldozatban

Solymosi Tari Emőke: Vigasztaló Arlequin – Lajtha László balettjei

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL

2
0
2
2

11

valóság

A Tudományos Ismeretterjesztő
Társulat havi folyóirata

2022. november
LXV. évfolyam 11. szám

Szerkesztőség
1088 Budapest,
Bródy Sándor u. 16.
Postacím:
1431 Budapest, Pf. 176
Telefon: +36-1-327-8950

E-mail: valosag@titnet.hu
Internet: www.valosagonline.hu

Kiadja a Tudományos
Ismeretterjesztő Társulat

Felelős kiadó
Piróth Eszter igazgató
1088 Budapest,
Bródy Sándor u. 16.

Nyomás
Pauker Nyomda
Felelős vezető

Vértes Gábor

Index: 25 865

ISSN 0324-7228

Támogatóink:
Nemzeti Kulturális Alap, Magyar Nemzeti Bank,
Emberi Erőforrás Támogatáskezelő, Magyar Művészeti
Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet

Szerkesztőbizottság
Bogár László
D. Molnár István
Harmati István
Kapronczay Károly
Pomogáts Béla
Tellér Gyula

Főszerkesztő
Kucsera Tamás Gergely
Tőkéczki László (1994–2018)

Főszerkesztő-helyettes
Cseresnyés Márk

Szerkesztők
Kengyel Péter
Nyerges Gyula

Szerkesztőségi irodavezető
Szalai Zsuzsanna

Az emberi viszonyok két formája

Filozófiai és etikai gondolatok a társas együttlétről

Az emberi kapcsolatok kérdését természetesen sokféle szaktudomány vizsgálja. Hadd utaljak legalább egyetlen, viszonylag új képződményre: a szédületes iramban fejlődő digitális kommunikáció kialakulására, amely jelentős mértékben átalakítja szűkebb-tágabb kapcsolatainkat. Nem tagadva a szaktudományok által született részismeretek fontosságát, valójában nélkülözhetetlenségét, az alábbiakban mégis arra a szempontra kívánom felhívni a figyelmet, hogy semmiképp nem tekinthetünk el a filozófiai, az úgynevezett alkalmazott filozófiai és az etikai jellegű kitekintéstől. Arról van szó, hogy a vonatkozó filozófiai és (részben etikai) kutatási eredmények alapozó funkcióval bírnak a különböző szaktudományok számára. Ennyiben pedig megbízható pontossággal kijelölik az egyes részismeretek, konkrét jelenségek reális helyét és jelentőségét. Vagy legalábbis segítenek a tények, az adatok helyes értelmezésében és megítélésében. Ezért a *filozófiai és etikai kutatásokat* természetes módon be kell építenünk az emberi kapcsolatok tisztázásába, feldolgozásába is.

Számomra evidencia, hogy a filozófia megalapozó jellege esetünkben abban nyilvánul meg, hogy megragadja, majd szisztematikus vizsgálat alá helyezi a sokféle és rendkívül bonyolult emberi kapcsolatok legmélyebb és legáltalánosabb mozgató rugóit, erővonalait. A filozófia felismeri és feltárja azt az alapösszefüggést, hogy az emberi kapcsolatok legmélyén az egyén *társas viszonyainak törvényszerűségei* munkálkodnak. Ily módon érthető, hogy először s mindenekelőtt az emberi viszonyokat célszerű és szükséges megértenünk. Mielőtt indítanám a filozófiai vizsgálódást, hadd szögezzem le, sokan nem látnak semmilyen különbséget a kapcsolat és a viszony fogalmai között. Valójában közel is van a két kifejezés jelentése: a köztudat azonos értelemben használja, de még a *Magyar Értelmező Kéziszótár* (1975) is egymással írja körül a két fogalmat (a kapcsolat végső soron két dolog közötti viszony, míg a viszony egyének közötti kapcsolat). Magam mégis látok némi különbséget: a kapcsolat lehet természeti tárgyak és folyamatok, illetőleg ember és tárgy, dolog között, ahol tehát általában nincs jelen a tudati, az érzelmi, az akaratú tényező, míg a viszonyban mindig ott rejlik a tudatosság valamilyen szintje és az erkölcsi megnyilvánulás (mint például számítás, elhatározás, megvetés, lelkesedés, megbocsátás stb.). A kapcsolatban a természeti folyamatok, mozgások általában változatlan formában ismétlődnek (egy kémiai elem kapcsolatba léphet egy másikkal, és ugyanúgy 'viselkednek' egymással ezerszer is, vagy amikor egy ember vágja a fát, ugyanolyan mozdulattal történik mindez, mondjuk, a középkorban, mint manapság, és éppúgy Amerikában, mint Magyarországon.). Ezzel szemben a viszony tartalmazza az emberi lényeket (hogy tudniillik az ember társadalmi-közösségi lény), amely elsősorban társadalmi-történelmi kategória. *A viszony tehát társadalmi entitás, amely alapvetően befolyásolja az emberi szférát*, determináló erőként alakítja-formálja az emberi együttműködés és együttélés folyamatait.

Könnyű meglátnunk, hogy az emberi viszonyok filozófiai vizsgálata ősrégi feladvány, nem véletlen, hogy végigvonul az egész filozófiatörténeten. Még csak megkísérteni sem tudom nyomon követni a dilemmával való viaskodás bölcséleti történetét. Muszáj valahogyan korlátozni fejtegetésemet. Valójában csak arra

tudok és akarok koncentrálni, hogy milyen – az első pillanatra világosan látható és egyértelmű – alapvető összefüggések merülnek fel, amikor filozófiai szempontból próbáljuk feltárni az emberi viszonyok lényegét. Konkrétan arról lesz szó az alábbiakban, hogy mi a legmélyebb és legáltalánosabb jelentése az emberi viszonyok fogalmának, továbbá hogyan torzulhat el a viszony tartalma, illetőleg miként, milyen irányban kívánatos – vagy legalább lehetséges – meghaladnunk a viszonyt megterhelő negatív folyamatokat.

(*Az ember társas lény*) Közhely, hogy a társadalomban az ember nem létezhet egyedül. Nyilvánvalóan lehet remeteként élni, kivonulva a társadalomból, sőt még fokozhatjuk is ezt az állapotot: egyes remetelakók hallgatási fogadalommal múlathatják az időt. Azonban, a remetejelenség csupán kivétel lehet. Az ember természetes világa, tendenciájában, pontosan az ellenkező vonást mutatja: az ember nem tud létezni a társak, a kisebb-nagyobb közösségek nélkül. Egyébiránt már a Bibliában, a Mózes Első könyvében olvashatjuk, hogy „*Nem jó az embernek egyedül lenni: szerzek néki segítőtársat, hozzá illőt.*”¹¹ Könyven belátható, az ember társas élőlény, ahogyan a klasszikus görög bölcselelő, Arisztotelész is leszögezi: „*az ember természeténél fogva állami (más fordításban: közösségi, társas) életre hivatott élőlény.*”¹² Az ember tehát eredendően társas lény, ami annyit tesz, hogy az emberi világban szükségképp kialakul az embertársak valamifajta együttléte és együttműködése, az egyes ember csupán kisebb-nagyobb közösségekben létezhet, és egyáltalán a közösségműködések által boldogulhat.

A fenti összefüggés triviálisnak tűnik, megértése és elfogadása mégsem olyan egyszerű. A gyakorlati életben sokszor találkozhatunk különféle, általában lapos értelmezéssel, tévhittel. Mintha elfelejtenénk az összefüggés tanulságát, fő mondanivalóját: azt tudni-illik, hogy objektív és általános szükségszerűségről van szó, amely akkor is fennáll a társadalomban, ha nem ismerjük fel, vagy ha nem kívánunk hozzá alkalmazkodni. Ezért a lényeg ismételt megfogalmazásaitól ne idegenkedjünk! Újra és újra hangsúlyozzuk a mély igazságot, és makacsul emlékeztessünk rá, ahogyan a költő csodálatos tömörséggel és tisztán megfogalmazza: „*hiába fűrösztöd önmagadban, csak másban moshatod meg arcodat.*”¹³ A nyilvánvaló összefüggést a filozófia így határozza meg: „*minden olyan viszony, amelyben az ember önmagához áll, csak abban a viszonyban valósult meg, fejeződik ki, amelyben az ember a többi emberhez áll. (...) Mikor az ember önmagával áll szemben, akkor a másik ember áll szemben.*”¹⁴ (Hadd hívjam fel a figyelmet zárójelben, hogy az idézett filozófus a 'viszony' kifejezést használja.) A költő és bölcselelő fenti szövege nagyon is összecseng egymással, amely alapján bátran leszögezhetjük (nyilván sok más szerzővel egyetértésben): az egyes egyén létezése végső soron nem más, mint a másokkal való együttes életmegnyilvánulás, maga a társadalmi élet. Még rövidebben: az egyén társadalmi lényként tud megnyilvánulni, illetőleg csak így képes feltűnni a világban.

Tovább gondolva a fenti filozófiai megállapítást, joggal vethetnénk fel egy már előbukkant kategóriát, jelesül a társadalom fogalmát. Első pillanatra hajlamosak volnánk azt feltételezni, hogy maga a társadalom pusztán az egyénekből állna. Pontosabban a társadalom nem más, mint az egyének összege. Azonban ez megtévesztő, és eltakarja a lényegét. Valójában arról van szó, hogy „*A társadalom nem egyénekből áll, hanem az összegét fejezi ki azoknak a vonatkozásoknak, viszonyoknak (kiemelés tőlem – K. S.), amelyekben ezek az egyének állnak egymással.*”¹⁵ A fentiek alapján úgy összegezhethetnénk tehát, hogy az emberek együttlétre és együttműködésre lépnek életük során, amelynek tartamát és formáját az egymás közötti viszonyok, végső soron alapvetően a társadalmi viszonyok határozzák meg. A konkrét társadalmi viszony működési, szabályozza a konkrét egyének életét. Az ilyen értelemben felfogott viszony entitás, amely a konkrét helytől és időtől relatíve függetlenül működik. Ezért joggal állíthatjuk, *a viszony a történelem egyetemleges képződménye*, amely a legmélyebb szinten ragadja meg az egyes egyének életét.

E ponton indulhat egy hosszas, szakszerű filozófiai elemzés, amitől itt most tekintsünk el (újabb s nagyobb terjedelmű tanulmány feladata lehetne az). Rövidre zárnam vizsgálódásomat, és csupán egyetlen meghatározott gondolati tartalomra kívánnék koncentrálni.

A társadalomban szükségképp jönnek létre különféle emberi közösségek, amelyek közös és általános jellemzője, hogy a közösségi kapcsolatokban – s ezt már a neves szociálpszichológus, Aronson írja – „*az egyik fél sem számolja a pluszokat és a mínuszokat. Éppen ellenkezőleg, az egyik fél, ha a másiknak szüksége van rá, minden további nélkül nyújtja azt, ami tőle telik.*”⁶ és fordítva. Aronson „csak” lefordítja a fenti filozófiai összefüggést a szociálpedagógia és az etika nyelvére: erkölcsi szempontból áll ez a megállapítás az ember és a másik ember természetes, normális viszonyára. S való igaz, az erkölcsi elvek, az erények ott munkálkodnak viszonyainkban, fontosságukat egyáltalán nem indokolt alábecsülni, kiváltképp elhibázott lépésnek tarthatnánk a pusztá letagadását. A társas viszonyt alakító ép embert, kölcsönözve Hamvas Béla fogalmazását, joggal nevezhetjük normális élőlénynek. „*A normális embert arról ismerem meg – írja Hamvas –, hogy nem közömbös, nem részvétlen, nem semleges. (...) Ha a gyönyörben, vagy a hatalomban, vagy a vagyonban, vagy a sikerben élsz, mögötted a kereszt. Ha a szenvedésben, a lemondásban, az áldozatban élsz, mögötted (...) a dicsőség.*”⁷ Nem egyszeri és véletlen fogalmazásról van szó, másik munkájában még határozottabban fogalmazza meg a fenti erkölcsi természetű követelményt: „*A közösség kezdete, amikor az emberben felbred a tudat: nem vagyok egyedül, és minden ember sorsával elszámolni tartozom.*”⁸ Milyen igaz! És sajnós, milyen távol vagyunk még ettől az erkölcsi magaslattól! Úgy látszik, az embert olyan fából faragták, hogy csak az önös érdekét látja s követi, ám a szűkebb-tágabb világa iránt már közömbössé válik, felelősséget csupán önmaga sorsáért vállal (jó esetben), időben és térben távolabbi dolgokon már képtelen gondolkodni, és azokért a legkevésbé hajlandó küzdeni, szenvedni. Viszont ha a cselekvéseinket, viszonyainkat a Hamvas-féle erkölcsi elvek, erények vezérlik, akkor a közösségek természetes működése töretlenné, az egyének fejlődése pedig folyamatossá válna.

Mint tudjuk, az elvek annyit érnek, amennyit sikerül megvalósítani a gyakorlatban. A mai magyar valóság azt mutatja, hogy a fenti, filozófiai és etikai tanulságok nem tudnak olyan egyértelműen és határozottan érvényesülni. Bár fellelhetők részlegesen a mindennapi életben, mégis jelentős, zavart okozó elmozdulások tapasztalhatók a társas viszonyainkban. Számomra különösen izgalmas fejlemény, hogy két irányba is kialakult markáns változás: az egyik egy negatív irányba történő fejlemény, mondhatnánk: „vadhajtás”, míg a másik – szerencsére – egy pozitív feltöltődést mutat. Az előbbit hívhatjuk *az önző én piederzítátra ültetésének*, az utóbbit pedig *az én és a másik csodálatos egybeolvadásának*. Az előbbi a mindenható én mítosza, az utóbbi a társas élet tetőfoka, afféle csúcspontja. Tekintsünk rá – ugyancsak röviden – mindkét folyamatra, amely fokozatok felfoghatók a társas viszonyok két jellemző formájának!

(Az 'én' szézilálódása) Láttuk, a társadalom (itt a többi ember, a közösség) és az egyén között szükségképp kialakul egy objektív, a konkrét történeti időtől és helytől bizonyos értelemben független társas, ahogyan a filozófia nevezi: társadalmi viszony. Ezt az összefüggést foglalja magában a már jelzett formula, hogy tudniillik az egyén társadalmi lény. Alapvetően magától értendő dologról van szó, viszont a valóságban igen gyakran tapasztalhatjuk, hogy a viszonyban megbomlik a természetes egyensúly az egyén és a többi ember között. Torzulás jön létre, amennyiben alaposan fölértékelődik az egyén szerepe. A viszony egyik eleme, az én túlsúlyos, kizárólagos mozzanattá magasztosul. Megítélesem szerint inkább elsilányodik. Mintha csak az én körül forogna az egész történelem, mintha mindig s mindenütt az én alakítaná-formálná az emberi vonatkozások és viszonyok teljes rendszerét. Nem pedig a társadalmi viszonyok mélyén rejlő gazdasági, politikai s más erővonalak, érdekek határoznák meg az egyes egyének helyzetét, lehetőségeiket, életpályájukat.

Addig a pontig is eltúlozhatjuk az én szerepét és jelentőségét, hogy a dolog már az ellenkezőjébe fordul. Vagyis az a kérdés merül fel, egyáltalában létezhet-e az én maga? Ezzel kapcsolatban jogos a szociológus Hankiss Elemér felvetése: „*Nem tudjuk, hogy éntünket milyen mértékben határozzák meg külső tényezők, és milyen mértékben vagyunk képesek mi magunk alakítani. (...) Valóban az én életünk középpontja? Az élet intenzitásának és jelentésének legfőbb forrása?*”⁹ A kérdésfelvetés azért is indokolt, mivel az utóbbi egy-két évszázadban zajlottak olyan – itt nem elemezhető gazdasági, politikai és más természetű – folyamatok, amelyek lecsökkentik, nem ritkán eltüntetik az én valóságos szerepét. De legalábbis szembe kell néznünk azokkal a 20. századi történelmi folyamatokkal, amelyek egyfelől szép lassan megszüntetik az én integritását, másfelől viszont látványosan fölerősítik az önző én jelenlétét és tömegesedését.

A folyamat követésének rendkívül gazdag filozófiai és szaktudományi leírása jött létre, amelynek bármilyen feldolgozását, még csak a felsorolását is itt kerülnöm kell. Csupán néhány – fejtegetésem vonatkozásában mérvadó – szaktudományos, filozófiai és szépirodalmi adaléokra hivatkozom.

Mindenképp érdemes felfigyelnünk a genetikus szakkutató Richard Dawkins *Az önző gén* című könyvének alábbi soraira: „*ha olyan társadalmat szeretnénk felépíteni, melyben az egyének nagylelkűen és önzetlenül együttműködnek a közjó érdekében, kevés segítségre számíthatunk a biológiai természettől.*”¹⁰ Talán túlzónak is vélhetjük Dawkins pesszimizisztikus megállapítását, mindenesetre nem hagyhatjuk figyelmen kívül az ember eredeti biológiai mivoltának hatásait. Ráadásul hozzátehetjük a szaktudós kijelentéséhez, hogy – sajnos – a társadalmi folyamatok sem éppen segítik az önzetlen egyének tömeges kialakulását. Ezt számos történelmi adattal lehetne bizonyítani.

Egy pillanatra tekintsünk ki a vonatkozó szépirodalmi példákra. Az önző én érzékletes bemutatására fölöttébb gazdag irodalmi adalék gyűlt össze. Hadd hivatkozzak legalább két markáns műre, úgyszólván tetszőleges választással. A népszerű Ibsen-dráma főszereplője, Peer Gynt azzal az eltökéltséggel építi sorsát, hogy csupán magamagával kell törődnie. Életútját az én (és csak az én) mindenhatóságának elve vezérelji. Ki is mondja életfilozófiáját: a lényeg az, hogy az egész „*világot betöltse énem! (...) Úgy telve önmagával, hogy más el sem fér benne. (...) Én én akarok lenni teljesen, Gynt lenni egész földtekén.*”¹¹ Nyilvánvaló, Gynt olyan ember, akit csak önmaga, pénze és pillanatnyi élvezete érdeklí. Az ilyen életfelfogás azonban nem vezet jóra – legalábbis hosszú távon elkerülhetetlen a bukás. A végkövetkeztetést a darab végén a Gomböntő fogalmazza meg: a 'légy önmagad'-életelv csábító ugyan, mégis megtévesztő. Valójában az ellentétébe fordul. Gynt elveszíti életét, meghalasztja önmagát, képletesen (olykor szó szerinti értelemben is) öngyilkos élet ez. Gynt énje csak önző én lehet, aki tehát képtelen a normális és kölcsönösen gazdagító társas együttműködésre, emberi viszonyok alakítására. A viszonyokat nem építi, hanem pusztán kihasználja, valójában szétroncsolja, miközben önmagát is megfosztja tényleges értékeitől, vállalható életétől.

A másik példát a 20. századi osztrák írótól, Robert Musiltól veszem. A filozófikus című nagyregénye (*A tulajdonságok nélküli ember*) hőse, Ulrich, keserűen állapítja meg, hogy közönyössé váltunk. Nincs már teljes ember, aki szembenéz egy teljes világgal, csak egy emberi valami úszik az univerzális világban, ahogyan írja: már „*nem egy egész ember áll szemben az egész világgal, hanem csak valami emberi ez-vagy-az úszkál valami általános tápfolyadékban*”¹² Vagyis az akkori társadalmi folyamatok nyomán az egyén már képtelen egybetartani magát, elveszti integritását, meghatározó belső tulajdonságait. (A 19. századvégnek és a 20. század első felének filozófiája meggyőzően írja le az én szétzilálódásának, végső soron elvesztésének bekövetkezését.) Az egyén életlehetőségei beszűkülnek, az alkotó-teremtő erőt, képességeit nem tudja kibontakoztatni. Miközben jól tudjuk, amire Musil is rámutat másik munkájában, esszégyűjteményében, hogy tudniillik az „*egyén semmi más, mint önmaga elemi teljesítménye.*”¹³

Musil filozofikus megállapítása már közvetlenül átvezet bennünket egy kortárs magyar filozófus gondolatához. Almási Miklósról van szó, aki legutóbbi két munkájában is érinti az én-problematika mai alakulásának kérdését. (Csak zárójelben jegyzem meg, rendkívül aktuális társadalmi problémához szól hozzá, kiemelve annak etikai vonatkozásait, s mindezt közérthető és tömör formában fogalmazva – a magam részéről pontosan így értem a filozófián belül az alkalmazott filozófia mibenlétét.) Almási a digitális társadalom látványos térhódításának emberi problémáját veti fel. Témánk szempontjából fontos összehasonlítást tesz. Amíg a polgári társadalom civilizációs hősi korszakában (lásd felvilágosodás, ipari forradalom, a polgárság dicső politikai színre lépése stb.) az individuumok valóságos történelmi szerepet tölthettek be, váltak történelemformáló erővé, addig napjainkban, a digitális világában „*A 'másik' mint személy, eltűnőben van. A Facebook-on, a twitteren tele vagyok followerekkel (követőkkel), de mivel nem személyek, nem tudnak tükröt tartani élelem (gondoljunk itt vissza József Attila idézett költői sorára! – K. S.), nem tudnak beépülni az egyéniségembe. (...) Az egyén társadalmisága megrendült, (...) gyengülnek azok a szálak, amelyek a Másik-tól az Én-hez vezetnek*”¹⁴ És fordítva: az Én-től a másikhoz, a többiekhez. Fontos felismerése a szerzőnek, hogy minél több követője akad az Én-nek, annál kevésbé válik társadalmi egyénné. A Covid-19 járvány csak ráerősít erre a folyamatra. A karanténba zárás, a járványügyi korlátozások nyomán „*nem tudnak a gyermekek, a fiatalok, a munkavállalók, a nagyszülők, a rokonság, a barátok stb. egymással érintkezni, találkozni, elmarad a 'face to face' jelenlét, eltűnik a személyes beszélgetés, a meghitt közösségi élmény. A csetelés sem tudja pótolni a közvetlen és hatásos, szilárd nyomot hagyó érzést. Sokakban kialakul az 'alone together' jelensége, vagyis az együtt vagyok velük, mégis egyedül.*”¹⁵ Nyilvánvaló, a virtuális közösségből nagyon is hiányzik a társak hús-vér valósága, a valódi és hatékony együvé tartozás közvetlen és eleve élménye. *Az individuum alapvetően arctalanná válik.*

Talán a fenti megállapítások is meggyőznek bennünket arról, hogy jelentős mértékben tovább romlik az egyén társadalomhoz való viszonya, amennyiben az 'én' integritásának, teljességének újabb megrendülése tapasztalható. Akár azért, mert az 'én'-ből indulnak ki ilyen irányú törekvések, akár a társadalom felől érkeznek az 'én'-t nyomorító negatív hatások.

(*Amikor az 'én' egyesül a másikkal*) Szerencsére, az én és a másik egyén között lévő viszonyban kialakul(hat) pozitív alakváltozás is. Itt már nem egyszerűen arról van szó, hogy az én figyelembe veszi a másik (és a többiek) érdekét, szükségleteit, és megtalálja a szükséges, kívánatos együttműködés útját-módját. S fordítva: a másik egyén, az adott társaság, a közösség is maximálisan elismeri és értékeli a szóban forgó egyén munkáját, mi több, segíti a benne szunnyadó készségek-képességek kibontakoztatását. Az ilyen harmonikus, de legalább normálisnak tartott viszony születése nyilván már önmagában üdvözlendő fejlemény. Azonban még ennél is tovább léphetünk: felállíthatunk a viszonnak egy igen magas rendű, magasztos, egyúttal rendkívül mély szintjét. Olyan viszonyrendszer, amelyet általában csak bámulni tudunk, és irigyeljük a társas együttlétben résztvevőket. A viszony újabb fokának lényege: az egyén – újra hangsúlyozva – nem pusztán alkalmazkodik a másikhoz, nem csak segíti őt a maga módján, hanem *egyesül, összeolvad a másik lényel*. Nyilván, képletes értelemben, ám olykor a valóságban is tapasztalható a tökéletes egybefonódás két ember között. Az egyén társas lény – irtam korábban, hivatkozva klasszikus gondolkodókra. Most azt vetném fel: a társas lény megmutakozásának létezik egy csodálatos foka, amikor az 'én' a másikká, a másik pedig 'én'-né válik. Előáll az *emberi viszony legszebb, leginkább kifejtett formája*, amikor létrejön a teljes azonosulás, a tökéletes *egygyé* válás, az együtt lélegzés, a kölcsönös egymásból való építkezés, az egymásba való olvadás érzése, valóságos élménye. Talán erre mondja a köztudat, az 'én' és a másik léte „egy húrton pendül”.

Mielőtt meghökkenve felkapnánk fejünket, hogy tudniillik ilyen viszony csak a mésekben létezik, ám a valóságban aligha fordulhat elő, érdemes eltűnődni azon, hogy az ember(iség) milyen régóta kacérkodik a totális egységélmény eszméjével. A történelemben mindig fogalmazódtak ilyen gondolatok, mi több, igények. Már Lao Ce azt állította, hogy „minden az egységgel született, (...) az egység élte mindeneket, (az emberi viszonyainkat – K. S.) megalkotni és nem birtokolni, / hatalmaskodás nélkül vezetni: ezt kell a legnagyobb jónak nevezni.”¹⁶ A jó erényének Lao Ce-i bevezetését nagyszerű gondolatnak tartom, e ponton megint csak hosszas – ezúttal – etikai elemzésbe bonyolódhatnánk, ám ezt már megkíséreltem máshol.¹⁷ Reagálva Lao Ce egység-gondolatára, úgy értelmezem, hogy nála felsejlik az 'én' sajátos viszonyának, tudniillik az egybeolvadásnak a szükséglete. A sejtés, nem sokkal később, Buddha tanításában határozott formát, állítást nyert. Buddha egyértelműen elítéli az 'én'-ből való kiindulás felfogását, mivel szerinte „az énről szóló elgondolás megalapozatlan, hamis hit, (...) amely önző vágyat, sóvárgást, ragaszkodást, gyűlöletet, rosszindulatot, önhiúságot, büszkeséget, önzést vált ki.”¹⁸ Az ilyen és hasonló negatív érzések, jellembeli vonások helyett „az egymáshoz való odafigyelés és az egymással való együttérzés, (...) ezekkel tudna hozzájárulni (az 'én' – K. S.) ahhoz, hogy a társadalom egybe tartozó, újra egyként létező lehessen.”¹⁹ Lao Ce és Buddha felfogásában végső soron az úgynevezett éntelenség (no self) kívánalma fogalmazódik meg. Látjuk, *Az önző lény helyébe az önzetlen egyén ethosza lép.*

Platón a szerelem kapcsán arról ír, hogy Zeusz, a főisten, a gyarló ember féktelensége miatt kettéválasztotta az emberlényt, és mindegyik része (fele) szüntelenül keresi a másik felét. Később a főisten megbocsájt, és kész újra „benneket összeforrasztani és egymásba olvasztani, úgy hogy ketten eggyé váltok, (...) a teljesség vágyát és keresését hívjuk Erosznak.”²⁰ A gondolatot később, többek között Hamvas Béla veti fel, mintegy folytatva a platóni sorokat. Hamvas izgalmas összehasonlítást tesz két markáns jelenség, a barátság és a szerelem között. Szerinte az előbbi az életet teszi költőivé, miközben az ember szenvedélyeit és erőit összhangba hozza, az utóbbi pedig felébreszti összes szenvedélyeinket, és mi válunk költőivé. Majd így summáz: „A szerelem titka, hogy a kettőből egy lesz, a barátság titka, hogy az egyből lesz kettő.”²¹ Azt gondolom, a szerző mély meglátásáról van itt szó, és aligha tudnánk kétségbe vonni igazságtartalmát. Valóban, a szerelemben megtörténik az én teljes, totális egységessülése, egybetartozása a másikkal (kettőből egy lesz), az eggyé létezés felfoghatatlan gyönyöre, kivételes állapota. S ne féljünk a megfogalmazástól: ezért a szerelem felfogható egyfajta misztériumnak. Miközben azt se felejtjük el, ha az egyik 'én' a másikban pusztán egy tárgyat, árut, dolgot lát, azt aligha mondhatjuk szerelemnek, inkább csak az együttlét valamilyen torz formájának.

Látható tehát, a két ember egyesülése, egy lényként való élete és élménye nem pusztán eretnek gondolat, nem csak álom, hanem egy ősrégi vágy, természetes érzés, amely – hál' istennek – időnként és helyenként a való életben is megvalósulhat. Mint ahogyan a mindennapi életünkben is találkozhatunk jó emberekkel.

Továbbá számomra nyilvánvaló, két ember egybeolvadása nemcsak a fiatal szerelmespárok között lehetséges. Megmaradhat az a későbbi életkorokban is. Emlékezzünk ezzel kapcsolatban a klasszikus görög mitológiából Philemon és Baucisz történetére. A két ember mint férj és feleség hosszan éltek egymás mellett önzetlenül, harmóniában, szeretetben. Utolsó kívánságuk az volt, hogy az istenek, a haláluk után helyezték majd koporsójukat egymás mellé: holtukban is együtt akarnak lenni. Amit készséggel megtették nekik az istenek, jutalmul azért, hogy korábban a két ember kíségette a szállást kérő isteneket. A két fa, ami kinőtt a sírhelyükön, jól szimbolizálja: az 'én' igenis egybeolvadhat egy másik egyénbe.

Steve Andreas amerikai szaktudós önálló könyvet publikált 2002-ben az én-kép megerősítése céljából. Noha sok jogos javaslatot fogalmazott meg arról, hogy miképp tudnánk jobban realizálni a „segíts magadon” elvet, a magam részéről gyökerében más

irányban vélem megragadni a megoldás útját és módját. A szerző írja: azon töprengett, hogyan tudnánk hozzásegíteni az embereket „önmaguk és képességeik teljesebb megvalósításához.”⁷² Szeretnék hinni és reménykedni abban, hogy az együttműködésben a másikkal való egyesülés, együvé válás, de legalább az adott társal, társasággal, közösséggel szembeni nyitottság, érzékenység mint olyan, hatékonyabban és szerethetőbb módon szolgálja az emberi viszonyaink fejlődését, mint az ’én’ mindenáron történő felfogása a csak az én helyzetéről való gondolkodás.

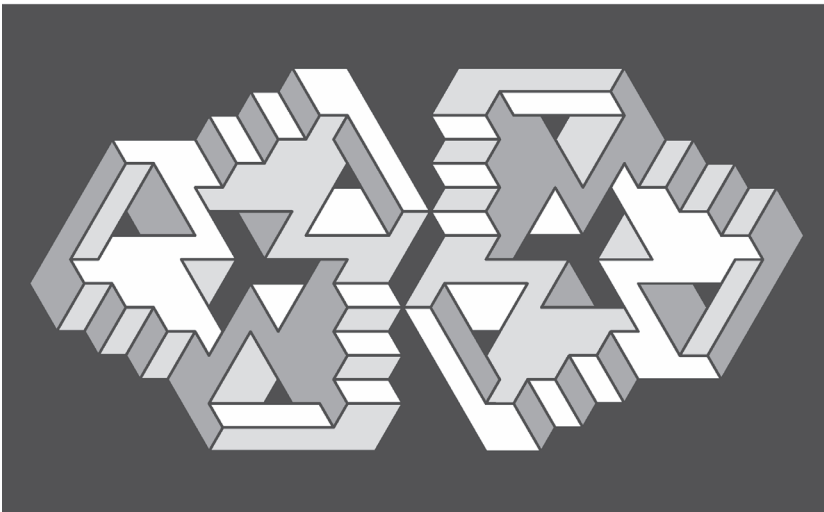
*

Jól tudjuk, az emberi viszonyok, a társas együttélések és -működések sokféle érdekek, akaratok, kívánalmak közepette formálódnak. Következésképp egész sor szaktudományos szempontból (például közgazdaságtani, politológiai, kultúraelméleti, hadtudományi, szociálpszichológiai stb.) vizsgálhatjuk. Am vegyük figyelembe a filozófiai és az etikai megközelítések szükségességét is! Az erkölcsi tanulságokat végső soron sokkal komolyabban indokolt és kívánatos előtérbe állítanunk, mint ahogyan eddig tettük. Ami pedig a filozófiai mondanivalóm lényegét illeti: *nem térhetünk ki az önző ’én’ és a kiteljesedett társas lét világa közötti emberi választás elől.* Azt gondolom, nem állhatok egyedül azzal a véleménnyel, hogy az önző ’én’ létre jöttét világosan és határozottan utasítsuk vissza! S fordítva: a harmonikus, kiegyensúlyozott társas együttlétre pedig (ha nem tudjuk is mindig, minden körülmények között felmutatni), legalább törekedjünk a megvalósítása felé. Ami bizony – aligha vitathatóan – már önmagában jellempróbáló kihívás.

JEGYZETEK

1. *Szent Biblia.* Mózes Első Könyve, 2. rész 18. Szent István Társaság. Az Úr morfondíroz így a Teremtés végén.
2. *Arisztotelész: Politika.* Gondolat, Budapest, 1969, (ford: Szabó Miklós) 1253a. A közbeszédben „társadalmi lény”-ként terjedt el.
3. József Attila: Nem én kiáltok. In: *József Attila Összes versei.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1971, 124. Megítélésem szerint József Attila nem pusztán egy költő, hanem filozófiai vénával megáldott művész. Nem sok ilyen író-költő akad a világ- és a magyar irodalomban. Az idézett verssor hallatlan mély és tömör költői kép.
4. Marx: *Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1970, 51. Próbáljuk Marxot olvasni előítéletek nélkül, csupán szalmái (itt: filozófiai) alapon. Egyetértek Liessmann, kortárs osztrák filozófussal, aki szerint „Marxot nem olvasni, osztobaság lenne, (...) úgy olvassuk, ahogyan mindig is kellett volna, mint teoretikust, mint filozófust. (...) Végre lehet úgy olvasni, mint ahogyan a nem-katolikus ember Aquinói Szent Tamást.” Liessmann, P. K. : *Karl Marx +1819 +1989. Man stirbt nur zweimail.* Sonderzahl, Wien, 1992, 9.
5. Marx: *A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonalai.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1972, 168. A tőke köteteiből bőségesen lehetne hasonló megállapításokat olvasni, amitől itt tekintsünk el.
6. Aronson, E.: *A társas lény.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 2014, 377. Aronson könyve jól érzékelteti, hogy a szociálpszichológia milyen közel kerülhet az etikához. Lásd például az önrétékelés, a konformitás, az agresszió, vagy az előítélet című fejezeteket.
7. Hamvas Béla: *Unicornus.* Medio Kiadó Kft. Budapest, 2020, 46. és 76. Hamvas itt a siker(esség) és a dicsőség jelenségeit hasonlítja össze. Az előbbi a szírének zenéje, amely varázslat, bár fölöttébb mulékony. Az utóbbi viszont a mélység, az egyetemesség és a halhatatlanság.
8. Hamvas Béla: *A láthatatlan történet.* Medio Kiadó Kft. Budapest, 2006, 168. Egyetérték megállapításával, de hadd fűzzem hozzá, gondolatának végkifejlete misztikába fordul.
9. Hankiss Elemér: *A ezerarcú lény.* Osiris Kiadó, Budapest, 2005, 509. Hankiss könyvét hajlamosak vagyunk elfelejteni, ami méltatlan. Ha másért nem, legalább a rendkívül gazdag szakirodalmi apparátusa miatt érdemes kezünkbe venni ezt a művét. Csak a felsorolása 56 (!) oldalt tesz ki.
10. Richard Dawkins: *Az önző gén.* Gondolat Kiadó, Budapest, 1986, 13. Az adott genetikai adat (adottság) szerepét nem lehet alábecsülni, mint ahogyan a társadalmi kultúra fontosságát sem.

11. Ibsen: Peer Gynt. In: *Henrik Ibsen Drámák*. Magvető, Budapest, 2003, 322. és 266. Az 'éld ki magad' valójában öngyilkos élet. *H. Ibsen színművei*. Magyar Helikon, Budapest, 1966, 968. (ford. Hajdú Henrik).
12. Robert Musil: *A tulajdonságok nélküli ember*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1977, I. k. 305. Véleményem szerint Musil is filozófiai vénával rendelkező író, éppúgy, mint a költő József Attila.
13. Robert Musil: *Esszék*. Kalligram, Pozsony, 2000, 61. A szerző gondolatára érzékenyen reagálnak neves közép-európai írók, gondolkodók (például Milan Kundera, Czeszlav Milos, Danilo Kis, Konrád György stb.).
14. Almási Miklós: *Ami bennünk van*. Fekete Sas Kiadó, Budapest, 2019, 22-23. Az érzelmi kultúra is romlik. Lásd 141.
15. Almási Miklós: *Közeli jövőnk és a távoli jelen*. Joshua Könyvek, Budapest, 2021, 29. A digitalizáció térhódítása és a Covid-19 járvány hatásai itt összecsúsznak.
16. Lao Ce: *Az út és erény könyve*. Magyar Helikon, Budapest, 1980 (Tőkei Ferenc válogatásával, jegyzeteivel, utószavával), 53., 8. Az 'egység'-gondolata másik munkájában is megjelenik: „Az erényes ember egyesül az erénnyel.” *Lao Ce Életbölcsélete. Tao-Te-King*. (összeállította Stojits István), Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R-T., Budapest, 1907, 47.
17. Sándor Karikó: What can one receive from philosophy and pedagogy? Reflections on the courage of the spirit and eminence of the soul. *Pedagogical Almanac*, XXVIII. 1/2020, 15-24. 'St. Cyri and St. Methodius' University Press, Veliko Tarnova.
18. Valpola Ráhula: *A Buddha tanítása. A Tan Kapuja*. Budapest, 2021. 87. A szerző srilankai szerzetes.
19. Kovács Gábor – Zsolnai László (szerk.): *Magyar buddhisták. A Tan Kapuja*. Budapest, 2020, 302. Zsolnai szerint az 'én' értelenségének felismerése Buddha legnagyobb felfedezése.
20. *A lakoma*. Platon összes művei. Atlantisz, Budapest, 2005, 52. (ford. Telegdi Zsigmond) „Kezdetben vala az ember kétarcú” A kettéválasztás után szüntelenül keresi ki-ki a másik felét, hogy újból egymással egyesüljenek.
21. Hamvas Béla: *A láthatatlan történet*. i.m. 135. Majd emlékeztet Montaigne összevetésére: a szerelem elemi erővel egyszerűen leteperi az embert, a barátsághoz viszont beleegyezésünkre van szükség.
22. Steve Andreas: *Én kép*. Libri Kiadó, Budapest, 2002, 399. A teljesebb megvalósításhoz többféle út vezet. És nem vagyok biztos abban, hogy az önmagunk és képességeink kibontakoztatása az egyedüli és üdvözítő cél valamint módszer volna.

A magyar nemzeti kérdés a középkorban – Domanovszky Sándor előadása a Zürichi Nemzetközi Történészkongresszuson 1938-ban¹

Az alábbi forrásközlés a neves magyar történész, Domanovszky Sándor egy 1938-ban, a Zürichi Nemzetközi Történészkongresszuson tartott, eredetileg német nyelvű, korábban még nem publikált előadása.² A szövegnek számos érdekessége van, mind Domanovszky nézeteit illetően, mind a historiográfiai kutatások „mühelytitkait” illetően, ezért feltétlenül érdemes és érdekes mindennek közreadása.

(Az előadás háttere: A Nicolae Iorga-val folytatott vita³) A román és a magyar történetírás/történészek egymással folytatott vitái⁴ nem új keletűek, közelebbről a 18. század végéig nyúlnak vissza.

A vita a két világháború között, ha lehet, még jobban kiéleződött, különösen azonban az 1930-as években, illetve a harmincas évek végén, a második bécsi döntés idején, amikor a fő tét Erdély hovatarozásának történeti (s persze egyéb, földrajzi, gazdasági, demográfiai) érvekkel való igazolása volt. Ebben az időszakban különösen Székely János (1927: alias Eckhart Ferenc, mint Szekfűhöz és Domanovszkyhoz írott leveleiből kitűnik)⁵, Treml (Tamás) Lajos, maga Domanovszky, Kniezsa István, I. Tóth Zoltán, Alföldi András, Deér József és mások (pl. Kornis Gyula), román részről pedig S. Dragomir, Bratianu, Iorga, Z. Paclisanu, I. Lupas, Daicovicu, a művészettörténész Petresanu, sőt D. Prodan voltak a viták főszereplői.⁶

Domanovszky Sándor 1938-ban publikálta „La méthode historique de M. Iorga” című francia nyelvű könyvét⁷, amelynek két előzményét is felvillanthatjuk. Az egyik az a tény – Eckhart Ferenc Domanovszkyhoz írott 1928-as levelének tanúsága szerint⁸ – hogy az 1928-as oslói történészkongresszuson Iorga élesen bírálta az irredenta magyar történettudományt és külpolitikát, amelyre a jelenlévő magyar történészek megfelelő francia nyelvtudás hiányában nem tudtak válaszolni. (A tény nem biztos, hogy igaz, a levelezők szerint sem, de felvetődött.) A másik, már közvetlenebb előzmény Iorgának a saját folyóiratában, a „Revue Historique du Sud-Est Européen”-ben megjelent, élesen bíráló hangnemű, terjedelmes recenziója 1936-ban⁹, Domanovszky már említett, 1923-ban publikált „Geschichte Ungarns” című könyvéről¹⁰, amely nyíltan revíziós célokat szolgált, s amelyben Iorga szerint hamis és dehonesztáló minősítések jelentek meg a románokról, illetve a román történelemről. (Domanovszky válaszában fel is veti, némileg meghökken, hogy mindezt Iorga 13! év után reagált, először azt hitte, a Hóman Bálint és Szekfű Gyula által írt Magyar Történetet támadta meg.) Erre egy teljes, francia nyelvű kötettel reagált Domanovszky 1938-ban, amely alapvetően négy részre oszlik, s amelyben a szerző nemcsak az amúgy köztudottan „grafomán” Iorga szóban forgó recenziójára válaszolt, hanem Iorga szinte teljes életművét (elsősorban persze a magyar, illetve az erdélyi román vonatkozásúakat) a rá jellemző (bár valószínűleg segítői, sugói is voltak) filológiai akribiával vette górcső alá. Az első részben válaszolt közvetlenül az 1936-os recenzióra, majd Iorga 1919-es, német nyelvű teljes magyar történetről készült összefoglalását veszte ki (a Helmolt-féle Weltgeschichte számára készült)¹¹; a harmadik részben, kb. 80 oldalon keresztül mutatott rá a szerinte nem tudományos és elfogult Iorga történetírói módszerére, amikor is kijelentéseit, minősítéseit nem bizonyította kellő módon forrásokkal, ha pedig igen, akkor szerinte

a források nem arról szólnak, nem azt bizonyítják, amit Iorga alá akar támasztani. A negyedik fejezetben pedig Iorga 1935-ös, szintén franciául megjelent, a románoknak az egyetemes történelemben játszott szerepét bemutató szintézisét veti alá tüzetes vizsgálatnak, ahol főleg a dákoromán kontinuitás tézisének bírálja, Alföldy András alapján¹², de a korai magyar történelemről Iorga által leírtakat is. Iorga minderre 1938-ban és 1939-ben két szintén francia nyelvű brosúrával válaszolt¹³ (az elsőben újra közli 1936-os recenzióját is), míg Domanovszky utóbbira viszontválaszolva jelenteti meg a „L'origine et la patrie premiere des Roumains” című cikkét az egyébként Lukinich Imre által szerkesztett Archivum Centro-Orientalisban (1938)¹⁴, s a vita egyfajta lezárásaként értékelhető, hogy Iorga 1940-ben magyarra fordítja és kiadja jó tíz évvel korábban keletkezett, „A nemzetek közötti gyűlölködés ellen” című írását.¹⁵

A két történész közötti vitában felbukkannak a magyar és a román történészek közötti évszázados disputa szinte konstans kérdései, amelyek még az Erdély történetével kapcsolatos vitában is hasonlóan vetődnek fel az 1980-as években¹⁶, kiegészülve persze néhány aktuális és személyes elemmel.

Összességében Domanovszky Iorga történetírói tevékenységét rasszistának és idegen-gyűlölőnek, merő ideológiai szempontokban gyökerező politikai propagandának, s így tudománytalannak tartja.

(Az 1938-as és 1945 utáni előadások) A két történész az 1938-as zürichi történészkongresszuson személyesen is találkozhatott, sőt – Iorga biográfusa szerint – Iorga egyenesen triumfált, kifejezetten Domanovszkyval szemben (azaz szerinte a nemzetközi történész társadalom őt tekintette győztesnek, elismerte tudós kvalitásait, mivel őt választották meg a nemzetközi történész szövetség alelnökévé)¹⁷.

A kongresszuson Domanovszky (korábban utaltam erre) „A magyar nemzeti kérdés a középkorban” címmel tartott német nyelvű előadást¹⁸. Ebben, miután bevezetesként utal Meinecke, G. Hanotaux, Huizinga nemzettel kapcsolatos gondolataira, részben összegzi is korábbi krónikatanulmányait s kifejti, hogy Magyarország a kereszténység, azaz a Nyugat védőbástyája (egy korábbi írása szerint „védőpajzsa”¹⁹) jelszó nem a 16-17. században, a törökellenes harcok idején született meg, hanem jóval korábban, például a tatárjárás idején, de az egész középkoron keresztül érvényesül.

Másrészt – Domanovszky fejtegetései szerint – ez nemcsak a királyi udvart és a felső, uralkodó réteget, hanem – ráadásul bizonyos mértékben már a honfoglalás előtt is – az egész társadalmat, azaz az alsóbb társadalmi rétegeket, tehát a népet is áthatotta.²⁰ Domanovszky állításának bizonyítására számos példát, illetve forrást is felsorakoztat, legfőképpen persze az általa kitűnően ismert középkori krónikairódmalmat,²¹ de törvényeket, pápai levelet, külföldi, mindenekelőtt bizánci forrásokat is, s az erre vonatkozó jelenségek közül kiemeli például a tatárjárást, az államalapítást (vö. Szent István Intelmeivel), de Julianus barátot vagy Szent Lászlót és IV. Bélát is.²²

Domanovszky 1938-as előadásának értelmezéséhez nélkülözhetetlen egy minden bizonnyal 1945 után (de még az 1947-es párizsi békekonferencia előtt) született feljegyzése, melyet jelen sorok szerzője publikált nemrégiben. Ebben Domanovszky második Trianontól fél az 1945 utáni rendezéssel összefüggésben, s ismét egyik fő érve ezzel szemben, hogy a magyarság mind a középkorban, mind az újkorban alapvetően a Nyugatot/nyugati kultúrát védte, a kereszténység védőbástyája volt, melyet az ország feldarabolása következtében már nem fog tudni ellátni. Egyértelműen bizonyítja a középkori viszonyok összekapcsolását az újkoriakkal (tehát az alább közlendő szöveg alapvetően ebben a kontextusban értelmezhető) az alábbi szövegrészlet Domanovszky 1945 utáni előadásából. Amelyben ráadásul megismétli 1938-as előadásának néhány fontos gondolatát, de 1920-as szövegének egyik-másikát (lásd a Michelet-re való utalás, stb.) is.

„Nemzeti türelmetlenséggel és gonosz elnyomással vádolnak azok, akik századokon át élvezték a magyar állam rendjét és oltalmát. Ezek akkor is szabadon fejthették ki saját nemzeti erőiket, amikor a magyarság az idegen kultúra elleni évszázados küzdelemben

minden más népnél szívósabban és hasonlíthatatlanul nagyobb véráldozatokkal küzdött nemcsak saját népeinek szabadságáért, hanem valósággal testével és vérével óvta Európát.²³ Ovtá attól a végzetes veszedelemtől, amelynek átkát magának annál súlyosabban kellett viselnie, mert odakötte szomszédjához, saját uralkodói Európa nyugatán folytatótt, pusztán dinasztikus politikája miatt²⁴ ebben az önzetlen és áldozatos küzdelemben erőit még le is fogták.

Michelet egy évszázad előtt²⁵ fölvetette a kérdést, mikor fogja az emberiség ezért halálját leróni? Vajjon a 15. században a magyar királyok nem adtak-e Magyarországon a szerb despotáknak hatalmas birtokokat, hogy erősítsék őket az idegen invázió elleni védekezésben²⁶; vajjon a 17. század végén nem találtak-e hazánkban a magukra maradt szerbek új otthont, hogy ott megvonhassák magukat ellenségeik vérbosszúja elől? Vajjon nem a 18. században következett-e be a románok tömeges bevándorlása az ország keleti és déli részeibe, amelynek magyar lakosságát a 16. század végén és a 17.-ben ritkították meg olyan végzetesen a tatár hordák. Csehország akkor leverve és guzsbakötte mégis legalább gazdasági téren szabadon gyűjthette erőit a jövőendő nemzeti feltámadásra. Csak a magyarság szorult vissza nagy vérvesztései után saját határai közt szűkebb területre, amikor a bécsi kormányzat kifejezetten német kézre juttatta a földet és idegenek ipari és kereskedelmi érdekeinek szolgáltatta ki az országot.

A 15. századi pápák kitüntető címzései, amelyekkel – pl. Aeneas Silvius is – Magyarországot illették: *clipeus* vagy *antimurale Christianitatis*,²⁷ és 13. századi elődeik hasonló elnevezéssel az akkori magyar királyokról: *'athleta Christi'*²⁸ azonban azt is elárulják, hogy az ország és népe ezt a bástyaszerepet már a 11. század óta játszotta bessenyők [sic!], úzok, kúnok [sic!], mongolok és tatárok támadásaival szemben is, keleti részeiben mindig igen súlyos véráldozatokkal.²⁹ *Érthető, hogy már akkor IV. Béla király panasolta is a pápának, hogy egy keresztény országból sem kapott segítséget és figyelmeztette, hogy Magyarország leverésével milyen veszedelem fenyegeti az egész kereszténységet.*³⁰³¹

(Konklúzió) Összességében itt is leszögezhető, hogy Domanovszky nézeteiben alapvető volt a nemzeti szempont, a nemzeti értékek érvényesítése, tehát változatlanul és határozottan el kell utasítani az olyan véleményeket (Granasztói György),³¹ mintha Domanovszky nézetrendszere a neopozitívizmus, kitüntetetten pedig Karl Popper „social engineering”-re vonatkozó tézisével lenne párhuzamba hozható. Popper „nyílt társadalomról”, de falszifikációról és verifikációról alkotott elmélete is gyökeresen ellenkezik a nemzeti ideológiával, sőt, éppen ezzel száll szembe s minősíti azt esszencialistának, azaz tudománytalanak.³² Amint 2016-os tanulmányomban bizonyítottam³³ – de így érvel Várdy Béla, sőt Harold Steinacker is – Domanovszky életművében fokozatosan közeledik a szellemtörténethez, s a harmincas években egyre gyakrabban tűnnek fel szövegeiben a Heinrich Rickertre, Wilhelm Windelbandra, Oswald Spenglerre vagy Ernst Cassirerre való hivatkozások. S 1938-as zürichi előadásában is Friedrich Meinecke, Gabriel Hanotaux, Johan Huizinga, Karl Hugelmann³⁴ gondolatait idézi fel – e szerzők nézetei pedig homlokegyenest ellentétben állnak azzal, amit Karl Popper mond.

Meg kell jegyezni, hogy a Domanovszky Sándor által képviselt nemzeti gondolattól nem lehet megtagadni az esetleges demokratikus tartalmat sem, amint azt Stefan Berger professzor teszi új keletű összefoglalásában, a *Writing the Nation* című sorozat befejező, összegző művében.³⁵ Ebben a német történész magyar szóbeli forrásra hivatkozva ír arról, hogy Szeffű Gyula és Domanovszky Sándor (cseh történészekkel karöltve, mint Josef Pekař és Václav Chaloupecký) a kereszténység védőbástyája gondolat megfogalmazásával nacionalista álláspontot foglalt el, amely egyfajta kultúrfőlényt (ezt a kifejezést nem használja Stefan Berger), de mindenképpen Kelet-Európa barbarizmusát sugallta.³⁶

Szeffű Gyulánál is, de Domanovszkynál különösen (akinél a harmincas-egyvenes években nincs olyan látványos közeledés a baloldal és végül a Szovjetunió felé, mint Szeffű Gyula esetében),³⁷ a kereszténység védőbástyája gondolat mind 1920-ban,

mind mondjuk 1938-ban a Szovjetunió, illetve az általa megtestesített kommunista alternatíva elleni tiltakozás volt, ami mégiscsak a demokratikus és liberális értékek védelmében történt.

Ugyanakkor a Iorgával folytatott vita, amely mégiscsak az eszmei-ideológiai háttérét képezi sok szempontból az alábbiakban közlendő előadásnak, világosan alátámasztja: a „kereszténység védőbástyájá”-ról folytatott diskurzus³⁸, s a versengés, hogy ki képviselte inkább az európai/keresztény értékeket jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a térség (Kelet/Kelet-Közép-Európa) történetírásai megragadtak a „történetírás nemzeti látószögében”³⁹, s jelentős mértékben hozzájárultak a saját történetükre vonatkozó nemzeti mítoszok gyártásához, illetve fenntartásához.

Bárhogyan is legyen, az alábbi szöveg mindenképpen további bizonyíték arra, hogy még az olyan kiváló, és a szakszerűség szempontjából mintaszerűnek számító történészek, mint Domanovszky Sándor, életművének feltárása/értelmezése sem lehet meg munkáik eszmei-ideológiai-politikai háttérének, saját koruk aktualitásaival való összefüggésük tisztázása nélkül.⁴⁰

Domanovszky Sándor: A magyar nemzeti kérdés a középkorban.

MTA KIK Kt., Ms 4530/37.⁴¹

A „nemzeti állam a középkorban” fogalma a századforduló történeti felfogásába sehogy sem illett bele. Még ma is sokszor hallatszanak hangok, amelyek különösen a nemzeti öntudatot a középkorban kétségbe vonják. Újabban azonban mind erősebben utat tör magának az ellenkező nézet és sociologusok (sic! a következőkben is) és történészek vetekszenek, hogy kimutassák a nemzeti érzés eleven ható erejét azokra a régi századokra, amelyekről ezt a tényezőt a hyperkritika el akarta vitatni.

Annak a szigorú mértéknek alkalmazásában, amellyel ez az irányzat az állam és a nemzet fogalmát a régebbi időket illetőleg megítélte, kétségtelenül igen nagy része volt a sociologiai terminológia tisztázódásának, annak a törekvésnek, amely a fogalmak mentől szabatosabb körülírására törekedett. Az állammal szemben még elnézőbb volt a fölfogás, sok olyan alakulatot is elismertek államnak, amelynél a modern állam attribútumai közül több lényeges tényező hiányzott. A hatalmi elv erős megnyilvánulása kifelé és befelé a kritikai kifogásokat korlátok közé szorították. Legfeljebb országokról és fejedelemségekről beszéltek csak, tehát csak a fejlődés fokozati különbségeit hangsúlyozták ki, de a nemzet fogalmát – minthogy megnyilvánulásai kevésbé élesen jutnak kifejezésre – a középkorra nézve anachronismusnak tekintették.

A hiba e gondolkodásban módszertani tekintetben kétségtelenül abban keresendő, hogy a fogalmat hozzánk közelebb álló beteljesedési formájában fogja meg és azt hiszi, hogy a fejlődés megelőző fokozatai más, a beteljesedett fogalomtól lényegükben különböző jelenségek, nem pedig csak ugyanazon jelenség változó fejlődési formái voltak. Ha a mongol birodalomnak nem is volt meg az a belső integrálódása, amelyet a modern államtól megkövetelünk, olyan mindent elsöprő erővel folytatta hódításait és olyan kiterjedésű szervezetet teremtett – a világtörténelem legnagyobb kiterjedésű hatalmát –, hogy pusztán fogalmi megfontolások miatt tőle az állam jellegét megtagadni nem lehet. Az állam körüli nyilvánvaló tapasztalatok tehát elég figyelmeztetésül szolgálhatnak, hogy a nemzet kérdésében is óvatosak legyünk.

A kérdés itt is fogalmi meghatározáson fordul meg, hogy miképpen definiáljuk a nemzetet? Meinecke azonban már régen megállapította „dass es keine Formel gibt, welche allgemeingültig die Merkmale dafür angibt”...”Gemeinsamer Wohnsitz, gemeinsame Abstammung, oder genauer gesagt, gemeinsame oder ähnliche Blutmischung, gemeinsame Sprache, gemeinsames geistiges Leben, gemeinsamer Verband oder Föderation mehrerer gleichartiger Staaten – alles das können wichtige und wesentliche Grundlagen oder Merkmale einer Nation sein, aber damit ist nicht gesagt, dass jede Nation sie alle zusammen besitzen müsste, um eine Nation zu

sein.”⁴² Az ő mélyreható reflexióiból, mint döntő tényezőt szeretném kiemelni a „der Wille zur Nation”-t, mint a nemzeti lét legsarkalatosabb alapját, amely kétségtelenül minden egyébnél fontosabb.

Meinecke felismerte, hogy a közös származás, az azonos vérkeveredés, valamint a nyelv azonossága, amelyeket racionalisztikus gondolkodással a nemzetté alakulás legfontosabb tényezőinek tekintenénk, korántsem játszották a nemzetté alakulásban a döntő szerepet.⁴³ Közös leszármazottak különösen az északi erdőöbven nehezen ébredtek közösségük tudatára. Az ilyen vidékeken szokásos gyűjtögető gazdálkodás, vadászó és halászó életmódjával nem mozdította elő nagy egységek összefogását. Összefogás helyett inkább apró közösségekre tagolt. A természeti viszonyok a sűrűbb együttélésnek sem kedveztek, differenciálódásra tehát alig volt lehetőség, s így az integrálódás feltételei is hiányoztak. Ilyen körülmények közt az összefogás sokszor származásra és vérosszétételre idegen elemek kezdeményezték. Ha ezek elenyésző kisebbségekben voltak, mint az oroszoknál, vagy a bolgároknál, nyelvíleg beolvadtak, de a nemzetté alakulást mégis ők kezdeményezték, s ha a másik fajban ébredett is ez irányban valamelyes kívánság, annak megvalósítói mégis ezek az idegenek voltak. A „Wille zur Nation” tőlük indult ki, illetve az ő ténykedésüknek köszönhette beteljesedését.

Magasabb műveltségi fokon – hogy az ellenpólusra is rámutassak – Németalföld nemzeti öntudata két nyelvíleg teljesen, de jórészt fajilag is különböző elem közös sorsából és azonos politikai célkitűzéséből fejlődött ki. A közös lakóhely, illetve a szomszédi viszony mellett tehát ez esetben is az akarat játszotta a döntő szerepet.⁴⁴

Legyen szabad itt még Gabriel Hanotaux-t idéznem, aki azt írta „La memoire est la faculté initiatrice de l’Intelligence; or l’Histoire étant la mémoire des sociétés, on peu dire qu’elle est la faculté initiatrice de la civilisation. Sans elle, la société n’existerait pas, puis qu’elle n’aurait aucun souvenir de vie antérieure ni aucune prévision de vie postérieure. Dès que la société emmagasine des souvenirs, elle constitue son expérience et, par conséquent, détermine son propre progrès.”⁴⁵

Hanotaux, aki „De l’histoire et des historiens” című tanulmányában nem akart ezzel a nemzeti lét kialakulásának kérdéséhez hozzászólni, mégis e néhány szóban olyan tényekre mutatott rá, amelyeknél szabatosabban ezt a tant aligha világítja meg valami más. A Wille zur Nation csak bizonyos ráeszmélés alapján jöhet létre. Visszatekintés nélkül a multba és az ebből levont tanulságok nélkül nincs célkitűzés. A korábbi tapasztalat a társadalom emlékezetének elindítója és további cselekedeteiben a „faculté initiatrice”⁴⁶. Így ébred a tudat, amely mellett azonban az akaratra van szükség, hogy az eszme megvalósuljon.

Ez a lényeg, amely mellett egészen elenyésző jelentőségű, hogy a tudat mennyiben hatja át az egész társadalmat és hogy az akarat kinek a részéről érvényesül?

A kérdés körül támadt vitaközlásokban a nemzeti gondolat késői kialakulására fölhozták, hogy a nemzeti misszió eszméje először mint dinasztikus termény (sic!) lép föl, amelyet csak az uralkodó hirdet és vall, népére azonban csak később megy át. Nem hiszem azonban, – hogy konkrét példákra hivatkozzam –, hogy a burgundi hercegek célja a németalföldi nemzeti érzés kifejlesztése lett volna, s hogy ez utóbbi létrejöhett volna, ha ehhez a hajlandóság a nép széles tömegeiben, de főképp az értelmiségben nem lett volna meg. Az idegen kezdeményező nyelvi asszimilálódása pedig egyenesen a mellett bizonyít, hogy alattvalóik tömegeinek érzései e részben döntőbb jelentőségűek voltak, mint az eszme megfogalmazójának elgondolása.

Módszerileg hibásnak tekintem tehát az olyan gondolatsort, amely csak százados dinasztikus előkészítés után hajlandó a nemzeti gondolatnak a tömeg, illetve a felső rétegek soraiban való érvényesülését elképzelni.

Az a középkor, amelynek állítólag nem volt nemzeti öntudata, a népeket egymástól igen merev elhatároltságban mutatja, amely a saját maga megbecsülése mellett az idegenekkel szemben igen lenézően viselkedett. Ez a megvetés, ha az idegen sikereket tud fölmutatni, s a más nemzetből való szemlélővel szemben nagyobb jólétnek örvend, idegengyűlöletté is fokozódik. A középkor merész kereskedőit koruk más államai sokkal

ridegebben fogadták maguk közé, mint a XIX. századnak „nemzeti öntudatra ébredt” államai. Ők maguk is az idegenben külön telepeken zárkóztak el a bennszülöttektől és saját hatóságaik alatt saját szokásaik szerint kívántak élni. A Hansa, az olasz városok levantei telepei, a keleti országok német városi lakossága ríktó színben állítja elének ezt a tudatos elhatárolódást. Mi ez, ha nem nemzeti öntudat?

Azok, akik a XIX. század elejét a nemzeti gondolat és érzés fejlődése szempontjából olyan nagyon alapvetőnek tekintik, elfelejtik első sorban, hogy a romantikus nemzeti mozgalom reactio volt a XVIII. század kozmopolitizmusával szemben. Nem új érzés ébredt akkor, hanem egy visszafajtott, latens meglévő erő tört magának újra utat. Megnyilatkozási formái sokkal vehemensebbek, mint bármely előző korban, ami csak természetes következménye a szellemi érintkezési lehetőségek hihetetlenül nagy meggazdagodásának. Gondoljunk csak a nemzeti szellemnek⁴⁷ arra a korábbi előretörésére, a XVI. század elején, amikor az egyházi tradíciókon nyugvó hivatalos latin nyelv mellett a nemzeti nyelvek érvényesülése erős ütemben foglalt tért mindenfelé. Pedig akkor csak a humanizmus és a könyvnyomtatás támasztották alá ezt a diadalmas rohamot, míg a XIX. század elején, egyetemek, tudományos társulatok, folyóiratok és újságok a meginduló hírszolgálat, a nyomdai termények (sic!) rohamos megsokasodása, a tanulás széles körben való terjedése, s a társas egyesülések és véleménykicserélések számos új formája adott az új életre kapott gondolatnak addig soha nem látott expanzív erőt.

Nem az következnek-e ebből, hogy a történetírónak a XVI. századot megelőző időre első sorban azt kell megvizsgálnia, hogy nem vagyunk-e hiányosan informálva? Nem fedt-e el valami előlünk a valóságban mégis élő jelenségeket? Nem azon fordul-e csak meg a dolog, hogy nem voltak meg a nemzeti gondolat és érzés kifejezésére és átszármasztására a kellő megnyilatkozási lehetőségek?

Nem szabad részben elfelejtenünk azt, hogy a középkor szellemi vezetői egyházi férfiak voltak, hogy az írás hosszú időn át úgyszólván teljesen az ő kezükben volt, a népi gondolatvilág és érzelmek tehát az ő szűrőjükon át jutottak el hozzánk, kétségtelenül olyan alakban, ahogy az az egyház felfogásának megfelelt. Hogy akkor az életben is a vallásos tényezők praedomináltak (sic!), még nem jelenti azt, hogy a nemzeti érzés a vallásos mellett nem tudott kifejlődni, csak azt, hogy másodsorba volt szorítva. A keresztény univerzalitáson belül azonban megvolt a nemzeti tudatnak is a maga jelentősége, ami különösen a jogi intézmények alakulásában jutott kifejezésre. Ha tehát a papi írók írásaiban felcsillan a nemzeti öntudatnak valamely halavány megnyilatkozása, azt nem az író lefokozásán át kell vizsgálat alá vennünk, hanem annak tudatában kell értékelnünk, hogy lefokozás történt.

Ez a szempont irányadó a dinasztikus beállításnál is. A fejedelmek kancelláriáitól nem kívánhatjuk, hogy általános nemzeti szempontokat hangsúlyozzanak olyan időkben, amikor a fejedelmi hatalomnak még alig voltak korlátai. És ugyanezek a szempontok az udvari történetírás megítélésénél is. A nemzeti jelleg csak olyankor jut írásos kifejezésre, amikor a dinasztikus törekvéssel ellentétbe jut.

Különösen áll ez Európa keleti országaira, ahol az írásbeliség kifejlődése későn indult meg és megindulása idején kizárólag egyháziak állottak szolgálatában, a fejedelmi kancelláriában is és az udvari történetírásban is. Itt a XIII. század előtti időből tehát alig van mód arra, hogy a nemzeti érzés megnyilatkozásait megközelítsük.

Pedig épen Európának ebben a részében a nemzeti érzés kétségtelenül sokkal átütőbb erejű volt, mint a nyugaton, ahol a hűbériség a nemzeti egységeket fölbomlasztotta és azokon belül partikuláris erőket állított egymással küzdelembe.

Ez a különbség Európa nyugati és keleti része közt olyan mélyreható, hogy a hyperkritikus irány módszerei tévedéseit igen jelentékeny részben épen a nyugati viszonyok szemléletéből magyarázhatjuk. A nagy nyugati nemzeti közösségek fölaprózódása kis territoriális egységekre, ezeknek egymással folyt ádáz versengése, természetszerűleg akadályozta a nagy nemzeti egységek összefogó érzésének érvényesülését. Karl Gottfried Hugelmann kutatásaiból mégis kitűnt, hogy a német jog kodifikációi a XIII. században a német ember (Deutscher Mann) és a német föld (Deutsches Land) minden territoriális

elkülönülés fölött álló fogalmaira építettek, hogy tehát a hűbéri rend sok apró politikai közületének birkózása sem tudta a közös nemzeti tudatot elhomályosítani.⁴⁸ És nem csak a különböző német territoriumok polgárai voltak tudatában ennek az egységnek, hanem a külföldiek is. A bolognai egyetemnek 33 natiója volt, közülük 17 olasz (citramontan) volt, de csak egy német nemzetet ismertek, ép úgy, mint egy magyart.⁴⁹ S a magyar krónikák is⁵⁰, amikor teutonokról, nagy ritkábban germánokról vagy alemannokról beszéltek, ezalatt mindig az egész németiséget értették, egyes részeit pl. a bajorokat, szászokat, thüringiaiakat és meissenieket – ha róluk akartak szólni – mindig szűkebb nevükön emlegetve.

A nemzeti elhatárolódás tehát kétségtelenül tudatos volt, s a kialakult nemzeti egységeket a határokon innen és túl jól ismerték. Ilyen körülmények között tulságosan akadémikus jellegű arról vitatkozni, hogy a patria, natio, gens szavak egyes népek használatában a középkorban mit jelentenek, hogy következetesen alkalmazták-e őket abban az értelemben, amelyet a mi precizióra törekvő korunk a tudományos használatban nekik tulajdonít, mert hiszen a közhasználatban e fogalmak kifejezőit bizony ma sem használják következetesen.

Azt a módszertani hibát, amely abból származott, hogy kizárólagos forrásul az ilyen egyoldalú átszámaztatásból eredő írásos anyagot vették, szerény nézetem szerint egyrészt a tények figyelembevételével kell korrigálni, másrészt pedig a szövegekben fennmaradt halavány allúsiók igazi jelentőségének méltatásával. Vonatkozik ez elsősorban arra a korra, amely az írás általánosabb elterjedését megelőzte, Európa keleti országaiban tehát a XIII. század előtti időre, részben még a XIII. századra is.

A magyar nemzeti hivatástudat⁵¹ a közfelfogás szerint a török harcokban tűnik föl. Amikor 1440-ben az ország rendjei, élükön Hunyadi Jánossal az utószülött trónörökös, Habsburg László helyett, éppen a török veszedelemre tekintettel a Jagelló lengyel királyt, Ulászlót választották meg a magyar trónra, az ő hitlevelében használták Magyarországra a „*murus et clipeus fidelium pro honore nominis divini et defensione fidei catholicae*” kifejezést.⁵²

I. Ulászló kancelláriája tovább is használta az „*universae Christianitatis clipeus*” és az „*imperii propugnaculum per omnes aetates*” kifejezéseket. Hunyadi Mátyás és utódai leveleiben, magyar követések ajkán, ha segítségért jártak idegen udvarokban vagy birodalmi gyűléseken, ez időktől kezdve állandóan visszatér ez a kép s a hozzá fűződő gondolat. Elterjed az a külföldön is, különösen a curiában, de használja például Macchiavelli is. Magyarországon történeti munkákban és egyházi szónoklatokban különösen panaszos hangon emlegetik, szemrehányóan, hogy az ország ehhez az univerzális hivatásához sehonnán sem kap komoly segítséget és egészen magára van hagyva. Ezzel az a tudat befelé is különös éllal nyilatkozik meg. Macchiavelli említi, hogy a magyarok szeretnek kérkedni a szolgálatokkal, amelyeket a kereszténységnek tettek.⁵³ Amikor pedig a Jagellók alatt a hangulat, különösen a Habsburgokkal kötött családi szerződéseik hatása alatt, az idegen uralkodó családok ellen fordult s az 1505-iki rákosi országgyűlésen a köznemesség nyomására kimondták, hogy – mint ez másutt is szokás – nem választanak többé másnyelvű királyt az ország trónjára, mert ezek csak a trón megszerzésére töreksenek, de ha ezt elérték, többé nem törődnek vele, szintén ebből a gondolatból indultak ki. Büszkén vallották: „*hor regnum...antemurale clypeusque Christianitatis existet et magna sua suorunq; caede semper Christianitatem ipsam defendit.*”⁵⁴

A hivatástudat ebben az alakjában tehát igen erős nemzeti öntudattal párosult s az 1505-iki formulázásban a nyelv és a származás tényezőit is határozottan kihangsúlyozta. Világos, hogy e formulák nem csak pusztán irodalmi szóhasználat, amely egy kis kör ideológiájában gyökerezik, hanem hogy bennök a reális politikában is érvényesülő tények visszhangzanak.

Ha tehát az akkori humanisztikus műveltség idejében ezeknek a tényeknek ilyen írásos lerögzítésével találkozunk, ebből nem az következik, hogy egy fogyatékosabb írásbeliség mellett ez a tudat teljesen hiányzott, hanem csak az, hogy a tényeknek írásbeli lecsapódására nem volt még meg a kellő alkalom.

Kétségtelen, hogy a XV. század előtti időben Magyarországon kívül a magyar nemzeti hivatástudatról még kevésbé vettek tudomást. Ebben a tekintetben csak a pápai kúria kivétel. IX. Gergely pápa IV. Bélát már 1238-ban „fortis athleta Christi”-nek nevezte.⁵⁵ 1279-ben III. Miklós mondja a magyar királyi házról „quae consuevit athletas Christi contra infideles producere ac insurgere ad reprimendum astutiam barbarorum et quae vires enutrivit electos...religionis Christianae servitias praecipuos.”⁵⁶ s ettől kezdve szakadatlan sorban következnek a pápák hasonló kifejezései a magyar királyokról.

E részben különösen arra akarnám fölhívni a figyelmet, hogy IX. Gergely idézett kifejezése még a tatárjárás előtti évekből való, tehát nem hozható kapcsolatba ezzel az esemény-nyel. Ez ellentmond tehát annak az esetleges felfogásnak, hogy a magyar királyok csak akkor ébredtek volna ezirányú hivatásuk, valamint országuk helyzetének és Európához való viszonyának tudatára. A modern történetírás nagyon sokszor esik abba a hibába, hogy a mult századok embereitől el akarja vitatni cselekvéseik tudatosságát. Pedig, ha elgondolá-saik nem is gyökeretek olyan rendszeres fogalmi megalapozottságban, mint korunkban, ezt bőven pótolta az egyszerűbb és ennek következtében világosabb problémába állítás⁵⁷ s az akaratnak az intellektussal szemben érvényesülő fölénye. Legföljebb arról lehet tehát szó, hogy gondolatviláguk elméletileg még kevésbé tisztázott, hogy képzeteik és véleményeik alakulásában nagyobb szerepe van az intuitionnak, ami viszont elméleti skrupulus híján a meggyőződést kétségektől és ellenmondásoktól mentesebben alakítja ki.

Mínthogy a világi dolgokban még hiányzott minden elmélet, az csak nyers körvonalakban jutott kifejezésre, tuzás elméleti megfogalmazásokat keresni a kor olyan írásos megnyilatkozásaiban, amelyeknek célja is egészen más volt, minthogy ilyen elmélkedésekbe bocsájtkozzanak. A kutatás súlypontját tehát a szavakról, ha a kor világába tényleg be akarunk pillantani, a tényekre kell áttöltni.

Nagy hiány e részben, hogy a nyugati történettudomány nem vette figyelembe azokat a szívós harcokat, amelyeket a magyarság új hazájában való meglepedésétől kezdve, különösen a nyugathoz csatlakozása után szinte szakadatlanul kénytelen volt megvívni az ujjab nomád előretöréssel: bessenyőkkel, uzokkal, kunokkal, mongolokkal, tatárokkal.

Pedig e harcok gondolatvilágának nagyon jellemző bizonyítékai vannak. Az az uralkodó, aki megtérése után a kereszténység eszmevilágát teljesen össze tudta egyeztetni a nemzeti fölfogással, Szent László volt (1077–1095). Az ő idejéig a hagyományos fölfogás még bizonyos fokig a pogányság felé nézett, s a nemzeti önállóság védelmében még ismételten szembefordult a nyugat hatalmi törekvéseivel és azzal, amit vele egynek tartott, a kereszténységgel. Csak az ő idejében szűnik meg a bizalmatlanság a nyugattal szemben, s a király körül egy gazdag legendakör alakul, amely a nép száján is tovább él és mindenféle csodatetteket tulajdonít Szent Lászlónak, nem horvátországi hódításával, hanem a bessenyőkkel és kunokkal vívott harcaival kapcsolatban. A magyarországi templomokban felfedezett középkori (nagyreszt XIV. századi) fal-festmények főképp Szent László harcait ábrázolják a kunok ellen. Az ő uralkodásának hagyományai tehát már a kereszténység védőbástyájának gondolatvilágába vezetnek.

Ugyanez a mentalitás ütökzik ki Szent Istvánnak éppen Szent László idején készült legendájából is, amikor elmondják, hogy álomlátás alapján „predixit...superventurum Christianorum hostes, videlicet, qui tunc Hungaris imminebant Bessos”⁵⁸. A II. Konrád elleni harcban is a „novellam plantationem Christianitatis”-t féltette és ajánlotta imájában a Szent Szűz oltalmába, amikor „armatos totius Hungaris” összehívta „ad tuendam patriam”.⁵⁹

Nem lehet tehát elvitatni, hogy a XI. században is elevenen élt már az ország lakosságában az a határozott tudat, amely nemcsak nyugat felé hitrokonaitól, de kelet felé fajrokonaitól is elválasztotta tehát nem csak a kereszténység, hanem a kereszténység érdekében is saját országa (patria) védelmére kötelezte.

IV. Béla király 1254-ben helyesebben 1250-ben⁶⁰ panaszos levéllel fordult IV. Ince pápához, melyben figyelmeztette őt, hogy a latin császárság és a Szentföld elveszte nem volna Európa lakóinak olyan nagy kárára, mint ha Magyarország megint a tatárok hatalmába

esnek, ami a kereszténységnek „ultima necessitas”-át jelentené, mert a tatárok tervei az egész kereszténységet fenyegetik és seregeikkel egész Európa megtámadására készülnek. E levél gondolatmenete középpontjában a kereszténység veszedelmének képével és az ország magárahagyottságának felpanaszolásával, ugyanabban az atmoszférában keletkezett, mint Szent László legendaköre és Szent István legendáinak szövege, és ugyanazt a lelkeséget! (E. V.) tükrözi. Ebben tekintetben tehát a kereszténység befogadásától a XV. század határozott fogalmazásáig töretlen vonalban kimutatható a kontinuitás. Csak a szavak változtak, a XIII-XIV. században a pápák a magyar királyokhoz intézett bulláikban őket nevezték „athleta Christi”-nek, amit a XV. században fölváltott – az országra vonatkoztatva – a „clipeus, murus, antemurale, propugnaculum Christianitatis.”⁶¹

A nemzeti öntudat szempontjából az is mellékes, hogy az kiken át szólal meg? Elhibázottnak tartom azt a szemléletet, amely ezt a tudatot kezdetben kizárólag a dinasztia privilégiumának tekinti és úgy hiszi, hogy pl. Magyarországon is csak a rendiség kialakulásakor, a XIII. század első felében megy át ez a tudat a rendi alkotmány részes elemekre. (sic!) Itt is az az eset, hogy a dinasztia mellett akkor még csak az egyház fektet le bizonyos tételeket – de nem nagy elméleteket – írásban. Hogy az írásbeliség nagy lendületével a XVIII. század elejétől a népi tudat is előtérbe lép a „communitas” hangsúlyozásával⁶² sok tekintetben éppen a dinasztiaival szemben, nem azt jelenti, hogy csak akkor ébredt. Az a tény, hogy a rendiség előretörése az írásbeliség lendületével éppen összeesik, mindenesetre amellet látszik szólani, hogy a közösségtudat ezzel a mozgalommal kapcsolatosan keletkezett.

A bizonyítást e részben megnehezíti, hogy királykrónikáink legrégebbi ránk maradt fogalmazása is a XIII. századból való. Ámbár kétségtelen, hogy már a XI. század közepén és végén egy-egy része már le volt zárva, ezek és a későbbi folytatások és átalakítások a XIII. századi megfogalmazásban mégis újabb átdolgozásokon mentek át. A communitasról szóló részek úgy a hun, mint a magyar történetben kétségtelenül ebben az időszakban kerültek a krónikába. De a nemzeti öntudat élhetett a népben alkotmányos formák nélkül is. S ennek a krónikában számos jelét is találjuk, olyan kapcsolatokban, amelyeknél nem merül föl a gyanú, hogy változtatások következményei lennének, sem a dinasztia egyes ágainak belső küzdelmeivel, amelyek időnként a krónika átfogalmazására okot adtak. Ha pedig ilyen a tendenciából eredő okok nem léptek előtérbe, a középkori író görcsösen ragaszkodott forrásához. Minthogy a XIII. századi átdolgozót a régebbi idők történetének aprólékos elbeszélései és személyi adatai már nem érdekelték, s ezeket kihagyta, különös súllyal esnek latba a Képes krónika interpolációi, amelyek e régi szövegeknek egykorú oklevelekkel is egybehangzó egyes részleteit tartották fenn.

Már a krónika legelső részéből, amely forrásul használta Regino continuatorát és az Annales Alahenses maiorest, erős nemzeti önértzet és büszkeség ütközik ki. Elmondva a szerencsétlen kimenetelű 955-i augsburgi csatát, ehhez Regino continuatorának a 915. 917. 932. és 954. évekhez följegyzett adataiból egy diadalmas bosszuló hadjáratot konstruált⁶³, amelynek hőse a magyar sereg egy állítólagos elszakadt része. S amikor utóbb Byzanc megsarcolása során elmondja a Botond mondát, az ő győzelmét a krónikás a görög császárra olyan szégyennek tekintette, hogy fejét elfordítva eltávozott a várfalról (quod ingenti verecundia reputantis averterunt facies suas, pergentes in palacium).⁶⁴

E helyeken csak a nemzeti büszkeségről van szó, Péter és Aba uralmánál azonban a nemzeti keserűség tör át a szentírásból kölcsönzött frazeológián. Pétert Gizella királyné emeli a trónra azzal a célzattal, „ut regnum Hungariae amissa libertate Teutonicis subderetur”.⁶⁵ A királyt a trónon a „furor Teutonicus” vezeti⁶⁶, amire „videntes principes Vugarie mala gentia sue” ellene fordulnak⁶⁷, Péter azonban haragjában megfogadja „in regno Hungariae Teutonicos constitutum et terram eius hospitibus implebo”⁶⁸ Hú tanácsosát Budát „cuius consilio Petrus Ungariam afflixerat”⁶⁹, megölik és III. Henrik, mikor visszasegíti a trónra „concessit petentibus Ungaris Hungarica scita servare”⁷⁰. Igaz, hogy ez a nationalis érzés itt nincs formulába öntve, de a szövegből az események lüktetésén át annál elevebben kiérzethető.

I. Endre és I. Béla valamint fiaik viszályában már a nemzeti érdek alig van veszélyeztetve, a krónikás mégis szükségesnek tartja megjegyezni, hogy a testvérek megütközésénél Endre „Hungaros autem non multos habebat”,⁷¹ az őt trónon követő Bélánál pedig kiemeli, hogy alatta „Hungaria quamplurimum locupletata super omnes circumdiacentes regiones caput extulit.”⁷² Belgrád ostrománál, amikor a vár védelméért küzdő sarraceni harcosok egy elesett társuk holttestéért nagy elkeseredéssel küzdenek, Salamon és a hercegek így kiáltanak föl: „Utinam sanguis et sor Machabeorum efferbesceret in militibus... ut Hungari cadaver Sarraceni raperent.”⁷³ A nemzeti lelkesedés adja annak a fogoly magyar lánynak is a kanócot a kezébe, aki a várost fölgyújtja.⁷⁴

De a nemzeti érzés megnyilatkozásának legközvetlenebb megnyilvánulása az az adoma, amelyet Nyitra ostrománál mond el a krónika Salamonról. Harcosai közül Opos túnt ki leginkább, a kor ünnevelt lovagi hőse. Tettei láttára IV. Henrik császár megkérdezi Salamont, vajjon a hercegek táborában is vannak-e ilyen kiváló vitézek, amire „Salamon autem intendens laudare Hungaros” azzal felel: „multi sunt, etiam multo meliores.”⁷⁵

Nem folytatom. A fölsorolt adatok elég bizonyosságot szolgáltatnak arra, hogy a nemzeti együvértartozás érzése a XIII. század előtt is elevenen élt nem csak a dinasztia tagjainak, hanem elég széles rétegek tudatában. A társadalmi alakulatok lényegi sajátága, hogy tudtuk az egyedekbe szétszórta nem nyilvánulhat meg teljes egyöntetűséggel. Irodalmi műveltség híján ez az egyöntetűség más segédeszközökre szorult. Ilyenek voltak egyrészt a monarchikus szervezet, a fejedelem iránti hűséggel és korlátlan akaratnyilvánításával, másrészt a familiaritási viszony, amelyek az irodalmi műveltség hiányát jórészt pótolni is tudták. A nemzeti öntudat tehát más kulturális viszonyok közt bizonyára a maitól eltérő formák közt élt, de ezek a formák is mindig ismerték jelentőségét és elégséges eszközökkel rendelkeztek érvényesítésére.

Aki ez öntudat létét magyar viszonylatban tagadná, megfeledkezne azokról az évtizedes harcokról, amelyeket Magyarország a XI. század közepén vívott a német, egy évszázaddal később pedig a bizánci császárság ellen. Mindkét esetben belső trónviszály volt segítségére az idegen hatalmi törekvéseknek, nem a dinasztia erején mullott (sic!) tehát, hogy Pétert elűzték, hogy Béla kerekedett felül I. Endrével szemben, vagy hogy a gyermek III. István ellen nagybátyjai nem tudtak sikert elérni.

Nem csak a XIII. században volt tudatos a nemzeti politika, amikor II. Endre 1225-ben a német lovagrendtől neki adott barcasági birtokait, amelyeket az országtól függetleníteni akart, fegyveres erővel is visszaszedte⁷⁶, vagy amikor IV. Béla a dominikánus barátokat elküldte a magyarság keleten visszamaradt fajtstvéreinek föl kutatására⁷⁷, vagy 1298-ban, amikor a nyugati határvillongások hatása alatt az országgyűlés a király kötelességévé tette, hogy az ország területét megvédelmezze.⁷⁸

Julianus barát küldetése el sem képzelhető erős nemzeti tradíció nélkül. A pogány korról tudjuk, hogy vándor énekesek tartották fenn a harcok hősi emlékeit. A Pozsonyi krónika följegyezte, hogy ezeket a pogány énekmondókat hogyan helyezte Szent István egyházi felügyelet alá, eltiltva mesterségük további folytatását.⁷⁹ De keresztény szellemmel áthatva ez az intézmény az igricek, ioculatorok és hegedősök tevékenységében tovább élt. A kereszténység fölvétele tehát ebben a tekintetben szakítást jelentett a múlttal, de csak a pogány hittel és életmóddal. Szent István Intelmeiben azt vallotta: 'Quis Grecus regeret latinis greis ritibus aut quis latinus grecos latinis regeret moribus? Nullus. Idcirco consuetudines sequere meas, ut inter tuos habearis precipuus et inter alienos laudabilis', mert a királyság legfőbb díszének tartotta: 'sequi autecessores reges et honestes imitari patres.'⁸⁰ Nem a nemzeti hagyomány megfogalmazása ez?

Pedig ez a nemzeti hagyomány kétségtelenül az ő reformjai kapcsán szenvedte el legnagyobb válságát. Legyen szabad tehát ezzel kapcsolatban rámutatnom mi volt az a nacionalismus, amelyet ő talált?

A turáni népek államalakulásai keletkezésükre és összetételükre sokban különböztek (sic!) a többi európai államalakulásoktól. A steppe harci zónájában nem lassú kijegecsedés eredményei, hanem küzdelmek viharában, folytonos mozgás közben keletkeztek.

Ez a körülmény a determinánsa ott a nemzetalakulásnak. A kultúra hasonlósága mellett ebben a forgatagban a politikai szervezet az elválasztó és összetartó tényező. Az ott keletkezett nemzetek tehát a legkifejezettebben Staatsnation-ok.⁸¹ A származásra, faji összetételre és nyelvre azonos nép a küzdelemben szétszakad, különböző részei más elemekkel egyesülnek. A magyarság a bessenyők 889-iki támadása után Konstantinos Pophyrogenetos (sic!) tanúsága szerint is kettészakadt.⁸² Hogy hány ilyen válságon mentek át az őt alkotó elemek azelőtt, azt nem tudjuk, mert ez volt születésének pillanata. Addig kazar fennhatóság alatt élt, most hét törzsre egy fejedelem vezetése alatt önállósult. Összetételükre a nyelvtudomány vet világosságot. A nevek alapján Német (sic!) Gyula megkísérelte egyes elemeiket szétválasztani.⁸³ Eredményei szerint a legerősebb vezető törzsek finn-ugor eredetűek voltak, mások ogur törökök, egy részük pedig belső-ázsiai származású. A katonai szervezet kiépítőit ez utóbbiak közt kell keresni, a már a steppén is békés földművelést folytatók bizonyára a finn-ugorokból kerültek ki. Ennek kellett számra nézve a legjelentékenyebbnek lenni, mert a nyelv szerkezete finn-ugor maradt, a török elem csak a szókincset gyarapította. A honfoglalás kori sírok anthropológiai anyaga azonban ezt a két elemet meglehetősen egyensúlyban lévőnek mutatja. A közszellemben azonban finn-ugorok fölényére kell következtetnünk abból is, hogy a fejedelemválasztás előtti törzsközösségnek is finn-ugor törzs (nyék) volt a vezetője s a fejedelemválasztással is finn-ugor törzs (Megyer) valósította meg az egységet.

Igy alakultak a délolaszországi (sic!)⁸⁴ steppéken más népek is szétdarabolódva vagy egész népeket is beolvastva. A beolvadások őszinték voltak s a beolvadó teljes hűséggel szolgálta az új közösséget, amelyhez saját boldogulását is kötötte. A fejedelemválasztás előtt a hét magyar törzs 20.000 lovaszt állított a kazar khánnak, ámbar a kazar haderő csak 10.000 főnyi volt.⁸⁵ A szervezeti egység tehát fontosabb tényező volt, mint a származás és a nyelv. A részek különböző nyelve sem volt akadály a erős összeműködésnek. A magyarság alakulásában mégis ennek a szempontnak is nagy jelentőséget kell tulajdonítanunk nem csak a fent elmondottak miatt, hanem különösen Konstantin császár egy adata alapján. E szerint a magyarokhoz csatlakozott a kazarok három föllázadt törzse s a császár kiemeli, hogy ezek megtanulták a magyarok nyelvét, valamint azok is az övéket.⁸⁶ Ebből az következtethető, hogy Konstantinosz idején – Bury szerint a magyarokra vonatkozó adatai 948. és 952 közti időből valók⁸⁷ – már nyelvi egységről is lehet beszélni.

Nem mond ellent ennek az Institutio morumnak az a híres és sokat emlegett szakasz sem, hogy *'unius lingae uniusque moris regnum imbecille et fragile est'*, mert a hangsúly ebben a tételben a *'mores'*-en van. A hospesek Szent István szerint ugyanis annyiban képviselnek értéket, hogy *'diversas linguas et consuetudines, diversasque documenta et arma secum ducunt, quae omnia regiam ornant et magnificent aulam et perterritant exteriorum arrogantiam.'*⁸⁸ Nem idegen népi tömegek befogadását dicséri tehát, hanem kis hospes csoportokét, akik új életformákat, foglalkozásokat és harcmódot hoznak magukkal, nem kinn az országban, hanem a királyi udvar közelében.

Nincs is semmi adatunk, amelyből azt lehetne következtetni, hogy a honfoglalók népe az ő idejében többnyelvű volt. Még az itt talált bolgár, szlovén és avar néptörödékek önállóságának is kevés nyoma maradt. A XIII. századig az is beolvadt. A besenyő település pedig alig kezdődött Szent István előtt, akkor is csak kisebb rajokban.

Tervezett beolvadásokról csak ott tudunk, ahol a beolvastandókat a későbbi időben vallási különbség is elválasztotta a keresztény lakosságtól; a XII. század elején az izmaelitákéról és a XIII. század második felében a kunokéról. Ez esetben tehát térítésről van szó, de a tényleges intézkedések túlmennek ezen. Kálmán király törvénye az izmaeliták tekintetében nem csak keresztény szokások betartására kényszerítette őket, főképp a disznóhúsvésre, de falvaikat szétválasztva keresztény lakossággal telepítette őket össze⁸⁹ és egymásközti házasságukat is megtiltotta,⁹⁰ amivel tökéletes elkeseredésükre törekedett. Ahol ilyen rendszabályokat ismertek és léptettek életbe, ott nem lehet szó arról, hogy nemzeti szempontok tudatosan nem érvényesültek. A Wille zur Nation teljes mértékben megvolt.

A tények tehát erős nemzeti öntudat mellett bizonyítanak, amely a nemzetté alakulás körülményeiben igen kifejezetten adva volt. A kereszténység felvétele Szent István idejében a jelleget kulturális irányban erősen átalakította, de politikai tekintetben a régi nyomokon haladt s a hanyatló központi hatalom tekintélyének föltétlen helyreállításával a királyságát az átöröklött tudatos államnemzeti alapra fektette le. Ez a tradíció élt tovább Péter és Aba küzdelmeiben, az elmenekült Árpádfiak trónraemelésében, a III. Henrik és a Mánuel császár ellen vívott függetlenségi harcokban. Ez olvasható ki az Institutio morum, a Szent István legenda és a krónika szövegéből is, nem irányzatos beállításban, de egészen tendentiamentes őszinte fordulatokból.

Ha a tatárjárás után ez a nemzeti tudat határozott megfogalmazást nyert, azt az írásbeliség fellendülésén kívül különösen annak a keserűségnek kell betudni, amely a magárahagyottság érzéséből fakadt és IV. Béla 1254-iki IV. Ince pápához írt leveléből oly elementáris erővel tör elő. Ez az elkeseredés magyarázza meg a királynak a pápához intézett intó szavait is: 'admiratur enim quam plurimum sapientium multitudine eo, quod rebus ut nunc sic se habentibus, regem Francie...de Europe finibus vestra paternitas licenciari sustinuit. Admiratur inquam et admirari non desinit eo, quod apostolica clementia multis provideat, sicut Constantinopolitano imperis et ultramarinis partibus, que si ammitterentur, quod absit, non tantum noceret Europe habitatoribus, quantum si regnum nostrum solum a Tartaris contingeret possidere.'⁹¹

JEGYZETEK

- 1 Az írás bővített, további jegyzetekkel ellátott változatát lásd a *Levéltári Közlemények* megjelenés előtt álló XCIII. (2022) évfolyama kötetében.
- 2 Domanovszky Sándor 1928-tól kezdődően volt a Nemzetközi Történezművészeti Bizottság (Comité International des Sciences Historiques) magyar delegáltja, s 1933 és 1938 között a szervezet Nemzetközi Irodájának állandó tagja. A kongresszust ez a szervezet rendezte. Lásd mindehhez Romsics Ignác: *Clio bűvöletében. Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel*, Budapest: Osiris Kiadó, 576. Valamint Domanovszky-hagyaték, Lhéritier levelei Domanovszkyhoz az 1930-as évek első feléből. MTA KIK Kt. Ms 4526/55–64.
- 3 Vö. mindezekről részletesebben Erős Vilmos: *Menekülés a hallgatásba... és a szellemtörténetbe. Domanovszky Sándor történeti-politikai nézetei az 1930/1940-es évek fordulóján. Aetas*, 31. évfolyam, 2016/4, 77–97.
- 4 A román és a magyar történészek vitáiról vö. Andrew Ludanyi: *The Legacy of Transylvania in Romanian and Hungarian Historiography*. In: *Disputed Territories and Shared Pasts. (Overlapping National Histories in Modern Europe.)* Edited by Tibor Frank and Frank Hadler. Basingstoke, 2011. 247–272.
- 5 János Székely: *Mitita Constantinesco: L'évolution de la propriété agraire en Roumanie*. Bucaresti, 1925. *Revue des Études Hongroises et Finno-Ougriennes*. 1927. 164–196.
- 6 Vö. pl. Eckhart Ferenc levelei Domanovszky Sándornak. Ms 4523/612. 1928. július 1. A levélből egyértelműen kiderül, hogy Székely János név alatt Eckhart Ferenc írta a francia nyelvű cikket.
- 7 A két világháború közötti vitákhoz alapvető Radu Marza: *Romanian Historians and Propaganda (1914–1946)(The Case of Transylvania)*. Bratislava, 2014.
- 8 Az egész kérdéskörhöz még számos adalékkal vö. *Zwischen Wissenschaft und Politik. (Fritz Valjavec's Briefwechsel mit Rumänischen Gelehrten (1935–1944))*. Hrsg. von Stelian Mandrut, Rudolf Graf. Cluj-Napoca/Klausenburg, 2010.
- 9 Alexandre Domanovszky: *La méthode historique de M. Jorga*. A propos d'un compte rendu. Budapest, 1938.
- 10 Vö. MTA KIK, Ms 4523/615. Eckhart Ferenc levele Domanovszkynak, Bécs, 1928. szept. 17.
- 11 Vö. mindehhez még Nicholas M. Nagy Talavera: *Nicolae Iorga. (A biography)*. Iasi-Oxford-Portland, 1998.
- 12 Alexandre Domanovszky: *Die Geschichte Ungarns*.
- 13 A Helmolt-féle Weltgeschichte korábbi kötetéről, főleg a magyarokat illető részről Domanovszky már 1908-ban is igen éles bírálatot közölt, igaz akkor nem Iorga írta az inkriminált részt. Vö. Domanovszky Sándor: *Hans Ferdinand Helmolt: Weltgeschichte. I–X. Századok, 1908. 615–636.*
- 14 Alföldi András: *Magyarország Népei és a Római*

- Birodalom – Kelet Magyarország a Római Korban.* Máriabesnyő-Gödöllő, 2004.
- 13 Vö. Nagy Talavera: *Nicolae Iorga*. Valamint N. Iorga: *L'origine et la patrie premiere des Roumains*. Bucarest, 1938.; Nicolae Iorga: *Pour Éclairer M. Domanovszky par les Siens*. (Extrait de la „Revue Historique du Sud-Est Européen”, 1939. n-os 1–3.) Bucarest, 1939.
- 14 Alexandre Domanovszky: „*L'origine et la patrie premiere des Roumains*”. Archivum Europae Centro-Orientalis, IV. 1938. 508–514.
- 15 Vö. Újabb kiadása Nicolae Iorga: *A nemzetek közötti gyűlölködés ellen*. Budapest, 1992. (Makkai László és Miskolczi Ambrus előszavával.)
- 16 Vö. *Historians and the History of Transylvania*. Edited by László Péter. East European Monographs, New York, 1992.
- 17 Nagy Talavera: *Nicolae Iorga*.
- 18 MTA KIK, 4530/36–38. Domanovszky Sándor „*A magyar nemzeti kérdés a középkorban*” című előadása, illetve az alábbiak.
- 19 Domanovszky Sándor: *Európa pajzsa. Nyílt levél Deschanel Pál elnök úrhoz*. Szózat, 1920. jan. 23. Deschanel szerint nem a magyarokat, hanem Szerbiát illeti a szóban forgó titulus. Megjegyzendő, hogy Domanovszky ekkoriban tartott nagyobb szabású, Trianonhoz kapcsolódó előadásában jelentős mértékben épít az itt kifejtett gondolatokra, főként Magyarország védőbástya szerepére. Előadása értelmében a középkorban a magyarság türelmes, az autonómiákat biztosító nemzetiségi politikát folytatott. Itt nézetei párhuzamosak Szeckfű Gyula későbbi munkáival.) Az újkorra viszont az a jellemző, hogy a Habsburgok megbontják ezt a harmóniát, s a magyarokat a nemzetiségekkel szembe fordítják. Előadásának harmadik, befejező részében Domanovszky összefoglalja, megismétli és nyomatékosítja a korábban elmondottakat: a magyarországi nemzetiségi ellentéteket alapvetően Bécs uszítása élezte ki, s ha a békekonferencia földarabolja Magyarországot, tulajdonképpen azért az önfeláldozó, nagy vérvesztéssel járó küzdelemért bünteti, amellyel a nemzet kultúráját (és a Nyugatot is persze) évszázadokon át védelmezte a félhold támadásaival szemben. Külön kirohanást intéz ebben a fejezetben is Paul Deschanel francia politikus ellen, aki szerint nem is a magyarok, hanem a szerbek voltak a kereszténység védőbástyái a törökkel szemben a történelem során. Domanovszky indignált hangnemen veti fel ezzel szemben, hogy a szerbek a magyarok támogatására szorultak a török ellenében, renegátjaik közül számosan később a török hódítók hitére tértek, sokan pedig soraikból a legmagasabb méltóságokig emelkedtek a török szolgálatban. Deschanel bizonyára azt sem tudja, hogy a déli harangzó nem a szerbek, hanem a magyarok dicsőségét zengi, fennen hirdetve Hunyadi Jánosnak 1456-os nándorfehérvári diadalát. Deschanel ilyen értelmű propagandájával szemben a szintén francia, tudós történétíró Jules Michelet-t idézi fel, aki összefoglaló történetében méltóképpen emlékezik meg a magyarokról, s a kereszténység védőbástyájaként ismeri el őket. Minderről részletesen vö. Erős Vilmos: „A kereszténység védőbástyája” és Westungarn. Trianon Domanovszky Sándor történeti/történetpolitikai gondolkodásában. In: *Trianon után. Politikai gondolkodás és történetírás*. Szerk. Hönich Henrik-Nagy Ágoston. Századvég Kiadó, Budapest, 2021. 81–121. Domanovszky szóban forgó előadása vö. Domanovszky Sándor: *A magyar kérdés történeti szempontból tekintve*. Kiadja Magyarország Területi Épségének Védelmi Ligája, Budapest, 1920.
- 20 Megjegyzendő, hogy az alsóbb és felsőbb társadalmi rétegek „közösségének” gondolata (nyilván az osztályharc helyett) Domanovszky egész életművében, például az általa szerkesztett mezőgazdaság-történeti tanulmányokban is alapvető szerepet játszik. A marxista kritika éppen ezért bírálta őt hevesen az 1950-es években, amit (reflektálatlanul) későbbi értékelések is átvettek, vagy nem elemeztek. Lásd még pl. Domanovszky Sándor: *La formation de la classe nobiliaire en Hongrie. Résumé des communications présentées au congrès Varsovie 1933*. Varsó, II, 32–35. Illetve Sándor Pál: A magyar agrár- és paraszttörténet polgári irodalmának kritikájához. *Századok*, 89. évfolyam, 1955, 2–3, 373–419. Erős Vilmos (2013): Büvölet nélkül – félúton. Elmélkedések Romsics Ignác könyvéről. *Valóság*, 56. évfolyam, 5, 80–92.
- 21 Domanovszky krónikatanulmányairól lásd Gerics József: Domanovszky Sándor az Árpád-kori krónikakutatás úttörője. *Századok*, 112. évfolyam, 1978/2, 234–250.
- 22 Lásd az alábbiak, valamint Deér József: Közösségérzés és nemzettudat a XI–XIII. századi Magyarországon. In Angyal Dávid (szerk.): *A Gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve*. Budapest, Sylvester, 1934; illetve uő: *Királyság és nemzet. Tanulmányok I–II. 1930–1947*. Máriabesnyő-Gödöllő, Attraktor, 2005. A köteteket szerkesztette, a szövegeket gondozta és a jegyzeteket írta Barány Attila. Deér itt sok tekintetben Domanovszkyétől eltérő álláspontot fejt ki. Egységes nemzettudat szerinte csak a 13. század végétől, pl. Kézai *communitas*-tanában figyelhető meg. Ekkor alakul ki a rendiség, ami egyenlő a nacionalizmussal, előtte inkább alattvalói jel-

- legű a viszony a király és a társadalom között. Szűcs Jenő később vitatkozik Deérrel, szerinte egyfajta etnikai tudat sokkal korábban, már részben a honfoglalás előtt is, vagy akörül megfigyelhető. Lásd Szűcs Jenő: *Nemzet és történelem. Tanulmányok*. 2. kiad., Budapest, Gondolat, 1984. Illetve uő: *Társadalomelmélet, politikai teória és történelemszemlélet Kézai Gesta Hungarorumában. A nacionalizmus középkori genezisének elméleti alapjai*. In uo. 413–555.
- 23 Tehát itt is felbukkan, sőt a szövegben alapvető a kereszténység védőbástyájára való hivatkozás.
- 24 Lásd MTA KIK Kt., Ms 4522/55. Domanovszky tehát itt is megismétli, hogy Ausztria elsősorban dinasztikus képződmény, korábbi, a húszas évek elején kifejtett nézeteit 1945 után is fenntartja.
- 25 Michelet-hez lásd Miskolczy Ambrus: *A legendák varázsa*. Jules Michelet kelet-európai mítoszai és a magyar–román párbeszéd a 19. század derekán. Budapest, Universitas, 2000.
- 26 Domanovszkyknak itt is van egy rövid betoldása az eredeti szövegben, ennek pontos idézése azonban itt nem releváns. Megtörténik mindez Erős Vilmos: „*A kereszténység védőbástyája*” és *Westungarn*. i.m.-ben.
- 27 Lásd ehhez az alábbiak, MTA KIK Kt., Ms 4530/37. Domanovszky itt annak szinte minden lényeges elemét megismétli.
- 28 Ua.
- 29 Ua.
- 30 Ezt a dőlt betűs részt szúrta be Domanovszky, s e gondolat szerepel az 1938-as zürichi előadásban is. Vö. az alábbiak. Hozzá lehet tenni, hogy az 1938-as előadásnak még több egyéb érdekessége van, például alkalmanként a szellemtörténeti isohivatást (lelkiség, szellemiség, általában is a hivatástudat), ezt a jegyzetekben bizonyos helyeken jelzem.
- 31 Granasztói György 1984: Egy történész időszerűsége. Domanovszky Sándor. *Történelmi Szemle*, 26. évfolyam, 1–2, 303–312.
- 32 Karl Popper: *A historicizmus nyomorúsága*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1989
- 33 Erős Vilmos: *Menekülés a hallgatásba... és a szellemtörténetbe*. i.m.
- 34 Lásd az alábbiak.
Illetve Wolfgang Kämmerer: *Friedrich Meinecke und das Problem des Historismus*. Frankfurt am Main, Peter Lang, 2014.; Christoph Strupp: *Johan Huizinga*. (Geschichtswissenschaft als Kulturgeschichte.) Göttingen, Vandenhoeck&Ruprecht, 2000; Wilhelm Wegener: *Hugelmann, Karl, Gottfried*. In *Neue Deutsche Biographie*, Herausgegeben von der Historischen Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Berlin, Duncker&Humblot, 10 (1974), 9; Gustave Dupont-Ferrier: *Gabriel Hanotaux (1853–1944)*. Bibliothèque de L'École des chartes. 105. (1944). (105), 347–350.
- 35 Lásd ezekhez részletesen Erős Vilmos: A múlt mint történelem. *Megjegyzések Stefan Berger könyvéhez. Aetas*, 34. évfolyam, 2019/2, 148–157.
- 36 Berger, Stefan – Conrad, Christoph: *The Past as History. National Identity and Historical Consciousness in Modern Europe*. Writing the Nation. Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2015. 255.
- 37 Szekfűhöz újabbán Dénes Iván Zoltán: *A történelmi Magyarország eszménye. Szekfű Gyula a történetíró és ideológus*. Pozsony, Kalligram, 2015; Monostori Imre: *Szekfű Gyula a változó időben. Életmű – fogadtatás – utókor 1913–2016*. Pécs, Pannónia Könyvek, 2017.
- 38 A kereszténység védőbástyája irodalomból lásd pl. Romsics Ignác: A kereszténység védőbástyájától az uniós tagságig: Helyzetértékelés és szerepfelfogás a magyar politikai gondolkodásban. In: *Mi a magyar?* Szerk. Romsics Ignác és Szegedi-Maszák Mihály. Budapest, Habsburg Történeti Intézet – Rucon Kiadó, 2005. 202–230; Rác István: Magyarország a kereszténység védőbástyája: In: *Parasztág és magyarság*, 1989. Tanulmányok Szabó István történetíró születésének 90. évfordulója tiszteletére. Szerkesztette: Rác István. Debrecen. 94–105.; Száraz Orsolya: A kereszténység védőbástyája. *Studia Litteraria*, 2012/1-2. 51–67.; Győri János: *A Kereszténység Védőbástyája. Magyarország képe a XVI. századi francia irodalomban*. Budapest, Minerva, 1933; Benda Kálmán: *A magyar nemzeti hivatástudat története a XVI–XVII. században*. Budapest, Bethlen Nyomda, 1937. A téma legteljesebb, leginkább átfogó feldolgozását lásd: Terbe Lajos: *Egy európai szállóige életrajza. (Magyarország a kereszténység védőbástyája.)* Egyetemes Philológiai Közlöny, 60. évf., 1936. 297–350.
- 39 Mindezt alátámasztja, hogy Domanovszky történetpolitikai tevékenysége egy másik oldalról Ausztria (és így a Habsburg monarchia) a magyarság szempontjából negatív történeti szerepének igazolására irányult. Ebben a tekintetben Szekfű Gyulánál radikálisabb „nemzeti” szempontokat érvényesített. Vö. erről részletesebben: Erős Vilmos: „*A kereszténység védőbástyája*” és *Westungarn*. i. m. Illetve MTA KIK Kt., Ms 4522/55.
- 40 Mindezekhez, azaz a történészek nézetei aktuálpolitikai vonatkozásaihoz tengernyi irodalmat fel lehet sorolni, s szempontot is, Benedetto Croce prezentizmusától Michel Foucault dokumentum és monumentum megkülönböztetéséig (utóbbiakat, persze, nem összekeverve). Jelen sorok szerzőjének Domanovszky előadásának közlésékor Foucault ezzel kapcsolatos meglátásai jutnak

- leginkább észébe (ezért is a cím), már csak azért is, mert mindezzel semmiképpen sem célja valamiféle „identitás” és folytonosság, esetleg mának szóló „üzenet” megteremtése.
- Lásd például a fentiekhez Glatz Ferenc: *Történetíró és politika*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1980; Crocéhoz Giuseppe Galasso: *Croce e lo spirito del suo tempo*. Roma-Bari, 2002; Foucault-hoz Sutyák Tibor: Michel Foucault gondolkozása. Máriabesenyő-Gödöllő: Attraktor Kiadó, 2007; Újabban, több esettanulmánnyal *The Engaged Historian*. Edited by Stefan Berger. Basingstoke, 2019.
- 41 A szöveget alapvetően az eredeti írásmódban közlöm, nem kívántam javítani a nyilvánvaló helyesírási hibákat és elírásokat sem. Domanovszky bibliográfiai hivatkozásait – lehetőség szerint – kiegészítettem, illetve pontosítottam, ezeket szögletes zárójelben ([]) közlöm. A többször előforduló hivatkozások esetében mindezt csak az első hivatkozás esetében teszem meg.
- 42 Fr. Meinecke: *Weltbürgertum und Nationalstaat*. 6. Aufl. S. 1.
[Friedrich Meinecke: *Weltbürgertum und Nationalstaat*. Studien zur Genesis des deutschen Nationalstaates. München, R. Oldenbourg, 6. Auflage, 1911.]
- 43 Meinecke: S. 5.
- 44 V.ö. J. Huizinga: Aus der Vorgeschichte des niederländischen Nationalbewusstseins. *Wege der Kulturgeschichte* S. 208. és E. Lemberg: *Wege und Wandlungen des Nationalbewusstseins*. Münster 1934.
[Johan Huizinga: Aus der Vorgeschichte des niederländischen Nationalbewusstseins. In: *Uő: Wege der Kulturgeschichte*. Deutsch von Werner Kaegi. Drei Masken Verlag, München, 1930. 208–280.]
[Eugen Lemberg: *Wege und Wandlungen des Nationalbewusstseins*. Studien zur Geschichte und Volkwerdung in den Niederlanden und Böhmen. Münster (Westf.), 1934.]
- 45 *Revue des deux Mondes*. 1913. XVII. p. 305.
[Gabriel Hanotaux: De l'histoire et des historiens III: les historiens Latins. *Revue des deux Mondes*, Vol. 17, No. 4, 15 Octobre, 1913. 721–737.]
- 46 [Kezdeményező tényező/erő.]
- 47 [Látható itt is a szellemtörténeti fogalomhasználatnak a jelenléte Domanovszkynál.]
- 48 K. G. Hugelmann: Die deutsche Nation und der deutsche Nationalstaat im Mittelalter. *Historisches Jahrbuch* 1931. S. 1–29. und 445–484.
[Karl Gottfried Hugelmann: Die deutsche Nation und der deutsche Nationalstaat im Mittelalter. (I-II.) *Historisches Jahrbuch* (51)1931. S. 1–29; 445–484.]
- 49 Denifle: Die Universitäten des Mittelalters. I. 157.
[P. Heinrich Denifle: *Die Universitäten des Mittelalters bis 1400*. I. Band. Die Entstehung der Universitäten des Mittelalters bis 1400. Berlin, Weidmannsche Buchhandlung, 1885.]
- 50 [Lásd Gerics József: *Domanovszky Sándor az Árpád-kori krónikakutatás úttörője*. i.m.]
- 51 [Lásd erről a bevezetés, különösen Benda Kálmán: *A magyar nemzeti hivatástudat története a XVI-XVII.században*. i.m. Itt és a következőkben egyértelmű a magyar nemzeti hivatástudatra történő konzekvens, tehát a gondolatmenetben alapvető szerepet játszó hivatkozás.]
- 52 Kovachich Suppl. ad vestigia comitorum. I. p. 477.
[Martinus Georg Kovachich: *Supplementum ad vestigia comitorum ad Hungaros* I. Typis Regiae Universitatis Pestensis, Buda 1798.]
- 53 Opera di N. Macchiavelli. Londra 1768. tom. IV.p. 337.
[Opera di N. Macchiavelli. Coll. Aggiunta della inedite, vols. 4, Londra, Aspressa Marcello Prault, 1768.]
- 54 Katona: Hist. critica XVIII. p. 431.
[*Historia Critica Regum Hungariae* a Stephano Katona. Tomulus XVII. Budae 1806.]
- 55 Raynaldus: *Annales eccl. XIII*. p. 464.
[*Annales ecclesiastici ab anno 1198*, ubi card. Baronius desinit auctore Odorico Raynaldo Tarusino Congregationis Oratorii presbytero. Tomus 13. Volume 21. typis S. Congr. De Prop. Fide, Romae, 1676.]
- 56 Theiner: *Vetera Mon. Hung. Hist. I*. p. 343.
[*Vetera Monumenta Historica sacram illustratia maxima partem nondum edita ex tabulariis Vaticanis deprompta collecta ac serie chronologica disposita* ab Augustino Theiner. Romae, Typis Vaticanis, 1859.]
- 57 [sic! Itt a kézirat – gépelési hiba következtében – némileg zavaros, betűtorlódás keletkezett, lehet, hogy eredetileg például problémaállítás szerepelt volna itt. A kéziratban egyéb helyeken is vannak nyilvánvaló elütési hibák, a gépelést szinte biztosan nem Domanovszky végezte, mert a kitűnő latinista történész nem valószínű, hogy critice-t írt volna critico helyett például Szentpétery Imre közismert, s általa nyilván gyakran forgatott oklevélkiadása esetében.]
- 58 Leg. maior c. 14.
- 59 Leg. maior c. 14., Leg. Hartvici c. 17.
[*Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. Edendo operi praefuit Emericus Szentpétery. Budapestini, 1937–38. Vol. II. 377–440.]
- 60 E. Szentpétery: *Regesta regum stirpis Arpadianae critice[sic!]-diplomatica*. Budapestini 1923. I. p. 287.
[*Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica*. Az Árpád-házi királyok okleveleinek

- kritikai jegyzéke.* Szerk. Szentpétery Imre, I. kötet, 1001–270. 1. füzet, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1923.]
- 61 [Itt valahol egy lábjegyzet kimaradt az eredetiben Domanovszkynál, pontosabban az irodalmi hivatkozásokban megvan, de a szövegben hiányzik a 15. lábjegyzet pontos helyének megjelölése. Az alábbi szöveg, az irodalmi hivatkozások 15. számú jegyzete.]
- „...quod non solum contra nos...ymmo eciam contra totam Christianitatem condicerunt, ez prout a quampluribus fide dignis pro certo dicitur, brein proposuerint contra totam Europam suum innumerabilem exertitum destinare.”
- Fejér: Cod. Dipl. IV. 2. p. 219–220.
[Fejér György: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I-II.* Typis Typogr. Regiae Universitatis Ungaricae, Buda, 1829.]
- 62 V.ö. a magyar krónikák idevonatkozó helyeit a hunok bíróválasztásánál és a magyar nemzetségek (genus) felsorolása előtt.
- 63 *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum.* Budapestini, 1937. Vol. I. p. 308–309.
[*Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum.* i.m. Vol. I. A következő jegyzetekben hasonlóképpen.]
- 64 *Scriptores I.* p. 311.
65 *Scriptores I.* p. 322.
66 *Scriptores I.* p. 323.
67 *Scriptores I.* p. 323.
68 *Scriptores I.* p. 324.
69 *Scriptores I.* p. 325.
70 *Scriptores I.* p. 333.
71 *Scriptores I.* p. 356.
72 *Scriptores I.* p. 359.
73 *Scriptores I.* p. 372.
74 *Scriptores I.* p. 373.
75 *Scriptores I.* p. 399.
- 76 Zimmermann-Werner: *Urkundenbuch zur Gesch. der Deutscher (sic!) in Siebenbürgen.* I. S.
[Franz Zimmermann-Carl Werner (Hrsg.): *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen.* I. Band. Köln, 1892.]
- 77 *De facto Ungariae Magne a fratre Ricardo invento tempore domini Georgii pape noni.* Theiner Mon. Hung. I. p. 151–153. [Lásd erre Theiner művének pontos címlírása a korábbiakban.]
- 78 Fejér: Cod. Dipl. VI. 2. p. 135.
- 79 *Chronicon Poseniense* c. 92. *Scriptores II.* p. 50.
- 80 *Institutis [sic!] morum* c. 8.
[*Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum.* i.m. Vol. II. 619–627.]
- 81 [Ez a kifejezés is kifejezetten Friedrich Meineckéhez kötődik, aki tudatosan tett különbséget Staatsnation és Kulturation között, illetve a 19. századi német fejlődés egyfajta eszenciájaként a kultúrnemzetből államnemzetté való fejlődést jelölte meg. Lásd Friedrich Meinecke: *Weltbürgertum und Nationalstaat.* i. m.]
- 82 *De administrando imperio.* c. 38. [Lásd erre *Enchiridion Fontium Historiae Hungarorum,* composuit Dr. Henricus Marczali/A Magyar Történet Kútfőinek Kézikönyve, szerkesztette Dr. Marczali Henrik. Budapest, Athenaeum, 1901. 27–56. A Marczali által kiválasztott részletek a magyarokra vonatkoznak.]
- 83 Németh Gyula: *A honfoglaló magyarság kialakulása.* Budapest, 1930.
[Németh Gyula: *A honfoglaló magyarság kialakulása.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1930.]
- 84 [Ez nyilvánvaló elírás déloroszországi helyett. Vö. még az előadás német nyelvű változata, MTA KIK Kt, Ms 4530/38. Itt a 17. oldalon „südrussischen” szerepel.]
- 85 V. ö. Gardizi és Ibn Rosteh adatait. Magyar honfoglalás kútfői 167 és 136. l.
[*A magyar honfoglalás kútfői.* (A honfoglalás ezredéves emlékére.) Szerkesztette Pauler Gyula és Szilágyi Sándor. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1900.]
- 86 *De administrando imperio.* c. 39.
- 87 *Byzantinische Zeitschrift.* 1906. S. 517–577. [John, Bagnell Bury: *The treatise De administrando imperio.* *Byzantinische Zeitschrift.* Vol. 15. 1906. 517–577.]
- 88 *Institutio morum* c. 6.
- 89 *Decretum Colomanni* §. 47.
[*Corpus iuris hungarici,* ed. Márkus Dezső et al., Bp., Franklin, 1896. 92–101]
- 90 *Decr. Colomanni* §. 48.
- 91 Fejér: Cod. Dipl. IV. 2. p. 222.

Adatok és szempontok a heterótól különböző szexualitás megjelenítéséről a magyar elektronikus sajtó egy részében 2021-ben

(Bevezetés) A 2021-et megelőző években megnőtt a heterótól eltérő szexualitással foglalkozó cikkek száma a magyar elektronikus sajtóban. Ezt a megfigyelést 2020 nyarán elmondtam egy barátomnak, aki értetlenül fogadta az állítást. Ekkor nyilvánvalóvá vált, hogy igazamat csak úgy lehet bizonyítani, ha a megfigyelést szervezetten végzem. Ezért a kutatás kiindulópontja az volt, hogy 2021-ben az ilyen tárgyú cikkeket végig nyomon kell követni. Érdeemes továbbá az eredményeket összevetni más kisebbségek, konkrétan a cigányság megjelenítésével. Ennek alapján eldönthető, hogy a feltételezett jelenség létezik-e és kiegyensúlyozott-e más társadalmi problémák tárgyalásával.

2021 különös választásnak bizonyult. Még 2020 szeptemberében, már a fentemlített beszélgetés után, kiadtak egy kisgyermekeknek szánt könyvet „Meseország mindenkié” címmel. Benne megjelennek azonos nemű házaspárok és más kisebbségek. A könyv botrányt kavart, ami még januárra is átnyúlt. Várható volt, hogy lesz komolyabb reakció is, ami végül be is következett. A politikai elit körében történt sorozatos pedofilbotrányok után elérkezett az idő, hogy a pedofil cselekmények büntetését szigorítsák. A kormány az eredeti törvényjavaslatához olyan módosításokat nyújtott be, amelyek korlátozzák a szexuális szerepekkel kapcsolatos ismeretterjesztést kiskorúak számára. Az új törvény számos korábbi jogszabályt megváltoztatott. Egész pontosan, a törvényjavaslat szövegébe bekerült egy lényegében egységes szöveg, amivel a korábbi jogszabályokat felülírták. Azonban a szöveg kismértékben függött az adott paragrafus által módosítandó jogszabálytól. A szöveg minden esetben tiltja vagy korlátozza olyan anyagok kiskorúak számára való elérhetőségét, „amely alkalmas a gyermekek megfelelő fizikai, szellemi és erkölcsi fejlődésének a kedvezőtlen befolyásolására, különösen azáltal, hogy meghatározó eleme a szexualitás öncélú ábrázolása, a pornográfia, továbbá a születési nemnek megfelelő önazonosságtól való eltérésnek, a nem megváltoztatásának, valamint a homoszexualitásnak a népszerűsítése.” Az idézett szöveg az új törvény 9. § (3) pontjából való. A szöveg máshol tiltja az erőszak túlzott ábrázolását is. A sajtóban és a hazai és nemzetközi politikai életben a *pedofília* törvénynek nevezett új jogszabály jelentős tiltakozást váltott ki. A tiltakozás nem maradt meg az újságok politikai rovatainál és a politikusok vitáinál, hanem ellenzői igyekeztek felhasználni nagy figyelmet kiváltó eseményeket is. Ebből a szempontból a legsikeresebb a labdarúgó Európa-bajnokság volt.

A heterótól különböző szexualitásról megjelent írások sok gondolatot felvetettek a problémakörrel kapcsolatban akár úgy, hogy tárgyaltak bizonyos kérdéseket, akár úgy, hogy feltűnő módon elkerültek fontos témákat. Ezért a jelen dolgozat a jelenséget szélesebb perspektívában tárgyalja.

A cikkek által lefedett téma összetett. A nem heteró szexualitással rendelkező emberek részéről felfogható polgárjogi kérdésnek. Ez annyit jelent, hogy bizonyos jogokat, mint házasság, hivatalos nemváltás, végé használata és örökbefogadás el akarnak érni, továbbá küzdenek az ilyen embereket érő sérelmek ellen. Ezen polgárjogi mozgalom fontos és erősen vitatott eleme az, hogy a nem heteró szexualitásról, de általában véve a

szexualitásról kiskorúak számára ki terjeszhet információt, és a célközönség szempontjából milyen életkorban terjesztheti azt. A nem heteroszexualitással rendelkezők szögéből a dolgot úgynek nevezem, esetleg valamely jelzöt hozzátéve. A hetero szexualitással rendelkező emberek oldaláról szintén szó van jogokról, főként vallásszabadságról, szólásszabadságról és szülői felügyeleti jogokról. Érdekes módon a jogok kérdése az államok szintjén is felmerül legalább két helyen, úgymint az állampolgárság szabályozásának és a család szabályozásának joga. Ezen utóbbi két esetben az állam és az Európai Unió közötti hatalommegosztásról van szó. Ha általánosságban akarok szólni, akkor az egész problémakört témának nevezem.

Van még egy szempont, ami teljesen nem választható el a témától, ez pedig a reprodukció kérdése úgy egyéni, mint nemzeti szinten.

(Az adatgyűjtés) Az adatgyűjtés kilenc orgánusra terjedt ki, melyek a 1. táblázatban található, amely tartalmazza a lapok beállítottságát is. Az index.hu viselkedése a vizsgált téma szempontjából a tulajdonos cseréje ellenére nem változott. Fontos megjegyezni, hogy nincs közöttük olyan, ami szexuális témákra szakosodott volna. Egy dolgozat csak akkor kerülhetett be az adatbázisba, ha legalább egy nem heteroszexuális irányultságot említett a pedofília kivételével. A csak pedofiliával foglalkozó cikkek, például ilyen bűncselekményekről szóló írások, nem kerültek be az adatbázisba. Egyetlen cikk van, ami kivétel, nem szexuális irányultságról szól, fontossága miatt mégis sorszámot kapott. Ezt az alábbiakban részletesen tárgyalom. Ha egy újság olyan cikket is kített a honlapjára, amit eredetileg más lap közölt, de a témába vágott, akkor ez is bekerült az adatbázisba annál a lapnál, amelyik a kilenc vizsgált lap között van. Az adatgyűjtés 2021. január 2-án kezdődött és 2021. december 31-én fejeződött be. Közben mindössze egy nap volt, amikor a gyűjtés technikai okok miatt elmaradt. A vonatkozó cikkek internetes címét minden nap rögzítettem.

Orgánium	Megjegyzés
magyarnemzet.hu	kormánypárti
nepszava.hu	ellenzéki
hvg.hu	ellenzéki
24.hu	ellenzéki
444.hu	ellenzéki
index.hu	először ellenzéki, majd kormánypárti
telex.hu	ellenzéki
merce.hu	baloldali
hang.hu	jobboldali, mérsékelt

1. táblázat. A vizsgálatba bevont lapok

Felmerül a kérdés, hogy mennyire teljes az adatbázis? Nem az, aminek két fontos oka van. Az egyik, hogy a vizsgálat legelején az azonos hírt tárgyaló, de különböző lapokban megjelent cikkek nem kerültek mind rögzítésre. Körülbelül februárra alakult ki az a gyakorlat, hogy valamennyi azonos témát tárgyaló cikk benne van az adatbázisban. A másik ok az, hogy vannak cikkek, amik nagyon rövid ideig tartózkodtak a címlapon, tehát felkerültek oda, de a következő adatgyűjtés időpontja előtt már el is tűntek. Ezekről közvetett úton, például a facebook.com-n keresztül lehet értesülni, ha valaki fontosnak tartotta megosztani őket. A harmadik ok, hogy természetesen nem lehet minden újság minden cikkét megnézni. Főleg a cím alapján, esetleg további információk alapján érdemes valamit ellenőrizni. Azonban sok cím egyáltalán nem utal a szexualitáshoz kötődő tartalomra.

A gyűjtés alapja részben bizonyos kulcsszavak jelenléte, mint „LMBTQ”, „meleg”, ha emberre vonatkozik, „homoszexuális” stb. Ez a többség, és ezt a kategóriát az indokolja, hogy a mindenki által ismert kulcsszavak segítik a témát az olvasó tudatában napirenden tartani, teljesen függetlenül attól, hogy a szerzőnek és az újságnak mi a szándéka. A másik esetben csak a cikk tartalma dönti el a cikk ide sorolását, mert az említett kulcsszavakat nem tartalmazza. Az ehhez a kategóriához sorolható cikkek sokkal kisebb számban fordulnak elő.

A fentiekből nyilvánvaló, hogy szövegelemző szoftverekkel, amelyek minden cikket megvizsgálják, amelyik egy újság címlapján megjelenik, lényegesen több cikket lehetne kiválasztani.

(A jó és a jónak nem nevezhető újságírásról) Az újságírás drága dolog még akkor is, ha nyomtatott verzió nem létezik. Munkaerőigénye nagy. A hazai lapok technológiája nem tűnik takarékosnak. Amikor 2020 júliusában az index.hu főszerkesztőjét leváltották, a kitört botrány következtében kiderült, hogy a lapnál az újságírók száma 90 fölött volt. Műszaki felfogással szemlélve ez indokolatlannak látszik. De ezt a 90 embert valamilyen forrásból fizetni kellett. A természetes az volna, ha az olvasóktól és a hirdetőktől való bevétel elegendő lenne. Az internet világában az olvasók keveset fizetnek, hiszen ingyen jutnak hozzá a laphoz. Bár az utóbbi időben vannak kísérletek arra, hogy a fogyasztók hozzájáruljanak a költségekhez, főleg az index.hu említett botránya után, ezek aligha hoznak jelentős bevételt. Belső információ alapján az feltételezhető, hogy a független hirdetésekéből származó jövedelem nem több átlagosan a költségek 10 százalékánál. A megmaradt hatalmas tételt az újság fenntartója állja. Magánszemély, természetesen gazdag magánszemély esetén lehet arról szó, hogy a fenntartó a lapon keresztül tud üzleti és az üzlethez szükséges társadalmi kapcsolatokat kiépíteni. Politikai szervezet esetén pedig nyilvánvaló, hogy a lap propagandaeszköz. Mindkét esetben a fenntartó igényeit kell kielégíteni. Ezen igényekről a lap egyszerű munkatársa esetleg nem is tud. Mindkét esetben a lap mögött álló erők az olvasókat akarják valamilyen célra felhasználni. Ha ezt a helyzetet közgazdasági fogalmakkal akarjuk megragadni, akkor azt mondhatjuk, hogy az újságok magyarországi piaca egy oligopol piac, aminek az a különlegessége, hogy az egyes szereplők nem egymással versenyeznek, hanem egyenként úgy viselkednek, mintha külön-külön monopóliumok lennének.

Mindezzel éles ellentétben áll az, hogy az újságok úgy állítják be magukat, mint amelyek esetében a kattintások száma a fontos, mert a reklámokból származó bevétel függ ettől. Igen, függ tőle, de ez csak az említett 10 százalékra vonatkozik.

Ezzel szemben a jó újságírás az olvasóknak szól. Kiváló példa volt sokáig erre a *Cyprus Today* című észak-ciprusi angolnyelvű lap, amit az ott élő külföldieknek írtak. A nyilvánvalóan köteles általános tájékoztatáson túl, a megjelenő helyi hírek róluk, illetve nekik szóltak. Ezek a külföldiek többségükben britek, s mint ilyenek sajátos kultúrát képviselnek, amiben egy kutya megmentése fontosabb lehet a helyi miniszterelnök előző

napi beszédénél. Ennek a hetente csak egyszer megjelenő lapnak sok évig olvasója voltam, amikor Cipruson éltem. Égeszen addig, amíg a lap stílust nem váltott, és a politikára nem kezdett koncentrálni.

A jó újságírást ebben a szigorú értelemben az 1. táblázat lapjai közül egyik se műveli különböző okoknál fogva. De ugyanez maradna a helyzet, ha más lapok kerültek volna kiválasztásra.

(Egyszerű statisztikák) Az összegyűjtött cikkek száma 2333. A laponkénti és havi adatokat a 2. táblázat tartalmazza. Éves szinten átlagosan napi 6,4 cikk jelent meg a témában. Újságonként évi 260. Ha azonban leszámítjuk a viszonylag kevés közleményt megjelentető hang.hu-t és merce.hu-t, akkor ez a szám felugrik 303-ra, ami újságonként napi 0,83-nak felel meg, azaz közelíti a napi 1-et. Ezt a kritikusnak mondható értéket csak a magyarnemzet.hu haladta meg, és a 444.hu lényegében elérte.

Hónap	Magyar Nemzet	Népszava	Hvg	24	444	Index	Telex	Mérce	Hang	egyéb	Összesen
január	0	0	1	9	10	3	2	0	0		25
február	1	3	0	9	17	7	1	0	0		38
március	10	2	0	9	19	12	3	5	2		62
április	2	3	1	9	10	11	4	1	2	1	44
május	2	3	7	7	10	8	7	1	0		45
június	36	59	76	65	75	54	72	19	47		503
július	136	54	71	23	89	53	57	27	33		574
augusztus	64	16	29	29	36	32	35	10	20		271
szeptember	43	18	26	27	31	28	27	13	11		224
október	21	12	17	34	19	37	24	4	5		173
november	34	14	15	18	24	27	24	3	9		168
december	81	8	17	25	21	18	26	5	5		206
Összesen	430	192	260	295	361	290	283	88	134		2333

2. táblázat. A begyűjtött cikkek havi és lap szerint bontásban

Látható, hogy júniussal minőségi változás következett be. A publikált cikkek száma több mint tízszerese lett a korábbi időszakénak. Ennek fő oka a labdarúgó Európa-bajnokságban rejlő propagandalehetőség, amit mindkét oldal, sőt Magyarországon kívüli erők is ki akartak használni. Augusztustól mintegy megfeleződött a cikkek száma, de így is a június előtti időszak ötszörösének szintjén mozgott.

(*A társadalom mint rendszer*) Mielőtt a fellelt dolgozatok elemzésébe kezdhették, fel kell vetni néhány alapvető kérdést. Ezek közül az egyik, hogy a társadalmat hogyan célszerű szemlélnünk. A társadalom egy nagyon bonyolult rendszer. Benne legalább két szinten zajlanak a folyamatok, nevezetesen egyéni szinten, ide értve a legkisebb egységet, a családot is és a teljes közösség szintjén. Általánosságban a két szint óhaja nem feltétlenül esik egybe. Ami jó az egyik szinten, nem feltétlenül az a másikon. Éppen ezért visszaüthet, ha az egyik szinten jelentkező érdeket a másik szinten erőltetjük.

Példaként említhető, hogy az elemzés alatt álló témakör nem független a reprodukciótól. Jelenleg az Európai Unió több országában olyan alacsony a születési ráta, hogy az a társadalom létszámának fenntartásához nem elég. Mások mellett Németország, Spanyolország és Magyarország említhető a sorban. Egyfelől abszolút helytelen volna nőket arra kényszeríteni, hogy gyerekeket szüljenek. Másfelől, ha érdemi változás nem következik be, a közösségek kihalnak. Ebben a kérdésben teljesen téves nézetek is megjelennek. Még az is előfordul, hogy kifejezetten a kihalásra szólítanak fel. Idézet a Magyar Nemzet egy cikkéből¹:

„Érdekes kis összeállítást tűzött ismét műsorára nemrégiben az Arte német–francia közszolgálati tévécsatorna: a sztenderd értelmiségi nézőközönség megtudhatta belőle, hogy egyetlen nyugat-európai gyerek anyyi erőforrást emészt fel, mint tizenkét nigériai lurkó, ezért „ha egy gyerekkal kevesebb születik egy gazdag országban, az évi 58,5 tonna CO₂-megtakarítást jelent”.

Az Arte által megszólaltatott klímászorongók mindezen adatokból természetesen azt az egyre inkább bevett következtetést vonják le, hogy a jólétben élő európaiaknak maximum egy gyermeket szabadna vállalniuk, de még inkább egyet se – ...”²

Ha az ember elfogadja, hogy gazdag nyugati gyermek helyett szülessen fejlődő országban gyermek, például az említett Nigériában, akkor célszerű utána számolni az eredménynek. Fogadjuk el a jelenlegi születési rátákat és CO₂ kibocsájtást. A nagy váltás a harmadik nemzedék után következik be. A negyedik nemzedékben a fejlődő országbeli gyermek megsokasodó utódai már a sokszorosát bocsájtják ki annak, amit a gazdag országba született gyermek egyre kevesebb utódai. Ennek a felfogásnak létezik sokkal egyszerűbb, az összefüggésekre nem figyelő megfogalmazása is.³

Megjegyzem, hogy itt további súlyos kérdések vethetők fel, amik már túl vannak a jelen dolgozat témáján. A teljesség igénye nélkül ilyenek például az alábbiak.

- Érték-e egy nemzet kultúrája?
- Érték-e egy nemzet maga?
- Fennmarad-e egy kultúra, ha a népességben keletkező hiányt más kultúrával rendelkező emberek töltik ki?
- Hogyan hatott az „egykézés” Magyarország 20. századi történelmére?

(*Ismeretelméleti kételemek*) A megjelent írások kisebbik része tartalmaz olyan tényállításokat, hogy mikor, hol, mi történt. Ezek az állítások azért hasznosak, mert segítenek egybevetni az elméletet a valósággal. Ugyanakkor egyszerű ezeket cáfolni, csak utána kell járni, hogy mi van a forrásokban⁴.

Az általános kijelentések bizonyítása és/vagy cáfolata nehéz, sokszor igencsak időigényes. Néhány ilyen általános állítás példának:

- „A szexuális irányultság nem függ attól, hogy mit hallunk róla gyerekként”⁵. Ez mindjárt egy 444.hu dolgozat címe.
- Egy Népszava írás óvatosabb, címe „Medián: a megkérdezettek 83 százaléka nem hiszi el, hogy valaki meleggé válna attól, ha hall a témáról”⁶. Valójában ugyanarról van szó, csak a címben foglalt állítás hitelességéért a Medián és rajta keresztül a megkérdezettek felelnek. A baj az, hogy a valódi kérdés szavazással nem dönthető el.

Ezek az állítások nagyon hasonlóak a tudományos állításokhoz. Azonban a lényegét illetően semmiféle tudományos kutatás nem áll mögöttük, mert eredményesen végrehajtott kutatás feltételei nem állnak fenn. Ma a nemzetközi gyakorlat szerint, ha egy kutatás tárgya ember vagy állat, és még néhány más esetben is, a kutatás megkezdése előtt engedélyt kell kérni az intézmény, többnyire egyetem, etikai bizottságától. A munkát csak az engedély birtokában lehet megkezdeni. Az eredmények publikálásakor az engedélyt be kell mutatni annak a folyóiratnak, ahová a dolgozatot benyújtják. Ennek hiányában nem lehet szó publikálásról. Ha példának okáért valaki azt a tézist szeretné bizonyítani, hogy „*A szexuális irányultság nem függ attól, hogy mit hallunk róla gyerekként*”, akkor ehhez minimum több száz gyermeket kellene megfigyelni éveken keresztül, egész felnőtt koráig. A gyermekeket egy tesz- és egy kontrollcsoportra kellene osztani. Biztosítani kellene, hogy a két csoportban a gyermekek eltérő információhoz jussanak a szexualitásról, mégpedig úgy, hogy egy csoporton belül az elérhető információ lényegében azonos legyen. Nyilvánvalóan rögtön felmerül a kérdés, hogy mindezt miként lehetséges kivitelezni? Ennél is fontosabb, hogy ki vállalná a felelőséget azért, hogy esetleg eltérő lesz a két csoport szexuális összetétele, amivel emberek sorsát lényegesen befolyásolták? Nagyon nehezen képzelhető el olyan etikai bizottság, amelyik az engedélyt megadná, és ezzel az esetleges jogi következményekkel, például a szülők által indított perekkel nem számolna. Ez magára az intézményre is veszélyes lenne.

Tehát minden általános kijelentés – Csányi Vilmos újabbkeletű kifejezésével élve⁷ – csak vélekedés. Mégpedig bizonyítatlan, nem szilárd alapokon álló vélekedés, ami alkalmas a szerző saját ügyének előmozdítására és a célközönség pontatlan tájékoztatására.

Ugyancsak az ismeretelméleti kételyek között kell megemlíteni azt, hogy Magyarországon egészen a legutóbbi időig a családi nevelésben bizonyos elvek jutottak érvényre. Az egyik fontos szempont volt, hogy a gyermek lásson a családban női és férfi mintát is. Évszázadokon keresztül tartotta magát az az álláspont, hogy a gyermekkel csak olyan dolgokat közöltek, amiket – a közfelfogás szerint – felfogni képes volt. Ennek következtében, ha valaki olyasmiről kezdett beszélni, amit a gyermek előtt nem volt ildomos mondani, finoman figyelmeztették. Mindenki ismeri a „Nicht vor dem Kind!” és „Cserép van a háztetőn.” mondatokat. Ezek az elvek és gyakorlatok – legalább a média egyik oldalán – teljesen eltűntek a publikált írásokból. Nagyobb baj, hogy azon az oldalon senki se érzi, hogy ezt indokolni kellene, illetve, hogy bizonyítani kellene az új gyakorlat helyesebb vagy eredményesebb voltát. Annak ellenére sem, hogy a szexualitás nem az a témakör, amit kicsi korban meg lehetne érteni. Nem szerencsés, hogy a nevelés tradicionális oldalán kevesen szólnak meg⁸.

Az ismeretelméleti kételyek sorába tartozik annak megkérdőjelezése, hogy a fogalmak önkényes módon használhatók-e. Ismeretes, hogy minden fogalomnak vannak határesetei, valami még éppen a fogalom hatálya alá esik, vagy éppen ellenkezőleg, már éppen nem. Tulajdonképpen a fogalom valódi tartalma pontosan a határesetek vizsgálatán keresztül érthető meg a leginkább. Vannak olyan jól bevett, évezredek óta ismert fogalmak, amelyeket a heterótól különböző szexualitással rendelkező személyek, illetve az ő mozgalmukat támogató, de amúgy heteroszexuális emberek meg kívánnak változtatni. Témánkhöz kapcsolódóan legalább a következőkről van szó: nő, férfi, házasság, család, szülő. Ha a határeseteknél megváltozik a fogalom hatálya alá tartozás relációja, nem változik-e meg maga a fogalom? Ha megváltozik a fogalom, akkor minden, ami érvényes volt rá eddig, érvényben marad-e? Ezek nem csupán elméleti kérdések. A jogi kételyeknél ismételt felmerül ez a problémakör. A küzdelmek középpontjában sokszor a megváltoztatott vagy legalább ilyennek remélt fogalmak elfogadása avagy elutasítása áll. Részletesebben

foglalmazva arról van szó, hogy a megváltozott fogalmat is ugyanazzal a szóval akarják illetni, mint az eredetit a szó azonosságának minden filozófiai, erkölcsi, vallási és jogi következményével együtt. Ha a megváltozott házasságot nem házasságnak, hanem például devóségnek⁹ neveznék, akkor sokkal kevesebben tiltakoznának ellene. A most megfogalmazott kétely, mivel jogi következményei is vannak, megismétlődik a jogi kételyek között.

Itt elérkeztünk egy ehhez hasonló, de nem feltétlenül azonos kételyhez. A polgárjogi mozgalmak politikatudományi értelemben nyomásgyakorló csoportok. A kétely lényege az, hogy általában is, a nyomásgyakorló csoportok pozitív vagy negatív viszonya bizonyos szavakhoz és kifejezésekhez elfogadható-e mások számára? Ezt a nyelvi elemekhez fűződő kiténtetett viszonyt joggal szómágiának is nevezhetjük. Bár ennek két véglete van, a dolog lényege mindenképpen az, hogy a dolgokat nem lehet a nevükön nevezni. Ez nem egyszerűen a szóhasználat korlátozását jelenti, hanem egyben a szabad gondolkodás megakadályozását, amit például tudományos kutató nem fogadhat el. A helyzetet tovább rontja, hogy sokszor olyanok akarnak egy nyelven előírni valamit, akik az adott nyelvet nem beszélik, nincs tudomásuk arról, hogy a saját anyanyelvükön általuk tiltani szavakhoz hasonló szavak az általuk nem beszélt nyelven mit jelentenek. Az egyik véglete tehát az, hogy bizonyos szavakat tilos használni. Erre jó példa a „Negro eltűnt” üggy, amiről a 444.hu számolt be korrekt módon.¹⁰ A másik, hogy előírják, hogy egy adott fogalomra mit kell használni. Az elsőre példa a témánkhoz nem tartozó, egy embertípus megjelölésére használt N-betűs szó, a másodikra meg ennek ellentétes párja, az afroamerikai. Az utóbbi angolul Afro-American és Afrikából származó amerikaiakat jelent. Igen ám, de az egyiptomiak is azok Amerikában és még jónéhányan mások.

Bár nem kétely, de itt kell megemlíteni még egy ismert fogalmat. Matematikában létezik olyan, hogy *implicit egzisztenciátétel*. Minden ilyen esetben a matematikai probléma az, hogy létezik-e olyan matematikai objektum, ami valamilyen előre adott tulajdonságokkal rendelkezik. A létezés legegyszerűbb, közvetlen bizonyítása, ha szerkesztünk egy objektumot, amelyik a kívánt tulajdonságokkal rendelkezik. Egyes esetekben azonban maga a szerkesztés is nagyon nehéz. Az objektum létezése ilyenkor is bizonyítható, ha megmutatjuk, hogy hiánya ellentmondásra vezet. Ennek az alábbiakban még jelentősége lesz.

(*Jogi kételyek*) A megnyilatkozások egy fontos szegmense jogi kérdéseket feszegetett. A jelenlegi joggyakorlattal kapcsolatban az előző szakaszokban tárgyaltaktól eltérő vagy éppen azokhoz szorosan kapcsolódó további kételyek vethetők fel. Ez annál is inkább így van, mert a heterótól különböző szexualitással kapcsolatos folyamatok, melyeket akár küzdelmeknek is lehetne nevezni, egyre inkább jogi útra terelődnek, miközben természetesen a nagy figyelmet keltő, látványos akciók is megmaradnak.

1. A klasszikus liberális felfogás szerint mindenkinek a szabadsága addig terjed, amíg másvalakinek a szabadságába bele nem ütközik. Mi van akkor, ha két, vélt vagy valós különböző szabadságjog ütközik egymásba? Példaként említhető a véce használata és a vallásszabadság.¹¹ Milyen megbízható és általánosan elfogadott jogelvek alapján lehet dönteni ilyen helyzetben? Mi akadályozza meg ilyen helyzetben, hogy a jogi útra terelt vita eldöntésére hivatott a bíró akármelyik irányba tett önkényét? Van-e a bíró eljárásával kapcsolatban átgondolt koncepció és/vagy bevált gyakorlat?
2. A jog általános, a most tárgyaltnál sokkal szélesebb körben érvényes problémája, hogy a jogi szabályozás igen sokszor nem számol azzal, hogy a jogszabályok által felállított követelmények megvalósítására van-e technológia, illetve a követelmények az azokat megvalósítani köteles személyek és jogi személyek szempontjából reális gazdasági teherrel járnak-e.

3. Joga van-e a jognak alapvető fogalmakat megváltoztatni?
4. Ha egy jogszabály ellentmondásossá válik egy fogalom értelmezésének megváltozása esetén, akkor feltehető-e, hogy a jogszabály a fogalom eredeti értelmezésére vonatkozik, és aszerint kell alkalmazni?
5. Mely európai jogszabályokat sért meg a „homofóbia-törvény”?

Ezekre a jogi kételyekre adott válaszok nem csupán a mostani vitákra és küzdelmekre vonatkoznak. A jövőben egészen más ügyekben hasonló dolgok merülhetnek fel. Ha ma egy bizonyos döntés születik, akkor a jövőben ki tudja milyen ügyben a hasonlóság okán ugyanolyan típusú döntésnek kell születnie, ami lehet jó is, de okozhat hatalmas károkat is.

(Összeütközés más szabadságjogokkal) Legalább két olyan nagyon fontos, hagyományos szabadságjog van, amibe a 2021. év során a heterótól különböző szexualitással rendelkezők mozgalma beleütközött.

Az egyszerűbb eset a szólásszabadság. Ahogy már az ismeretelméleti kételyeknél is említettem, amikor nem használhatunk bizonyos szavakat és kifejezéseket, az már önmagában korlátozás. De, ha egyes gondolatokért meg akarunk szakmailag vagy erkölcsileg vagy egzisztenciálisan semmisíteni valakit, mint az eltörléskultúrában, az már a szólásszabadság komoly megsértése. Adott esetben egy szubkultúra megsemmisítéséről van szó. Ha azonban már az igazságot sem lehet kimondani, akkor ott súlyos társadalmi baj, valójában szerkezeti probléma van. Erre így panaszkodik Szabó Csaba kutatóorvos¹²:

„Meg hát Amerikáról lehetne mondani, hogy a másik dolog az, hogy valahogy kezdtük magunkat nem jól érezni, most valahogy ez az egész amerikai társadalom kezd szétszakadni a szemünk láttára. Tehát ez mondjuk három évvel ezelőtt látszott, meg már négy meg öt évvel ezelőtt is, és most nem akarok annyira belemenni a politikába, de mindkét oldalon, a jobb- és a baloldalon teljesen vad dolgok kezdtek megjelenni. És ez most napi szinten van. ...tehát láttuk ezt a kétfelé szakadást, és egy ideig csak úgy néztük, mint zizi a moziban, de aztán egy idő után bennünket is kezdett ez érinteni. Mert például, amikor már biológiában alap dolgokat nem lehet mondani, hogy mit tudom én, két nem van, férfi meg nő, meg hogy mit tudom én, a nők szoktak terhesek lenni, amikor ilyeneket meghurcolnak professzorokat, hogy ilyeneket mondanak, akkor már úgy elgondolkodik az ember, hogy hova fog ez vezetni, meg hogy ebben nem akarok én már részt vállalni.”

A szólásszabadság kötelező szóhasználat révén való állami és az ehhez kapcsolódó magánszemélyek általi megsértésére jó példa Jordan Peterson esete. Erről egy korrekt beszámolót írt akkor a 444.hu.¹³ Peterson későbbi, jobboldaliként való címkézése ugyancsak a szómágia körébe tartozik. A szavak eredeti jelentése szerint a baloldal az alsóbb, a jobboldal a felsőbb rétegek érdekeit képviseli. Ehhez az értelmezéshez sem a szólásszabadságnak, sem a szexuális orientáltságnak semmi köze sincs. Az utóbbi esetben például az összefüggés azt jelentené, hogy a társadalmi helyzet befolyásolja az irányultságot. A szólásszabadságot pedig mindkét oldalon meg lehet sérteni és adott esetben biztosítani. Az Ábrahám-vallások¹⁴ mindegyike bűnnek tartja a homoszexualitást. Ennek következménye, hogy rendszeresen megjelenő konfliktusok vannak.

(A megjelent írásokkal kapcsolatos megfigyelések) Az egyes témákban megjelent írások száma nem úgy alakult, ahogy az logikus lett volna. Erre szolgáltat bizonyítékot a 3. táblázat, ami részben a cikkekről készült feljegyzések, részben a cikkek internetes címeiben található kulcsszavak alapján készült. Kivételt képez az egyéni sérelmekre vonatkozó sor, ami valamennyi cikk internetes tárolási neve alapján készült, ami pontosabb megítélést tesz lehetővé. Erről alább még részletesebben szó lesz. Feltételezve például, hogy a heterótól

különböző szexualitással rendelkező emberek jogait rendszeresen megsértik, ahogy erről hallani lehet magánbeszélgetésekben. Azonban ezekről az egyéni sérelmekről mindössze 56 cikk született, illetve még kettő, ahol a heteró a szenvedő fél. Mindössze a cikkek 2,4 százalékáról van szó. 1 százalék körüli eredményt ért el a szivárványcsaládok fontos témája és a Meseország mindenkié könyvhöz közvetlenül kapcsolódó téma. Jól szerepelt viszont a szivárvány magában foglalva a szivárványcsaládokat is. A szivárvány jelkép, keresztény is, és a későbbiekben a heterótól különböző emberek is ezt választották megkülönböztető jelüknek. Ez a kettősség sok félreértésre és attól nem minden esetben elválasztható provokációra ad lehetőséget. A szivárvány különösen jól szerepelt júniusban és júliusban, a labdarúgó Európa-bajnokság idején, amikor arról volt szó, hogy Magyarországot megszegényítendő a müncheni stadiont, ahol a magyar csapat játszott egy mérkőzést, annak ideje alatt szivárványszínűre világítják-e ki. Ezzel kapcsolatban mindkét oldalon erős érzelmek kavargtak, és ez melegágya volt a propagandának. Ugyancsak jól szerepelt a transzneműség a maga 5% feletti eredményével, miközben ez a probléma a népesség lényegesen kisebb hányadát érinti. A homofóbiáról szóló cikkek az adott összefüggésben politikai tartalmúak. 11%-os részesedésüknek jóval több, mint a fele, a labdarúgó Európa-bajnokság propaganda szempontból jól kihasználható idejére esett.

Téma	jan.	feb.	már.	ápr.	máj.	jún.	júl.	aug.	szept.	okt.	nov.	dec.	össz.
Meseország mindenkié	4					4		2	8	1	3	2	24
egyéni sérelem	1	1			2	18	15+1	7	7	1	2+1	2	56+2
transznem	4	3	11	10	12	15	17	11	6	9	11	17	126
szivárvány bármilyen formában	3	7	5	4	2	79	48	19	5		3	5	180
ezen belül szivárvány-család		4	2	3	1	1	4	1	2		2	3	23
örökbe-fogadás	3	2	2	1					3		1	2	14
gyerek és gyermek		3	1	3		17	48	15	11	14	28	26	166
ezen belül gyermekvédelem						1	14	6	1	1	9	12	44
amit a másik oldálnak cáfolni kellene				1			1		4	1	1	1	9
homofób		2		1	5	100	79	38	10	7	6	9	257
lmbtq	3	2	6	1	3	51	91	37	37	19	25	30	305

3. táblázat. Néhány kiemelt téma előfordulása havi bontásban

Megjegyzendő továbbá, hogy az év folyamán voltak más divatos témák is. Csak néhány példának okáért: Britney Spears, Alec Baldwin, ellenzéki előválasztás, Mészáros-Várkonyi házasság, az egyházak nyilatkozata és az ügynevezett gyermekvédelmi törvényhez köthető népszavazás. A különbség az, hogy ezek – talán Britney Spears kivételével – rövidebb időszakra korlátozódtak, míg a heterótól különböző szexualitás témája egész évben futott.

Mielőtt a feldolgozott témák és ezeken belül az esetek/hírek elemzésébe kezdenénk, szükséges megjegyezni, hogy az esetek és cikkek száma közt jelentős a különbség. Ez természetes módon adódik abból, hogy minden újság joga egy hírt olvasói elé tární. Ugyan-csak növeli a cikkek számát, de a hírekét nem, hogy az alapot adó hírek lehet folytatása.

A nem hetero embereket ért egyéni sérelmek és bántalmazások különösen fontosak, mert lakmusz papírként mutatják meg egy társadalom állapotát az elfogadás – homofóbia tengelyen. A cikkek és esetek részletes statisztikája a 4. táblázatban látható.

Téma	jan.	feb.	már.	ápr.	máj.	jún.	júl.	aug.	szept.	okt.	nov.	dec.	össz.
magyar	0	0	0	0	0	4	9	4	4	0	2	2	25
külföldi	1	1	0	0	2	14	6	3	3	1	0	0	31
esetszám	1	1	0	0	2	5	9	5	4	1	2	1	31
cikkek száma	1	1	0	0	2	18	16	7	7	1	3	2	58
ebből fordított helyzet	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	1	0	2

4. táblázat. Az egyéni sérelmekről szóló cikkek statisztikája

Mind a cikkek, mind a feldolgozott esetek száma meglehetősen alacsony. Például csak egy cikk szól arról, hogy valaki Magyarországon nem kapott szállodai szobát nemi identitása miatt¹⁵, holott háttérinformációk alapján az ilyen esetek száma jóval nagyobbra tehető. Miért volt ez csak egy lap, mégpedig a heterótól különböző szexualitás iránt csak közepesen érdeklődő lap számára érdekes? Az is különös, hogy a többség külföldi hír, amihez nem feltétlenül van a magyar olvasónak köze. Mindenképpen az a kép alakul ki, hogy az egyéni sérelmek feltárása és ezen keresztül a nagyobb elfogadás elérése a magyar sajtó egésze mint rendszer és ezen belül a heterótól különböző szexualitás iránt pozitívan érdeklődő lapok számára nem kiemelt fontosságú. Számos kérdés merül fel ezzel kapcsolatban, amelyekre adott válaszok mélyebbre világíthatnak a sajtó szerkezetébe.

A sportnak mindig van propaganda értéke. Ezt több esemény kapcsán ki is használták. Külön ki kell emelni a labdarúgó Európa-bajnokságot, aminek alkalmából különösen sok cikk jelent meg a témában. Ezen belül is a müncheni stadion esetleges szivárványszínű kivilágítása, amelyben a magyar válogatott egyszer játszott, hatalmas port kavart mindkét oldalon olyannyira, hogy az eset valós értékéhez képest groteszk módon felülreprezentált a vele foglalkozó cikkek számában. A labdarúgó Európa-bajnokságon kívüli, de sport tárgyú cikkek néhány téma köré csoportosulnak, úgymint: Gulácsi Péter nyilatkozata a szivárványcsaládok mellett, és az erre adott válaszok és reakciók¹⁶; a transz-sportolók megjelenése, ezen belül Laurel Hubbard új-zélandi súlyemelő indulása az olimpián¹⁷. A transz-nemű sportolók ügyében vita is van¹⁸. Ugyancsak kételyek merültek fel

a transznők úszóversenyeken való indulása kapcsán.¹⁹ A transznenű sportolók szerepléséről ismét a 444.hu közölt a témát jól feldolgozó, korrekt cikket²⁰. A sporthoz kapcsolódóan sok dolgozat foglalkozik Lewis Hamiltonnak a pedofiltörvényről szóló nyilatkozatával és az azt követő fejleményekkel. Az első napon 13 cikket találtam.²¹ A merce.hu nem foglalkozott vele, de 5 másik lap két-két anyagban is. Az év további részében még sokszor visszatért a téma.

Van a híreknek egy csoportja, amelyek érdekesek, de a magyar olvasó számára különösebb jelentőségük nincsen. Így az elfogadás szempontjából pozitív hozadéka lehet azoknak a híreknek, amelyek a transznenű emberek sikereiről, ezen belül a szépség terén elért eredményekről szólnak.²² Ezek a hírek mind külföldről származnak. Ide sorolhatók még a kis színesnek tekinthető esetek²³ és a különleges történetek.²⁴ Az egész év folyamán nagyon sok olyan cikk volt, aminek a témája különbözött a nem heteroszexualitástól, valahogy a téma mégis belekerült. Itt egy kirívó példa, amikor a közlés tárgya az ürteleszkóp.²⁵ További példák is vannak.²⁶

Külön kell szólni a magyarnemzet.hu oldal stratégiájáról. Olyan internetes újságról van szó, amelyik nem pártolja a heterótól különböző szexualitást. Azonban az év első 5 hónapjában különösebben aktív érdeklődést nem mutatott. A megjelentetett cikkek számában pontosan középen foglalt helyet. A benne közölt cikkek száma júniustól ugrott meg, éppen úgy, mint a többi lapban, de esetében annyira, hogy az év végére már a magyarnemzet.hu közölte a legtöbb cikket a témában. Ezek között jól elkülöníthető egy kategória, mely azon dolgozatokból áll, amelyek tényeket és adatokat közölnek túlnyomórészt külföldről, pár cikk esetében hazánkból.²⁷ Itt tények alatt például olyan eseteket kell érteni, hogy mi történt gyerekekkel, milyen nekik szánt rendezvények voltak és milyen könyvek jelentek meg számukra. Sehol sincs kimondva, de kikövetkeztethető az a figyelmeztetés, hogy mindez Magyarországon is megtörténhet. A publikált tényeket nem cáfolja és a nem heteroszexualitás terjedésért és terjesztéséért (függetlenül attól, hogy ez létezik-e, lásd alább) aggódókat nem nyugtatja meg, ha egy kormányzati tényező nem tud hasonló esetekről hazánkban.²⁸ Hangsúlyozandó, hogy olyan írás nem létezik, ami magukat a tényeket cáfolná.

Ahogy ez fentebb említésre került, a nem heteroszexualitással rendelkező emberek összeütközésbe kerülnek más, már régóta létező szabadságjogokkal, amelyek közül a szólás-, gondolat- és vallásszabadság a legfontosabb. A két szabadság összeütközése lehet közvetlen vagy közvetett. Az utóbbira példa, ha az érintettek jogi úton büntetést szabnak ki. Ilyen eset volt, amikor két férfit megvesszőztek.²⁹ Az adott esetben elvárható volna nagyobb tolerancia. Ugyanakkor egy egyház nem kényszeríthető vallási tételének megváltoztatására, illetve azokkal ellentétes cselekedetekre, akkor sem, ha ezzel korlátot szab a nem heteroszexualitással rendelkezők jogainak. Az utóbbi eset alkalmat ad éles megnyilvánulásokra.³⁰ Ugyanakkor van a nem hetero oldalt képviselő lapban korrekt, a tényeket ismertető cikk is.³¹ A vallási tanításokkal való összeütközés másik terepe az egyházak Karácsony előtt kiadott közös nyilatkozata az emberi méltóságról.³² Utóbb némi vallási közösség kilépett a nyilatkozatból.³³

Az én véleményem szerint a szólásszabadság durva megsértése minden olyan eset, amikor valakit vállalt véleménye miatt egzisztenciálisan akarnak megsemmisíteni. Ennek neve ma eltörléskultúra,³⁴ ahogy azt fentebb említettem. Súlyos tévedése ennek a hozzáállásnak, hogy azonosítja a művet, illetve a teljesítményt annak létrehozójával. Egy külső példával lehet ezt a legjobban bemutatni. Lakatos Imre híres, 20. századi tudományfilozófus. Az ő műve a *Bizonyítások és cáfolatok*,³⁵ ami az egyik legfontosabb könyv, amit a matematika filozófiájáról írtak. Nem tehető meg, hogy ne hívjuk fel a

matematikai szakot végző hallgatók figyelmét erre a könyvre annak ellenére, hogy bizonyító erejű dokumentációval³⁶ rendelkezik az a tény, hogy a Bizonyítások és cáfolatok megírása előtt Lakatos felelős volt egy fiatal lány halálában, a börtönt is megjárta, de ennek ellenére ez a haláleset nem volt közismert. Az eltörléskultúrának a nem heteroszexuális oldal általi alkalmazásáról szól több cikk.³⁷

Az egyik alapvető kérdés, hogy propaganda folyik-e. Vannak hiteles emberek, akik így látják, például Beer Miklós korábbi véci püspök³⁸ és Bójte Csaba³⁹. Más híradások is beszélnek propagandáról.⁴⁰ Ezen cikkek természetesen az ellenzők nézeteit írják meg akkor is, ha más irányultságú lapban jelentek meg. Van ugyanakkor olyan dolgozat is, ami egyértelműen azt a célt szolgálja, hogy népszerűsítse a riportalanyt.⁴¹ Nehéz nem propagandának tekinteni egy lejáratozással külföldön közölt, meghamisított hírt, ami pedig sajnos előfordult.⁴² Vannak, akik az lmbtq részéről erőszakos megközelítésről beszélnek.⁴³

Annak a kérdésnek az eldöntésében, hogy folyik-e a nem heteroszexualitással rendelkező oldal részéről propaganda, fontos lehet, hogy ez az oldal megtalált-e olyan alanyokat, akik a tartalom befogadására nem alkalmasak. Az ellenérdekelt magyarnemzet.hu több ilyen esetről számol be.⁴⁴ Egy lehetséges vitában (l. alább) az ilyen tények tételese cáfolatára szükség volna a propaganda vádjának elkerülésére. Cáfolat helyett sokkal inkább a már az ismeretelméleti kételyek között említett gyakorlat folyik, azaz a korábbi nevelési elveket és ezen elvek megalapozásául szolgáló ismereteket egyszerűen figyelmen kívül hagyják.⁴⁵ Természetesen ez a hozzáállás is indoklást igényel, helyességét pedig bizonyítani kellene.

További fontos kérdés, hogy a nem heteroszexualitás eseteinek száma függ-e attól, hogy a populáció tagjai milyen gyakran találkoznak a témával. A nem heterók jogaiért küzdő oldal egyértelműen azt állítja, hogy nem.⁴⁶ Léteznek azonban statisztikák, főleg a transzneműekkel kapcsolatban, amelyek ennek ellentmondanak.⁴⁷ Bár az eredeti gyűjtési körhöz sem a megjelenés helye, sem időpontja szerint nem tartozik, megemlítem, hogy a Neue Züricher Zeitung arról ír, hogy egyre több fiatal lány akar fiú lenni.⁴⁸ Tehát valószínűsíthető, hogy a téma folyamatos jelenlétének van, habár feltételezhetőleg nem túl erős hatása az esetek számára.

Ezeket a jeleket összefoglalva annyit lehet mondani, hogy a nem heteroszexualitást támogató oldal tevékenysége egészében úgy működik, mint egy propaganda. A cikkek nagy száma és amiatt, hogy némely érzékeny esetben az ugyanarról az esetről szóló többedik cikkek aligha hoznak annyi kattintást, hogy közlésük emiatt gazdaságilag megérné, a matematika implicit egzisztencia tételének logikája alapján az is kimondható, hogy legalább a cikkek egy része üzleti titokként kezelt, háttérbeli finanszírozás segítségével jelenik meg. Különösen így van ez, ha figyelembe vesszük, hogy az amúgy is nehezen finanszírozható sajtó nem hatékony technológiával működik. A megjelent cikkek alapján nem lehet megmondani, hogy hány forrásról van szó. Ugyanakkor a propagandaként működő hullám abban az értelemben eredményesnek bizonyult, hogy gondolkodásunk megváltozott. Nélküle ugyanis aligha terjesztenék a francia elnök feleségéről, hogy férfinak született.⁴⁹ Egy információt fogadó körnek kellett előbb kialakulnia, hogy érdemes legyen ezt az állírt közölni.

Sajnos szólni kell két egyértelmű provokációról is, melyeket a magyar sajtó is tárgyalt. Nem is tehetett más, hiszen elvben kötelessége minden fontos eseményről beszámolni. Időben első a homoszexuális Mikulás karakterét használó reklámfilm.⁵⁰ Az már megítélés kérdése, hogy a decemberben erről megjelent 14 cikk sok vagy kevés. A másik a transzszexuális Szűz Mária.⁵¹ Mindkét eset olyan, ami a keresztény embereket sérti. A vallás igen érzékeny terület. Ha arra gondolunk, hogy ismételten publikáltak Mohammed-karikatúrákat, amelyek többszörösen sértik a muszlim hitű embereket, láthatjuk, hogy Európa sem áll jól a vallási türelem mint udvariasság és elfogadás dolgában. Jó lett volna, ha ezeket a provokációkat mindkét oldal elítéli.

(*A témakör azon elemei, amelyek hiányoznak az írásokból*) Az első és legfontosabb, hogy a párbeszéd, azaz a másik fél véleményére való reflexió teljesen hiányzik. Van ugyan néhány jóindulatú írás, de ezeket sem méltatták válaszra. A jóindulatú megközelítéshez kell sorolni a pontos tudományos magyarázatokat.⁵² Ezek ugyanis lehetőséget biztosítanak az egzakt fogalmakkal való gondolkodásra. Ugyanakkor politikus részéről is jelent meg olyan írás, ami érdemes volna a válaszra.⁵³ Ennek megfelelően hiányzik az ellenfél tényeinek elemzése és adott esetben cáfolata. Az utóbbi azért is fontos, mert a nem cáfolt tényeket igaznak lehet elfogadni, és azokból a magyarországi jövőre lehet következtetéseket levonni. A külföldön megfigyelt jelenségek ugyanis nem teszik meg azt a szívességet, hogy megállnak Magyarország határánál. Az esetleges párbeszéd mindkét irányú elfogadást feltételezne, aminek fontos feltétele volna mind a homoszexuális, mind a homofób magatartás mélyebb magyarázata. Bár Csányi Vilmos az *Íme, az emberben* komoly kísérletet tesz a férfi homoszexualitás jelenlétének tudományos indoklására, ennek semmiféle visszautkröződése a sajtó 2021-es cikkeiben nem található. A homofób magatartás fennmaradásának elemzése pedig teljesen elmaradt, pedig talán lehetne indokolni Csányi gondolatmenetének mentén. Ez annál is inkább fontos lenne, mert nem csupán a homoszexualitás, hanem vele egyidőben a homofób magatartás is jelen volt az emberiség életében tízezer éveken keresztül. Az elfogadás hiányában marad a gyűlölet, aminek egyedüli orvoslása az elnyomás. A létező homofób és homofóbellenes gyűlölet erővel való elfojtása azonban csak tüneti kezelés. A rendszer bármikor „felrobbanhat”. A gyűlölet kiváltó okait kell megszüntetni, ha lehet. Ha nem lehet, akkor meg kell tanulni együtt élni a gyűlölettel. A gyűlölet mint társadalmi probléma sem egyik oldal, sem a politikusok ingerküszöbét nem érte el. Megjegyzendő azonban, hogy van egy jó példa a párbeszédre.⁵⁴

Természetesen a sajtó nem a tudomány művelésének a terepe. Tehát itt előfordulhatnak logikailag hibás gondolatmenetek. Ugyanakkor a sajtó munkatársainak jó része tanulmányai során filozófiát és ezen belül ismeretelméletet hallgatott. Ezért is feltűnő, hogy hiányzik a másik oldal érveinek ismeretelméleti kritikája. Mintha maga a kritika, ami mégis egyfajta kapcsolat, tilos volna. A jelenség arra utal, hogy a társadalom kettészakadt a téma megítélésében. Ha egy társadalom két részből áll, és a két rész két különböző módon kíván élni, az mindig súlyos konfliktusokhoz vezet.

Nincs igazán szó arról, hogy mi az érzékenyítés értelme olyan életkorban, amikor a gyerekek nem tudják a szexualitásra vonatkozó információkat feldolgozni. A más-ság elfogadására való *nevelés* korábban is volt. Erre vonatkozott a *Minden egér szereti a sajtót* című rádiójáték, ami lemezen és könyv⁵⁵ formájában is megjelent. Igaz, itt a különbséget nem a szexualitás, hanem a bőr (az adott esetben a szőr) színe adta.

A pedofília tiltásának az okát sem említik a cikkek. Feltételezhetőleg azért, mert mindenki nyilvánvalónak veszi, hogy ártalmas a gyermek fejlődésére és személyiségére. Hasonlóképpen mindennek, ami ártalmas, szintén tilosnak kell lennie. Vonatkozik ez az olyan életkorban történő bármiféle szexualitással összefüggő nevelésre, amikor ezt a gyermek felfogni nem tudja, és ezért káros.

Ugyancsak hiányzik annak felismerése, hogy a jelenségek nem egyetlen szinten jelentkeznek, hanem legalább kettőn, ahogy ez a társadalomról mint rendszerről szóló részben szerepelt. Ez arra utal, hogy az írástudók, pontosabb talán a kicsi monopóliumokból álló oligopol piacra gondolva úgy fogalmazni, hogy az írás lehetőségéhez jutók, a napi feladatok mellett nem törekednek a megértésre, és nem is értik meg a folyamatokat. Így azonban csak időben kinyújtani lehet a problémát.

Hiányolom a tiszta beszédet a nemváltó műtétekkel kapcsolatban. Nemváltó műtét nincs. Jelenlegi tudásunk szerint nem lehet férfiből foganni és szülni képes nőt operálni, és fordítva, nőből nem lehet nemzőképes férfit operálni. Bármilyen szerző, aki mást állít vagy más benyomást kelt, tudatosan meghamisítja a valóságot. Ugyanide tartozik a sport azon problémája, hogy azon embertársunk, aki a születési nemében nőtt fel és vált sportolóvá, még nemváltó műtét esetén sem tudja izomzatát új neméhez igazítani. Ezeknek az embereknek az ügye a jövőben még sok vitát fog kiváltani.

Szorosan ide tartozik a detranzicionált emberek sorsa. Itt olyanokról van szó, akik nemet váltottak ugyan, de utólag ezt a döntésüket megbánták, és szeretnének visszatérni az eredeti nemükhöz. A jelenség teljesen hiányzik a magyarországi újságírás fővonalából. Itt csak egy, a gyűjtési körön kívüli cikkre tudok hivatkozni,⁵⁶ de az is megmarad lényegében annak detektálásánál, hogy a jelenség létezik. A detranzicció alaposabb ismerete nélkül nehéz felelős döntéseket hozni a transzszexualitás kérdésében.

(Összefoglaló a helyzetről) A nem heteroszexualitás megjelenése a sajtónak a jelenséget pártoló részében propagandaként működik, amit legalább két dolog is bizonyít. Az egyik az, hogy alig van szó az érintettek bántalmazásáról és egyéb szenvedéseiről, tehát nem cél, hogy a helyzet ilyen irányban javuljon. A másik, hogy a nagy érdeklődésre számot tartó események kapcsán sok cikk jelenik meg. Ilyen esemény hiányában sokszor csak olyan dolgozatokat közölnek, amelyek csak arra alkalmasak, hogy felszínen tartsák a témát. Az ellenérdekelte oldal nagyon sok tényt publikál, főleg külföldről, elriasztás céljából. A tényeket nem cáfolja senki. A helyzetet a kölcsönös és végtelen elutasítás jellemzi. Holott mindkét oldalt a másik oldalnak tolerálni kellene, hogy értelmes párbeszéd alakulhasson ki, ami a társadalom érdeke volna.

JEGYZETEK

- 1 <https://magyarnemzet.hu/kulfold/2021/08/nyugaton-mar-klimagyilkossagnak-minositik-a-gyerekvallalast> Ez az egyetlen cikk, amit úgy tettem el, hogy bár sorszámot kapott, de nem tartozik közvetlenül a témához.
- 2 <https://magyarnemzet.hu/kulfold/2021/08/nyugaton-mar-klimagyilkossagnak-minositik-a-gyerekvallalast>
- 3 <https://index.hu/kultur/2021/03/22/lakatos-mark-a-melegeknek-jutalmat-kene-adni-mert-ok-nem-szulik-tele-a-foldet/>
- 4 Megjegyzendő, hogy az anyaggyűjtés lezárása után, 2022. január 11.-én, új internetes lap jelent meg Lakmusz címmel. Ennek saját maga által választott feladata a politikusok tényszerű állításainak ellenőrzése.
- 5 <https://444.hu/2021/06/17/a-szexuális-iranyultság-nem-függ-attól-hogy-mit-hallunk-rola-gyerekként>
- 6 https://nepszava.hu/3129274_median-a-megkerdezettek-83-szazaleka-nem-hiszi-el-hogy-valaki-melegge-valna-attól-ha-hall-a-temarol
- 7 Csányi Vilmos: *Íme, az ember - A humánétológus szemével*, Libri Könyvkiadó Kft., 2018.
- 8 Ilyen például <https://index.hu/belfold/2021/06/27/pecsi-rita-szexuális-felvilágosítás-lmbtg-gyerekek-massag-elfogadás/>, <https://index.hu/belfold/2021/07/03/bagdy-emoke-a-homoszexualitás-nem-betegség/>.
- 9 A „devőség” a magyar nyelv szabályai szerint képzett szó, jelenleg jelentése nincs.
- 10 <https://444.hu/2018/01/26/a-lány-csak-megakarta-talalni-a-negro-nevu-kutyáját-a-twitteren-falkában-tamadtak-ra-a-rasszistazo-kommentelok>
- 11 https://cimlap.blog.hu/#bloghu/danubeinstitute/2021/03/07/az-egyenlegeti-torveny-tamadas_a_vallaszszabadsag_ellen
- 12 <https://www.youtube.com/watch?v=MHNZCtaQk1Y&t=3981s>, Friderikusz Podcast 18. adása, 1 óra, 3perc 9 másodperc után. Az adás feliratai alapján 2022. január 21.-én készült saját lejegyzés.
- 13 <https://444.hu/2016/10/30/a-pc-haboru-elert-a-szemelyes-nevmásokhoz>
- 14 Az izraelita, keresztény és iszlám vallások.

- 15 <https://merce.hu/2021/09/16/megtagadtak-a-pecci-pride-szervezoitola-szallast-az-egyenlobanasmod-hatosag-birsagot-szabott-ki-a-szallasadoral/>
- 16 Az alapot jelentő hír: <https://index.hu/sport/futball/2021/02/23/gulacsi-peter-e-n-ki-lloka-sziva-rva-ny-csala-dok-mellett/> Ezt követően még számos hír tartozik ide akár közvetlenül említve Gulácsyi Péter nevét (11 további hír), akár nem. Az utóbbiak közé tartozik Petry Zsolt nyilatkozata <https://444.hu/2021/04/05/petry-zsolt-kinyilvanította-velemenyet-miszerint-gulacsi-peternek-nem-kellett-volna-velemenyt-nyilvanítania-és-az-ehhez-kapcsolódó-hírek>.
- 17 <https://24.hu/sport/2021/05/06/laurel-hubbardsulyemelo-transznemu-olimpia/> és legalább 7 további hír elosztva az év folyamán.
- 18 <https://444.hu/2021/05/02/caitlyn-jenner-ellenzi-hogy-transzok-induljanak-az-iskolaisportversenyek-noi-szamaiban>
- 19 <https://24.hu/sport/2021/12/26/cynthia-millenia-thomas-usa-swimming-uszas-transznemu-uszo-nemvaltas/>
- 20 <https://444.hu/2021/07/17/transznemu-sulyemeles>
- 21 <https://24.hu/szorakozas/2021/07/29/lewis-hamilton-melegellenes-pedofiltorveny-magyar-kormany-kritika-lmbtq/>, <https://24.hu/kozelet/2021/07/29/varga-judit-lewis-hamilton/>, <https://444.hu/2021/07/29/varga-judit-meglewis-hamiltonol-is-megved-i-a-magyar-gyermekeket>, <https://444.hu/2021/07/29/lewis-hamilton-a-magyar-homofob-torvenyrol-elfogadhatatlan-gyava-es-felrevezeto-hogya-hatalmon-levo-k-ilyet-vezessenek-be>, <https://index.hu/sport/2021/07/29/lewis-hamilton-pedofiltorveny-formula-1/>, https://nepszava.hu/3127743_hamilton-es-vettel-is-kiallt-a-magyar-lmbtq-kisebbsgek-mellett, https://nepszava.hu/3127770_wintermantel-joversenyest-hamiltonnak-aztan-ennyi-a-tobbire-senki-sem-kivancsi, <https://magyarnemzet.hu/sport/hamilton-keri-a-magyarokat-alljanak-ki-az-lmbtq-kozossag-mellett-10145840/>, https://hvg.hu/élet/20210729_varga_judit_lewis_hamilton_homofobia_pedofiltorveny, https://hvg.hu/élet/20210729_Lewis_Hamilton_Magyarok_jovore_szavazatok_az_LMBTQkozossag_jogainak_vedelmere, <https://telex.hu/belfold/2021/07/29/varga-judit-lewis-hamilton-homofob-torveny-reakcio>, <https://telex.hu/belfold/2021/07/29/lewis-hamilton-forma-1-melegellenes-torveny-nepszavas>, <https://hang.hu/belfold/lewis-hamilton-a-magyar-homofob-torvenyrol-elfogadhatatlan-gyava-es-felrevezeto-128577>
- 22 <https://telex.hu/szorakozas/2021/03/19/closzor-kerul-szinesboru-transznemu-modell-a-vilag-egyik-legismertebb-bikinis-kiadvanyaba>, <https://femina.hu/szepseg/siker-es-transznemu-modellek/>, <https://24.hu/szorakozas/2021/08/06/amerikai-vogue-transznemu-modell-cimlap-ariel-nicholson/>, <https://index.hu/kultur/2021/03/24/sorrajrak-a-tortenelmet-a-transznemu-szineszek/>, <https://femina.hu/szepseg/siker-es-transznemu-modellek/>, <https://444.hu/2021/06/30/a-miss-nevada-gyoztese-kataluna-enriquez-lesz-az-első-nyíltan-transznemu-versenyző-a-miss-usa-szepsegyversenyen>
- 23 <https://444.hu/2021/03/09/debutalt-banglades-első-transznemu-hiradosa>, <https://index.hu/sport/2021/04/20/vizilabda-homofobia-spanyolország-szerb>, <https://telex.hu/sport/2021/06/22/carl-nassibb-első-nyíltan-meleg-nfl-jatekos-coming-out-amerikaifutball>
- 24 <https://index.hu/kultur/cinematix/2021/03/07/en-csak-atlagos-terhes-ferfi-szeretnek-lenni-/>, <https://24.hu/tech/2021/07/16/terhes-ferfies-gendersemleges-koronas-fo-is-bekerult-a-legfrisebben-fejlesztett-emojik-koze/>, <https://magyarnemzet.hu/kulfold/2021/08/mar-nem-tartja-magat-embernek-az-ultraprogressziv-lany>, <https://24.hu/szorakozas/2021/09/03/jurijt-olcsko-testepito-szexbabu-hamutart-osszelem/>, https://velvet.hu/randi/2021/09/08/nincs-szuksege-ferfira-sajat-magat-vette-felesegul-egy-instagram-modell-cris-galera/?utm_source=index.hu&utm_medium=doboz&utm_campaign=link
- 25 <https://24.hu/tudomany/2021/10/01/james-webb-urtavcsó-urteleszkop-nasa-atnevezese/>
- 26 <https://24.hu/sport/2021/03/11/hrutka-janos-labdarugas-gulacsi-nagyinterju/>, <https://index.hu/belfold/2021/04/15/lazar-megpakolta-a-humorzakot-megsem-o-a-legvicesebb-az-instagramon/>, <https://telex.hu/tudomany/2021/06/12/veiszer-alinda-freund-tamas-mta-elnok-interju>, https://hvg.hu/itthon/20210702_szivarvany_parlament
- 27 <https://magyarnemzet.hu/belfold/nem-hagyja-beken-a-gyerekeket-a-homoszexualis-lobbi-video-9958169/>, <https://magyarnemzet.hu/kulfold/2021/06/spanyolorszagban-mar-tizenegy-evesen-nemet-valthatnak-a-fiatalok>, <https://magyarnemzet.hu/kulfold/2021/07/sokezer-kisiskolasnak-tart-tortenelmi-eloadasokat-az-lmbtq-muzeum>, <https://magyarnemzet.hu/belfold/cancel-culture-az-uj-europai-ertek-10035482/>, <https://magyarnemzet.hu/kulfold/elitelt-szexualis-bunozo-a-magyar-pedofiltorveny-jelentestevője-10040402/>

- <https://magyarnemzet.hu/kulfold/svedorszag-egyre-szegenyebb-lesz-10051670/>, <https://magyarnemzet.hu/kulfold/2021/07/leszbikus-bekakiralyianyokrol-szolo-konyvet-ajanlanak-gyerekeknek>, <https://magyarnemzet.hu/kulfold/dobbenetes-mire-tanitottak-az-5-eves-gyerekeket-a-new-york-i-genderoran-10078022/>, <https://magyarnemzet.hu/belfold/itt-a-bizonyitek-brusszel-beengedne-az-lmbtq-aktivistakat-az-iskolakba-10084112/>, <https://magyarnemzet.hu/belfold/2021/07/itt-a-bizonyitek-brusszel-beengedne-az-lmbtq-aktivistakat-az-iskolakba>, <https://magyarnemzet.hu/kulfold/hivatalosan-is-elismertek-a-nem-binaris-nemet-argentinaban-10112279/>, <https://magyarnemzet.hu/kulfold/2021/07/kirugtak-a-tanarokat-mert-tiltakoztak-az-lmbtq-propaganda-ellen>, <https://magyarnemzet.hu/belfold/az-iskolakban-tart-erzekenytoloadoasokat-az-lmbtq-szervezet-10122965/>, <https://magyarnemzet.hu/kulfold/a-magukat-nonek-erzo-ferfiak-noi-rabokat-eroszakolnak-kaliforniaban-10120664/>, <https://magyarnemzet.hu/belfold/2021/07/kiskoruaknak-szolo-lmbtq-konyvet-tettek-elerhetove-magyarul>, <https://magyarnemzet.hu/kulfold/2021/07/a-transzszexualitas-berobbanasa>, <https://magyarnemzet.hu/kulfold/lmbtq-jogokert-kampanyol-egy-10-eves-transzpanyolorszagban-10136300/>, <https://magyarnemzet.hu/kulfold/lmbtq-kozosseg-kenyszerített-bocsanatkeresre-egy-templomot-10142315>, <https://magyarnemzet.hu/kulfold/lmbtq-propagandakonyvvel-akarjak-a-gyerekeket-megtanítani-irni-es-olvasni-10141778/>, <https://magyarnemzet.hu/kulfold/hormonterapiarol-es-nemvalto-mutetekrol-is-oktatnak-a-12-evenaluliakat-10141427/>, <https://magyarnemzet.hu/kulfold/meskonyvnek-alcazott-lmbtq-agyomosas-ovodas-korban-videok-10144835/>, <https://magyarnemzet.hu/kulfold/genderkaoszuralkodik-az-amerikai-orvostanhallgatók-koreben-10147115/>, <https://magyarnemzet.hu/kulfold/ovodasoknak-olvasnak-fel-a-magukat-nonek-kepzelo-ferfiak-video-10146377/>, <https://magyarnemzet.hu/kulfold/2021/08/ujabb-gyongyszem-a-meleg-propagandagepezettol>, <https://magyarnemzet.hu/kulfold/2021/08/meskonyvnek-alcazott-lmbtq-propaganda-jelent-meg>, <https://magyarnemzet.hu/belfold/2021/08/gimnaziumban-hodit-a-genderideologia-1>, <https://magyarnemzet.hu/belfold/2021/08/ellopott-mesekbe-rejtett-propaganda>, <https://magyarnemzet.hu/kulfold/2021/08/lapozo-kisgyerekeknek-ajanal-lmbtq-konyveket-a-sved-kozonyvtar>, <https://magyarnemzet.hu/belfold/2021/08/ujabb-gimnaziumrol-derult-ki-az-lmbtq-erzekenytites>, <https://magyarnemzet.hu/kulfold/2021/08/mar-az-ovodas-gyerekeket-is-oktatjak-majd-a-szexualitasrol>, <https://magyarnemzet.hu/belfold/2021/08/ujabb-gimnaziumot-ert-el-az-lmbtq-ideologia-3>, <https://magyarnemzet.hu/kulfold/2021/08/azt-kerte-egy-tanar-a-diakjaitol-hogy-eskudjenek-fel-az-lmbtq-zaszlora>, <https://magyarnemzet.hu/kulfold/2021/09/szaszorszag-betiltja-a-gendernemetet-az-iskolakban>
- 28 <https://444.hu/2021/07/22/racz-zsofia-nem-tud-olyan-iskolarol-vagy-ovodarol-ahol-a-homoszexualitast-nepszerusitettek-volna>
- 29 <https://444.hu/2021/01/29/megvesszoztek-ket-meleg-ferfit-a-nyilvanossag-elott-indoneziaban>
- 30 <https://index.hu/kulfold/2021/03/15/vatikan-azonos-nemuek-paekapcsolat-melegek-hazassag/>, <https://444.hu/2021/03/16/a-vatikan-deklaralta-hogy-nem-ald-meg-meleg-parokat>, <https://index.hu/kulfold/2021/03/16/elton-john-szerint-kepmutato-a-vatikan/>, az előző variánssa, ami egy napos elcsúsztatással jelent meg és ezért kapott külön tételnek számít: <https://24.hu/szoroskozas/2021/03/17/elton-john-vatikan-meleg-hazassag-rocketman-film/>, <https://444.hu/2021/06/22/a-vatikan-valtoztatásokat-akar-az-olasz-homofobiaellenes-torvenytervezetben>, <https://telex.hu/video/2021/07/01/homoszexualitas-melegellenes-torveny-semjenzsolt-varga-judit>, <https://magyarnemzet.hu/kulfold/gyerekeket-koteleztettek-arra-hogy-reszt-vegyenek-a-pride-on-10095233/>, <https://szabadnem.444.hu/2021/11/08/nem-tetszettek-a-vatikanak-a-szexualis-es-az-lmbtq-jogok-a-genderideologia-elleni-harc-eredete>
- 31 https://nepszava.hu/3113220_egy-vatikani-lepes-elore-ketto-hatra
- 32 <https://magyarnemzet.hu/belfold/2021/12/kozos-nyilatkozatban-allt-ki-tobb-egy-haz-a-csaladok-mellett>, <https://444.hu/2021/12/13/minden-egy-haz-osszeallt-hogy-kozolje-a-hazassag-az-emberi-meltsog-alapja>
- 33 <https://hang.hu/belfold/bocsanatot-ker-a-mazsihisz-amiert-a-neve-rakerult-egy-kirekeszto-csaladugyi-nyilatkozatra-134539>, <https://index.hu/belfold/2021/12/24/fabiny-tamas-bocsanatot-kert-az-egy-hazak-nyilatkozatanak-egy-mondata-miatt/>
- 34 *„Az eltörlesskultúra a kiközösítés modern formája, amikor valakit kizsorítanak a társadalmi vagy szakmai körökből – legyen szó akár online, akár közösségi médiáról, akár személye-*

- sen –, mert szerintük bántó vagy vállalhatatlan dolgot mondott.” <https://hu.wikipedia.org/wiki/Elt%C3%B6rl%C3%A9skult%C3%BAra> (letöltve 2022.03.26.)
- 35 Magyarul: Lakatos Imre: *Bizonyítások és cáfolatok*, Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1981, ISBN: 963-280739-1
- 36 Bandy Alex: *A Csokoládé-gyilkosság*, Akadémiai Kiadó, 2014, ISBN: 9789630594813, angol eredetiben Bandy Alex, *Chocolate and Chess*. Unlocking Lakatos, Akadémiai Kiadó, 2010, ISBN: 9630588196.
- 37 <https://24.hu/szorakozas/2021/08/14/dababy-homofob-rapper-koncert-cancel-culture/>, <https://magyarnemzet.hu/belfold/cancel-culture-az-uj-europai-ertek-10035482/>.
- 38 https://hvg.hu/ithon/20210703_Beer_Miklos_lmbtq [https://hang.hu/belfold/2021/07/03/beer-miklos-el-kell-fogadnunk-oket-de-zavar-bennunket-de-zavar-bennunket-ha-az-lmbtq-gondolkodas-propagalasaval-talalkozunk/](https://hang.hu/belfold/2021/07/03/beer-miklos-el-kell-fogadnunk-oket-de-zavar-bennunket-de-zavar-bennunket-ha-az-lmbtq-gondolkodas-propagalasaval-talalkozunk/,), továbbá <https://telex.hu/belfold/2021/07/03/beer-miklos-hvg-melegellenes-torveny>, https://hvg.hu/ithon/20210703_Beer_Miklos_lmbtq,
- 39 Egy interjúban ezt mondha a melegségről: „Ez egy gumicsont, amit néhány liberális vagy más média kitalált, és erről akarnak beszélni.”, <https://24.hu/kulfold/2021/08/18/bojte-csabalovasta-a-pedofiltorvenyt-hazugsagnak-nevezi-hogy-homofob-lenne/>
- 40 <https://444.hu/2021/07/18/hidveghi-balazs-szerint-ideje-volt-lepni-az-utobbi-idobend-dramaian-megnott-az-lmbtq-szervezetek-nyomasa>, https://nepszava.hu/3132161_hidveghi-balazs-attol-tart-hogy-brusszel-lmbtq-propagandara-fogja-nevelni-a-gyerekeinket, <https://magyarnemzet.hu/belfold/2021/09/tenyleges-propagandaba-csapott-at-az-lmbtq-beszelgetes-ujpesten>, <https://magyarnemzet.hu/kulfold/j-k-rowling-to-vabbra-is-eliteli-az-eroszakos-lmbtq-propagandat-10139852/>,
- 41 <https://index.hu/fomo/2021/07/23/ismerje-meg-a-drag-queenkent-is-dolgozo-muveszt/>
- 42 <https://magyarnemzet.hu/kulfold/2021/11/atevecsatorna-gruz-felvetellekkel-bizonyitotta-hogy-budapest-en-venik-az-lmbtq-embereket-video>.
- 43 <https://index.hu/belfold/2021/07/03/bagdy-emoke-a-homoszexualitas-nem-betegseg/>, <https://magyarnemzet.hu/belfold/apszichologusokat-felelemben-tartja-az-lmbtq-lobbi-1-resz-10133690/>.
- 44 <https://magyarnemzet.hu/kulfold/ovodasoknak-olvasnak-fel-a-magukat-nonek-kepzele-ferfiak-video-10146377/>,
- <https://magyarnemzet.hu/kulfold/2021/09/lmbtq-erzekenyites-a-spanyol-iskolokban-2>, <https://index.hu/kulfold/2021/07/30/beccitanarno-szexualis-felvilagositas/?fbclid=IwAR1qIzxyhP3pDO8y1bfzRha9seXERjZ9guxAi8REX0pX2lEsFP8-nTiBiaU>.
- 45 <https://merce.hu/2021/06/19/nem-a-gyermek-szexualis-nevelese-nem-kizarolag-a-szulo-re-tartozik/>, <https://magyarnemzet.hu/kulfold/2021/08/gendersemleges-gyermekek-nevelesere-buzditjak-a-szulo-eket>, <https://magyarnemzet.hu/kulfold/ovodasoknak-olvasnak-fel-a-magukat-nonek-kepzele-ferfiak-video-10146377/>, <https://magyarnemzet.hu/kulfold/2021/08/gendersemleges-gyermekek-nevelesere-buzditjak-a-szulo-eket>.
- 46 <https://444.hu/2021/07/24/oszinten-azt-gondoljak-az-emberek-hogy-en-ezt-valasztottam>,
- 47 Még akkor is, ha a cikk lényege más: https://hvg.hu/360/202125_Tota_W_Kellemetlen_tenyek_melegekrol, <https://magyarnemzet.hu/kulfold/2021/07/a-transzszexualitas-berobbanasa>.
- 48 https://www.nzz.ch/wissenschaft/transidentitaet-bei-kindern-ist-eine-fruehe-operation-sinnvoll-ld.1660530?kid=nl101_2022-1-18&mktcid=nlled&ga=1&mktcval=101&trco=&reduced=true
- 49 <https://index.hu/kulfold/2021/12/21/brigitte-macron-emmanuel-macron-nemtalakitas-alhir/>
- 50 <https://index.hu/mindekozben/poszt/2021/11/23/meleg-mikulas-szereplesevel-keszult-el-a-norveg-posta-karacsony-i-reklamja/>
- 51 <https://magyarnemzet.hu/kulfold/2021/12/transznemu-szuz-mariakent-pozol-az-europai-parlament-lmbtq-ugyi-nagykovete>
- 52 https://qubit.hu/2021/05/18/hogyan-dol-el-hogy-ferfiak-vagy-nok-leszunk?_ga=2.69979928.944906188.1621277899-49777832.1468675655, <https://telex.hu/tudomany/2021/06/30/pedofilia-pszichiatert-feller-gabor-interju-parafiliabetegseg>
- 53 Igaz, a gyűjtési körön kívül http://mkdsz.hu/magyar-honlap/2021-07/maganelet-nem-rank-tartozik-de-teremtes-rendjet-vedenunk-kell.html?fbclid=IwAR2eCHEevXafWl_15lex7ZmkLFS2pG9vQe-NVxr9AvNDLKAcMmn3Ceidmk.
- 54 <https://444.hu/2021/08/20/kassai-lajos-nem-alakult-ki-se-gazdasagi-se-kulturalis-elit-es-a-helyzet-romlik-sutyerakok-vagynak>.
- 55 Urbán Gyula, *Minden éger szereti a sajtót*, Kertek 2000 Könyvkiadó, Budapest, 1999.
- 56 <https://jelen.media/interju/betlen-anna-a-transzmozgalom-csapas-a-no-es-melegjogimozgalomra-988>

A Semmelweis-kutatás története

Semmelweis halála után elültek a szakmai viták, mintha megnyugodott volna a nőgyógyász-szülész társadalom. Szép gesztusnak tűnik, hogy Semmelweis Ignác Allgemeine Krankenhausban felállított ravatala előtt – 1865. augusztus 14-én – nemcsak bécsi barátai, hanem ellenfelei is lerótták tiszteletüket. Igaz, itt Markusovszky Lajos képviselte a családot és a pesti orvostanári kart, más senki nem jött el Pestről. A pesti és bécsi szakmai és napi lapok rövid hírben közölték Semmelweis halálát, részletesebb megemlékezésre éveket kellett várni.¹ Ettől függetlenül a pesti orvosi kar, az orvostársasági élet véleményét mondja ki Lumnitzer Sándor az Orvosegyesület 1865. október 14-i szokásos éves nagygyűlésén Semmelweis Ignácról: *„Fájlaljuk továbbá Semmelweis Ignác egyetemi tanár, tagtársunk ép oly váratlan, mint gyászos kimúltát. Ő munkás élete, szaktudománybani buzgósága, büvár szelleme s gyümölcsöző eszméi által nemcsak közelebbi hívei, – de azt mondhatni az egész szaktudományos világ színe előtt vívott ki magának történelmi emléket.”*² A későbbi „Semmelweis-kutatók” alaposan átvizsgálták az 1860-as évek közepén rendezett tudományos ülések anyagát, de nem találtak Semmelweis felfedezésére utaló megnyilvánulásokat, de bírálatokat sem.

A csendet Ambró János (1827–1889) kisújszállási városi főorvos törte meg, amikor a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók egri vándorgyűlésén (1865. augusztus 25.) az „állatorvosi szakosztályban” Nagykun-Kisújszállás betegségi és halálozási viszonyairól tartott előadást.³ Itt részletesen szólt a csecsemőhalandóságról, amelynek leküzdésében nagy szerepet szánt a bábáknak, elsősorban a terhes gondozás, a gyermekágyasok és újszülöttek gondozása területén. Itt a bábaképzés reformját sürgette, amelynek alapján tagja lett annak a bizottságnak, amely a bábaképzés reformját készítette elő. Így került a szakmai közvélemény látókörébe Ambró János, akit 1868-ban a Budapesti Királyi Orvosegyesület levelező tagjának választott és bemutatkozó előadását (1870. január 8-án) *A szülöházak és Semmelweis tanár tana* címmel tartotta meg. Alap gondolata az volt, hogy a megfelelő tudású és felkészültségű bábák biztosítása mellett szülöházakat kell szervezni, amely biztosíték lehet a csecsemőhalandóság megállítására. A szülöházak fontosságát a következőkkel bizonyítja: *„A szülöházak árnyékoldala, melynek ellenében a gyógyeljárás tehetetlen, de a boldogult Semmelweis tanár által felfedezett aetiologicus mozzanatokból folyó hygieniai elvek szigorú alkalmazása a szülöházak létét fenyegető e csapást elhárítani képes. – Ezen, életében félreértett, erélyes meggyőződése egészerejével küzdő tanárnak és érzékenyen sokat bántalmazott nagy bűvárszellemnek a tények kérlelhetetlen logikája, a fűrésző ész szigorú következményei, a kísérletek és döntő stiatistikai adatok bizonyító ereje által megerősített, némiképp más alakban, de lényegében általa hirdetett, egyre nagyobb kiterjedésben nyilatkozó, s reméllyeni lehet, hogy nem sokára teljes diadalra vergődő tana megmentette és megmenti százezrek, milliók életét, s a szülöházak létét.”* Semmelweis igazát saját gyakorlatából hozott adatokkal is bizonyította és a profilaktikus elvek alapján javasolta a szülöházak szakmai munkájának a megszervezését. Végezetül felhívta minden orvos figyelmét, hogy *„tanulmányozni kell Semmelweis munkáját, hirdetni minden tanszékől tanát, hogy minden orvos egész kiterjedésében, correcte ismerje azt.”* Az előadáshoz Fleischer József (1829–1877)⁴ úgy szól hozzá, hogy Ambró munkáját az Orvosegyesület nyomtassa ki. Ambró Semmelweisszel kapcsolatos álláspontjával Poór Imre – az örök ellenkező és a Gyógyászat főszerkesztője – egyetértett, de megjegyezte, hogy a *„gyermekágyi láznak az állati anyag felszívásán kívül egyéb oka is van, különben miképpen lehetne megfejteti a falvakban, tiszta magánházaknál előforduló gyermekágyi láz-eseteket?”*

Ambró a későbbiekben is következetesen – különböző szakmai fórumokon tartott előadásiban – kiállt a Semmelweis-doktrína mellett, amelynek következtében Fleischer József 1872-ben az Orvosegyesületben megtarthatta Semmelweis-emlékelőadását, sőt Ambró Jánost az 1872-ben Pozsonyban felállított bábaképző intézet igazgatójává (1873. január 1.) nevezték ki.

1872-ben Semmelweis Ignác felett – mint már említettük – Fleischer József tartotta az emlékbeszédet, akit a szakirodalom a Semmelweis-doktrína legszilárdabb követőjének és támaszának tartott. Fleischer 1853. június 13-án kapta meg orvosi diplomáját a pesti orvosi karon, majd 1854 áprilisában kinevezték tanársegédnek a Birly Flórián vezette szülészeti klinikára. Itt kötelezte el magát végleg a nőorvoslás mellett, egy év múlva már Semmelweis Ignác lett az egyetemi szülészeti klinika professzora. Birly a gyermekági láz okát a levegőben terjedő titokzatos kórban látta, míg a Semmelweis mellett eltöltött évek döntő jelentőségűek Fleischer József: alapjaiban megismerte kutatásainak lényegét, a megelőzés jelentőségét és felismerte a Semmelweis-doktrína lényegét. Tanúja lehetett az első, Semmelweis által végzett császármetszésnek (1857. március 19.), amelyről beszámolót írt az *Orvosi Hetilapban*. Ehhez hasonló az 1863 januárjában Balassa Jánossal végzett petefészkek műtét is. Semmelweis a gyermekági láz okát bizonyító statisztikáját Fleischer József segítségével készítette el, majd az *Aetiologia* megjelenése után Fleischer tollából jelent meg az első méltatás és a könyv bővebb ismertetése 1861-ben a *Gyógyászat* című folyóiratban. Az elmondott Emlékbeszéd, a felismerés tényszerű leírása és elemzése mellett, valóban hitvallás volt Semmelweis életműve és munkássága mellett. Nem véletlenül hivatkoztak sokszor Fleischerre, aki 1869-től a Rókus kórház szülészeti osztályának élére került. Itt Semmelweis tanításának szellemében dolgozott: a szülönöket például külön helyezte el a nőgyógyászati betegektől, a rákos betegeket más épületbe helyeztette el, szigora még Semmelweisen is túltett, osztályán több éven át a gyermekági lázban megbetegedettek aránya egy százalék alatt maradt. Kiváló operatőr volt, sebfertőtlenítési eljárások vonatkozásában még a merésznek tűnő eljárásoktól sem riadt vissza. Életének utolsó éveiben betegsége akadályozta meg szakmai tapasztalatainak leírásában.

(*A Semmelweis kutatások kezdete*) Elsősorban Fleischer hatását fedezhetjük fel: 1870-ben volt a Rókus kórház szülészeti osztályán munkatársa Beretzky Endre (1842–1921)⁵, aki hamarosan két éves németországi tanulmányútra ment. Elsősorban a szüléset-nőgyógyászati osztályokon képezte tovább magát és a „szemmelweisi szempontokból” vizsgálta a kórházi viszonyokat. Rendszeresen úti beszámolót küldött az *Orvosi Hetilapnak*. Tíz évvel az első nyíltlevel megjelenése után írta, hogy „*Semmelweis tanár már sok hódítást tett. Néhol csak hallgatva követik, másutt vezérnek nevezik őt. A legnagyobb örömmel írhatom, hogy olyan híres egyetem, mint a berlini, azon elvek szerint halad ma, melyeket eleinte kétellyel fogadott.*” Nagy hatást gyakorolt Beretzkyre Martin professor, aki elrendelte a vizsgálatok előtti szigorú kézmosást kálium hypermanganicumos oldattal, valamint megtiltotta a boncoláson részt vett orvosoknak a 24 órán belüli betegvizsgálatot. Sajnos a legtöbb helyen nem vezettek betegstatisztikát, így a gyermekági lázzal kapcsolatban csak hozzávetőleges adatokat kaphatott. A szemmelweisi tanok érvényesülését tapasztalta Koppenhágában, Boroszlóban, Drezdában, Hallében. Az utóbbi helyen, a szülészeti klinikán megtiltották a gyakornokoknak a boncoláson való részvételt.⁶

Ugyancsak Fleischer segédorvosa volt Liebmann Mór (1842–1908)⁷, aki 1872-ben Schordan-féle egyetemi ösztöndíjjal európai tanulmányútra mehetett. Ugyancsak az *Orvosi Hetilapnak* írt úti beszámolóiban tudósította az olvasóknak – többek között – a szemmelweisi tanok érvényesülését, illetve a gyermekági lázzal kapcsolatos helyzetet. Liebmann megfordult Bécsben, Münchenben, Würzburgban, Heidelbergben és Párizsban. Bécsben Braun és Spath klinikáján megállapította, hogy „*a bécsi iskolán a boldogult Semmelweis tanár által felállított fertőzési tan már általánosan el van ismervé.*” Heidelbergben Lange klinikáján is hasonlókat tapasztalt. Érdekes tapasztalatai voltak

Párizsban és Liegeben, ahol jól felszerelt kórházak szülészeti osztályain általában két százalék alatt tartják a gyermekágyi lázban elhaltak arányát. Igaz, amikor emelkedik a halálozás száma, az osztályokat fokozatosan bezárják, a betegeket hazaküldik, akikkel kapcsolatban a kórháznak már nincs felelőssége. Csak akkor nyitják meg újra a szülészeti osztályokat, amikor alapos takarítás, teljes ágyneműcsere és szellőztetés után biztonságosnak ítélik a helyzetet.

Beretzkyhez és Liebmannhoz hasonlóan a Rókus kórházban, a Fleischer vezette osztályon kezdte nőorvosi pályáját Bruck Jakab⁸, akinek Semmelweisről írott alapvető munkája (1885) és német fordítása (1877) a Semmelweis kutatások kiinduló pontja lett. Bruck Jakab (1845–1902) orvosi diplomáját 1870-ben szerezte a pesti egyetemen, 1870 és 1874 között Fleischer segédorvosa volt a Rókus kórházban. Fleischer hatására fordult a semmelweisi életmű tanulmányozása felé, 1878-ben ő mondta az emlékbeszédet Fleischer felett, külön kiemelve, hogy a Rókus kórház szülészeti osztálya teljesen a semmelweisi rendszabályok szerint működött. Legjelentősebb és legmaradandóbb munkája 1885-ben jelent meg, amely teljességében dolgozza fel Semmelweis életrajzát, értékeli életművét, annak minden állomását és vonatkozását. Nem véletlen, hogy a Semmelweis-kutatók ezt a munkát tekintették alapmunkának. Az 1887-ben német nyelven megjelent változat pedig a külföldi Semmelweis életrajzok és értékelések kiinduló pontja lett.

Bruck Jakab nemcsak a gyermekágyi láz Semmelweisszel kapcsolatos vonatkozása-it dolgozta fel, hanem szakirodalmi kutatással a 18. századtól kíséri nyomon a problémát. Statisztikai alapon vizsgálja meg az európai helyzetet, a legjelentősebb egyetemek (Berlin, Bécs és a többi német, valamint francia, angol egyetemek) helyzetét, bő szakirodalmi hivatkozásokkal. Figyelme főleg a bécsi szülészeti klinikákra összpontosul, a gyermekágyi láz kórokozójával kapcsolatban a szakvélemények elemzését is megadja. Semmelweis tevékenységét a legrészletesebben végig kíséri, majd azokat a vitákat értelmezi, amely Semmelweis megállapításával, a megelőzés módszertanával kirobbant. Ezzel az alaposítással elemzi Semmelweis szakirodalmi tevékenységét, az első publikációktól a nyílt levelekig, külön figyelmet szentelve az *Aetiologia* című műre. Munkájában teret adott a Semmelweis halála utáni húsz év eseményeire, külön szólva Lister sebkezelési módszerére is, az un. prioritási vitára is. Bruck Jakab munkája a Semmelweis halálát követő húsz év eseményeinek részletes összefoglalása és értékelése.

Tényként kell kimondanunk, hogy Ambró fellépése után megnövekedett a Semmelweis mellett kiálló tábor, akik közül kiemelkedett Fleischer József, munkatársai közül kerültek ki Semmelweis meggyőződéses hívei, az életmű szakszerű leírói. Azt sem szabad elfelednünk, hogy a Rókus kórház mellett a kolozsvári orvos-sebészeti intézetben, majd 1873-tól a pozsonyi bábaképző intézetben a gyakorlatban is megvalósították a Semmelweis-féle elveket, míg a pesti szülészeti klinikán Kézmárszky Tivadar fellépéséig legfeljebb a megelőző rendszabályok szigorú betartásában voltak hiányosságok. A bábaképzés ügye Semmelweis nevével összekapcsolva indult el a korszerű fejlődés útján.

A Semmelweis-doktrína igaza mellett foglalt álláspontot Alfred Hegar⁹ freiburgi szülészprofesszor, aki az 1860-as évek nagy vitája idején is Semmelweis mellett állt, 1882-ben 50 oldal terjedelmű könyvében plasztikus képet rajzolt Semmelweis egyéniségéről, felfedezéséről, küzdelméről, stb., sőt tudományos értékelést ad a gyermekágyi láz kórtanáról és a korabeli tudományos értékelés hibáiról. Hegar úgy érezte, hogy az 1870-es évek derekán igazságtalanság történt Semmelweis emlékével, amikor az európai orvosi közvélemény Pasteur és Lister nagyságának ünneplése mellett megfeledkeztek Semmelweis érdemeiről. Minthogy nem volt személyes kapcsolata a pesti kollegákkal, nem ismerte a magyar viszonyokat, így korábbi tanítványától, Tauffer Vilmostól kért adatokat Semmelweisről. Tauffer lelkiismeretesen járt el, amelyben Hirschler Ignác segítsége volt jelentős, aki írásban foglalta össze

– saját emlékeiből – Semmelweis jellemrajzát. Talán Hegar munkája az egyetlen, amely előítéletektől mentesen, kiegyensúlyozott tárgyilagossággal szól Semmelweis életművéről. Ugyanakkor objektíven szólt Semmelweis betegségről és haláláról is. Kimondta, hogy Semmelweis nem elmebajban, hanem gennyvérűségben halt meg, bizonyos megértéssel vázolta a betegség következtében megváltozott orvos magatartását.

Alfred Hegar munkájának megjelenése siettetette Bruck 90 oldalas Semmelweis könyvének kiadását, ami valamennyi addig megjelent munkánál alaposabb, forrásműként ma is nélkülözhetetlen feldolgozás. Ezek a munkák csak előkészítették a négy évvel később kezdődött igazi Semmelweis-kultusz, amelyet az orvos hamvainak exhumálása idézett elő.

(A Semmelweis Emlékbizottság munkássága) Semmelweis halálát követő két évtizedben – ezt bizonyítja Beretzky, Liebmann és Hegar felmérései – alapvető szemléletváltozás következett be az orvostársadalomban. Semmelweisnek mindenféle tudományos sallangtól mentes előadásmódja nem tudta meggyőzni kora szülészait a „bomlott szerves anyagok” fogalmával kapcsolatban. Nem mellékelte vegyi vizsgálatokat, mikroszkópos készítményeket sem. Semmelweis kortársai kitartottak a gyermekágyi láz epidemikus eredete mellett, de a fiatalabb generációk számára idővel magyarázhatatlanná vált a miazma, a genius epidemicus és a hasonló fogalmak, amelyre végül a tudományos magyarázatot, főleg a „bomlott szerves anyag” vonatkozásában a bakteriológia adta meg. A gyermekágyi láz bakteriológiai magyarázatának gondolata érdekes módon a Karl Braun vezette bécsi I. sz. szülészeti klinikán született meg: Karl Mayerhofer, a gyermekágyasok méhüregében vibriószerű képződményt talált, amelynek kórokozó szerepet tulajdonított. Kezdetben arra gondolt, hogy a kórterem levegőjében lebegő vibriók közvetítik a betegséget, de csakhamar rájött, hogy a vizsgáló orvos keze viszi a vibriókat a női szervezetbe. Ekörül is vita támadt, Waldeyer és Orth a gyermekágyasok vérében láncszerűen elrendeződött baktériumokat, streptococcusokat találtak, amelyeket Pasteur 1879-ben a gyermekágyi lázas betegek szerveiből és véréből kitenyésztett. Ezzel végleg bebizonyosodott a betegség kóroktana. Pasteur közleményében nem említette Semmelweis nevét, felismerését. Sajnos két évtizednek kellett eltelnie, az orvosok között pedig egy új nemzedéknek eljőnie, hogy Semmelweis igaza mindenki előtt érthetővé váljon.

A Semmelweis-kutatás második nagy korszaka 1891-ben kezdődött, amikor Semmelweis hamvait a schmelzi temetőből Budapestre hozták és a Kerepesi temetőben, a Walther-család sírboltjában újra eltemették. A következő két hónapban az egyetem orvosi karán és az Orvosegyesületben egy-egy emlékbizottság alakult, amely Semmelweis-emlék végrehajtó bizottság néven egyesült, 18 évig működött. A bizottság nagy terveket állított maga elé: nemzetközi gyűjtésből szobrot akart állítani, dízsírt faragtatni, emléktáblával ellátni Semmelweis tabáni szülőházát, valamint egy kötetben kiadni összes munkáját, nemzetközi ösztöndíjat alapítani, Semmelweis emberbaráti intézményt szervezni. A lelkesedés sajnos nagyobb volt, mint a beérkező adományok, így a terveket csak fokozatosan lehetett megvalósítani.¹⁰

Elsőnek a dízsírhely valósult meg, amelyet az 1894. évi budapesti VIII. Nemzetközi Közegészségügyi és demográfiai kongresszus alkalmából avattak fel. A kongresszuson Kézmárszky mondott ünnepi emlékbeszédet Semmelweis felett, majd a prágai Ferdinand Hueppe tartott lelkes előadást a „német” Semmelweis felfedezéséről, amelyben idézte Listert is, aki elismerte Semmelweis prioritását a sebfertőzés elhárításának területén. Még ebben az évben Doby Jenő elkészítette Semmelweis arcképének rézmetszetét. Ettől függetlenül nagyon lassan haladt a program megvalósítása, a közadományozás kevésnek bizonyult a szobor elkészítéséhez. 1903-ban Högyes Endre bejelentette Semmelweis összes munkájának magyar nyelvű kiadását, sőt az Akadémiai Kiadó vállalta ennek német fordítását is.

1905-ben megint az történt, mint az 1880-as évek elején: a bécsi Hartleben Kiadó megjelentette Fritz Schürer von Waldheim¹¹ Semmelweis-monográfiáját (Ignaz Philipp Semmelweis, sein eben und Wirken, Urteile der Mit- und Nachwelt.) Ha nem is válaszként, de Lipcsében 1906-ban készült el Győry Tibor szerkesztésében Semmelweis összegyűjtött munkái magyarul, Győry előszavával és bevezető tanulmányával. Nem sokkal később az Akadémiai Kiadó gondozásában németül is megjelent az előbbi munka. A Semmelweis kiadványok és rendezvények motorja Győry Tibor volt, akiről Benedek István 1965-ben a következőket írta: „*Győry Tibor inkább apostola volt Semmelweisnek, mint kutatója. Harciasan kiállt érte, ha meg kellett védeni. Főként magyarságát és prioritását védelmezte, miként ez a század első éveiben oly divatos volt.*”

Az ünnepi sorozatot egy nemzetközi Semmelweis-konferencia vezette be, amelynek csúcspontja az Erzsébet téren a Semmelweis szobor – Stróbl Alajos munkája – felavatása lett, valamint emléktáblával jelölték meg tabáni szülőházát. Az 1898-ban alapított Budapesti Orvosi Kaszinó – Tafel Vilmos javaslatára, az 1870-es években jelentős Semmelweis kutatásokat végző Liebmann Mór elnöksége idején – Semmelweis-emlékerleget alapított, a kitüntetettnek viszont emlékelőadást kellett tartani.

A megemlékezések a sajtónak is külön feladatot adott: beszélgetést közöltek Semmelweis Ignác özvegyével, elsősorban a halál körülményeit vizsgálták. Ekkor került az érdeklődés középpontjába a zirci születésű Semmelweis Károly (1871–1934) szülés-nőgyógyász, a zirci kórház főorvosa, aki 1895-ben szerzett orvosi diplomát a pesti orvosi karon, majd három esztendőt töltött – sebész- és nőorvosi szakorvosi oklevél megszerzése miatt – a Rókus kórházban. Semmelweis Károly büszke volt, hogy ugyanazon a folyosókon, és lépcsőkön járhatott, mint nagy névrokona. Nem vallotta magát vérrokonnak, de ettől függetlenül sokan a zirci Semmelweis-családdal való kapcsolatot keresték. Sokszor szerepelt a sajtóban a zirci származású Semmelweis Mátyás ácsmester neve is, aki Budapest belvárosának átépítésénél sok épület tetőszerkezetének munkálatait irányította. Talán ez készítette Horváth Konstantin zirci cisztercita paptanárt, hogy könyv formában megjelentesse a zirci Semmelweis-család másfél évszázados történetét.

(*Ünnepek után, ünnepek előtt*) Az első világháború tíz évre befagyasztotta, a második teljesen megszüntette ezeket a Semmelweis-ünnepségeket. Viszont 1928-tól hagyományá vált, hogy július 1-én a pesti orvosi kar dékánja, a tanári kar, a tudományos társaságok vezetői megkoszorúzzák Semmelweis Ignác Erzsébet téri szobrát, amely alkalmat adott a megemlékezésre. 1938-ban játékfilmet készítettek Semmelweisről. 1948-ban, a magyar szabadságharc centenáriumán – ahogy a kor megkívánta – „megalkották” a forradalmár orvos alakját, abban a filmben, amelyben Apáthy István ragyogóan megformálta a főhőst, de a bécsi forradalmi jelenetek félresikerültek. Fekete Sándor professzor, jeles nőgyógyász, a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum első igazgatója az 1960-as évek végén hosszú tanulmányban cáfolta az előbbi képet, naptári pontossággal feltárta a bécsi „forradalmi napok” történéseit: ezekben a napokban és hetekben Semmelweis figyelme csakis a gyermekágyi láz kórtanára összpontosult.

1950-ben jelent meg Hidvégi Jenő Semmelweis életéről és munkásságáról szóló könyve, amely inkább az ismeretterjesztés körébe tartozik, mint Kertész Róbert *Az anyák megmentője, Semmelweis Ignác életregénye* (1941) ismeretterjesztő füzet.

1965-ben, Semmelweis halálának századik évfordulójának tiszteletére az UNESCO az évet Semmelweis évként nyilvánította, amelynek tiszteletére a Magyar Tudományos Akadémia nemzetközi részvételi ünnepi ülést szervezett, amelyre a világ minden tájáról érkeztek előadók. Ennek alkalmával avatták fel az orvos szülőházában a Semmelweis Orvostörténeti Múzeumot, amelynek kertjében alakították ki hamvainak végső nyughelyét. Erre az alkalomra jelentette meg az Akadémiai Kiadó

Zoltán Imre és Gortvay György *Semmelweis élete és munkássága* című könyvet, amely hatalmas jegyzetapparátussal és szakirodalmi mutatókkal kíséri végig nemcsak Semmelweis életét, munkásságának mindegyik állomását, betegségének és halálának körülményeit és a Semmelweis-doktrína történetét.

Az évforduló folyamán számos kutatót érdeklődésének középpontjába Semmelweis betegsége és boncjegyzőkönyve került. Még 1865-ben, az *Orvosi Hetilap* leközölte Scheuthauer Gusztáv és Meyert Tivadar¹² boncjegyzőkönyvét. Mindketten jelen voltak az orvos felboncolásának, feltehetően Rakitanszky engedélyével adtak át szöveget az *Orvosi Hetilap*nak. Az orvostörténet-írás ezt hiteles szövegnek vélte, soha senki nem kételkedett ennek eredetiségében. Az ebben foglaltak nem szóltak külsérelmi sérülésekről vagy paralízisre utaló leírásokról. 1844-ben a bécsi egyetem Orvostörténeti Intézetben olyan tanulmány látott napvilágot, amely egy-két ponton ellentétes a Schauthauer-féle leírással. Erre az ellentmondásra kerestek többen választ, de ehhez szükség lett volna a Bécsben őrzött eredeti boncjegyzőkönyvre, legalábbis megtekintésére. Az intézet azonban – ahol őrzik a Semmelweisre vonatkozó összes iratanyagot – mereven elutasított minden érdeklődőt, az iratot elveszettnek mondta. Az 1950-es években Darvas István – több kiváló Semmelweis tanulmány szerzője – megkísérelte felderíteni az ellentmondásokat, ő is eredeti formában akarta tanulmányozni a boncleírást, de sikertelen volt minden próbálkozása. Ez várt Haranghy László és Regöly-Mérei Gyula hasonló próbálkozásaira is, végül az 1865. évi és az 1944. évi alapvetésnek számító nyomtatott szövegekből vontak le következtetéseket Semmelweis betegségével és halálával kapcsolatban. Amikor Semmelweis maradványait 1963-ban exhumálják a Kerepesi temetőben, Bartucz Lajos, Haranghy László és Regöly-Mérei Gyula külön-külön is, majd együtt is megvizsgálták a csontmaradványokat.¹³ Erről külön jegyzőkönyvet írtak alá, bár nem tudták megmagyarázni (csak feltételezéseket közöltek) a már említett két korábbi publikáció ellentmondásával kapcsolatban. Ekkor válik terebélyessé a Semmelweis-irodalom: feldolgozzák az orvos pesti és bécsi tanulmányának körülményeit, kapcsolatait más egyetemekkel, a pesti orvosi iskolával, stb. Benedek István *Semmelweis és kora* című 1973-ban megjelent könyve rendkívüli alaposággal, elemző módon követi nyomon Semmelweis életútját, elemzi és értelmezi munkásságát, kora orvostudományát, feltárja azokat az okokat, ami miatt Semmelweis kortársai nem értették a gyermekágyi lázzal kapcsolatos felismerését. Ezzel az elemző módszerrel tárja fel Semmelweis utóéletét, a halálát követő majd száz esztendő szakmai történéseit.

Az 1970-es évek Semmelweisszel kapcsolatos eseménye, amikor Silló Seidl Györgynek sikerült Bécsből megszerezni Semmelweis eredeti boncjegyzőkönyvét és egy szakmai bizottság megkísérelte végleg meghatározni a halál okát. Sajnos, ami ezután következett, nem vált a hazai orvostörténet-írás dicsőségére: Silló Seidl megjelentette – magyarul és németül egyaránt – *Az Igazság Semmelweis halála körül* című könyvét, amelyben Semmelweis magyar barátait és pályatársait azzal vádolta meg, hogy „összeesküdtek” Semmelweisszel szemben, a bécsi elmegyógyintézetbe zárták, ahol meggyilkolták. Sajnos e téves felvetésnek ma is vannak követői, időről időre visszatért a bulvársajtóban. A német nyelvű szakirodalomban jelentős munka *Semmelweis, Retter der Mütter* című közel 500 oldalas könyve, amely gazdag szakirodalomra, levéltári kutatásokra épülve írja meg az orvos életét és munkásságát. A könyvet német nyelven adták ki, a szerző munkájában felhasználta édesapja, id. Semmelweis Károlynak, a jeles művelődéstörténésznek családtörténeti kutatásait is. Ez a genealógiai munka egészen 1570-től követi nyomon a Semmelweis-család mindegyik ágának történetét. Ez abból a szempontból is lényeges, hiszen a hazai szakirodalom már figyelmen kívül hagyta a burgenlandi Semmelweis család 19., illetve 20. századi történetét.

Az elmúlt két évtized Semmelweis-irodalom egyik jeles munkája Czeizel Endre kutatása, amely a tehetség szempontjából vizsgálta a tabáni családot, illetve Semmelweis Ignác leszármazottjait. Családtörténeti szempontból lényeges Kapronczay

Károly *A Semmelweis család története* című kötete, amely nem kizárólag Semmelweis Ignácra összpontosít, hanem a kismartoni, zirci, tabáni családokra, amelyek közül csak a kismartoni és a tabáni Semmelweiseket köti össze a vérrokonság.

JEGYZETEK:

- 1 Benedek István: *Semmelweis és kora*, Budapest, Gondolat, 1973
- 2 *Orvosi Hetilap*, 1865. 40. sz.
- 3 Semmelweis Orvostört. Levéltár. Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűlése, 1865
- 4 Fleischer József (1829–1877), 1853-ban szerzett orvosi oklevelet, 1854-től Semmelweis mellett tanársegéd. 1867-ben a szülészeti műtéttan magántanára, 1868-tól az Orsz. Közegészségügyi Bizottság tagja. 1869-től a Rókus Kórház főorvosa. 1872-ben elsőként írt méltatást Semmelweis Ignácról.
- 5 Beretzky Endre (1842–1921), orvos, kőbányai körorvos. Orvosi oklevelét 1867-ben szerezte, 1869-től a Rókus Kórház segédorvosa. 1880-tól Kőbánya körorvosa, református presbiter, aki 1885-ben a kőbányai református templom templomépítő bizottságának elnöke. 1890-ben kezdeményezője lett több kőbányai kórház felépítésének (Gizella, Paula kórházak), a Paula szülőotthon első igazgatója.
- 6 *Orvosi Hetilap*, 1876. 24. sz.
- 7 Liebmann Mór (1843–1908), 1869-ben szerzett orvosi oklevelet, majd 1870-től Fleischer József segédorvosa. 1875-től a pesti szülészeti klinikán tanársegéd, 1878-ban a szülészeti műtéttan magántanára, 1883-tól a Poliklinika szülészeti-nőgyógyászati osztályának vezetője. A Budapesti Orvosi Kaszinó egyik alapítója, majd elnöke.
- 8 Bruck Jakab (1845–1902), 1870-ben szerzett orvosi oklevelet, 1870–1875 között a Rókus Kórház segédorvosa, 1875-től az Erzsébet fürdő főorvosa, 1885-től az Országos Közegészségügyi Tanácsa tagja, jeles balneológus.
- 9 Alfred Hegar (1830–1914), egyetemi tanár, a freiburgi szülészeti klinika vezetője. Jeles nőorvos, számos könyv szerzője.
- 10 Semmelweis Orvostörténeti Szaklevéltár. Budapesti kir. Orvosegyesület Levéltára. Semmelweis Emlékbizottság anyaga (1891–1906)
- 11 Fritz Schürer von Waldheim (1866–1935), osztrák orvos, a Bécsi Egyetem Sebészeti Klinikájának munkatársa, Orvostörténész.
- 12 Scheuthauer Gusztáv-Meyert Tivadar: *Semmelweis Ignác tanár holt testének vizsgálata*, Orvosi Hetilap, 1865. 39. sz.
- 13 Bartucz Lajos: Semmelweis négyeszeri exhumálása. In: *Természet Világa*, 1965. pp. 546–550. o.; Haranghy László: *Semmelweis Ignác betegsége kórbonctani szempontból*. In: Orvostörténeti közlemények 18. sz. 29–36 o. 1960; Regöly-Mérei Gyula: *Semmelweis Ignác betegsége orvostörténeti megvilágításban*. In: Orvosi Hetilap 1960. 18. sz. 13–28. o.; Regöly-Mérei Gyula: *Semmelweis betegségének patológiai rekonstrukciója a katamnesztikus elemzés és paleopatológiai vizsgálat alapján*. In: Orvostörténeti közlemények 55–56. sz., 37–64 o. 1970

Városi legendák és tények nyomában – egy szoborelemzés története

Nemcsak a múzeumokban, kiállításokon, hanem az utcán és az online térben is körbevesznek minket művek, alkotások – például szobrok formájában. Feltételezésem szerint – bár ez kevéssé vizsgált a hazai szakirodalomban – forrásként is szolgálhatnak. A social media felületein különböző, tematikus csoportok tagjaiként az egyéni preferenciák, feltételek mentén kereshetővé válnak témák, alkotások és az érdeklődési kör is behatárolhatóvá válik, mindezek akár időszakokra bontva is – legyen szó a múlttól vagy éppen a jelenről. A szocializmus gyermekképe témájában volt fellelhető egy csoportban posztolt fotó, melynél a posztoló a szoborról, a lehetséges évszámról és a helyről szeretett volna minél több információt megtudni. A válaszadók hozzászólásainak mintázata három csoportra oszlott: a városi legendákat megjelenítőkre, a tényeket megjelenítőkre és a kép alapján találgatókra.

Érdekesnek és izgalmasnak ígérkezett a feladvány, amelyben a kérdések kutatási kérdésként, a válaszok pedig hipotézisként rajzolódtak ki a szobor/kép körül. Ez a feladvány lett a kutatás témája, melyben első lépésként az elemzéshez, az ikonográfiai vizsgálathoz!

szükséges tudnivalók kerültek összegyűjtésre. Géczi János² rámutatott arra a fontos megállapításra, hogy az ikonográfia művészettörténeti alkalmazása az emberalak meglétében keresendő. Tehát egy mű művészettörténeti aspektusból való vizsgálatának érvényessége az emberi ábrázolás megjelenése. A szobor Collier, Endrődy és Géczi³ módszerei alapján elemezhető. Vajon mindez lehetséges egy fotó alapján?

Maga a nyomozási folyamat az egyik legérdekesebb része az elemzési folyamatnak, az információk összegyűjtése, rendszerezése a különböző művészet – tér – természet források szerint. A forrás lehet bármely olyan platform, amelynek információi megbízhatóak és felhasználhatóak: hozzászólás, közösségi adatbázis, könyvtár, digitális tudománytár, fotóarchívum, de akár önkormányzat művészeti osztálya – attól függ, hogy milyen mélyre szeretnénk eljutni. A különböző források által nyert információk pedig rejthetnek más utakat, összefüggéseket, lehetnek egymáshoz kapcsolódó és egymástól eltérő, de ugyanarra mutató információk is, melyek részletesebb feltárást tesznek lehetővé az elemzés során. Cél a felbukkant fotón lévő szobor gyermekképének feltérképezése, körvonalazása, a csekély információktól eljutni az elemezhetőségig, és a végén választ adni a csoportban feltett kérdésekre és bizonyítani, vagy éppen megcáfolni a hozzászólók hipotéziseit.

(Témaválasztás) A kutatás témáját a *Budapest régi képeken* Facebook-csoportba feltöltött fotó adta. Ennek a csoportnak jelenleg 210 600 tagja van. A fotóhoz sok komment, hozzászólás érkezett és ezekből rajzolódtak ki főbb irányvonalak, amelyek a kutatás hipotéziseit adták:

- H1: A kép 1958-1960 között készülhetett, a második Három éves terv időszakában.
- H2: A helyszín egy termelési kiállítás lehet.
- H3: Nagyon berendezett, mű hatása van a medencének, a szobornak.
- H4: Ez nem az eredeti szobor, ez egy másolat.

A kutatási kérdéseimet ezekből merítve tettem fel:

- K1: Mikor készült a szobor/fotó?
- K2: Milyen eseményen/helyszínen készülhetett a fotó?
- K3: A helyszín és a szobor tartalmilag kapcsolódott-e egymáshoz?
- K4: Az eredeti szobor vagy egy másolat látható a fotón?

(Elméleti háttér; kutatási módszer) A gyermekkor-kutatások, azon belül a gyermekképkutatások adták az elmélet nagy részét. Fontos kiemelni a kor művészeti irányzatának jellemzőit. Erőteljessé vált az úgynevezett szocialista művészet előtérbe helyezése, egy „új szovjet valóság és új embertípus bemutatása, a kommunista eszmeiség minél gazdagabb kifejeződése, amely az aktuális vagy aktuálissá tett (történelmi) cselekményt a tömegekhez szóló képi üzenet formájában közvetítette. A szobrok esetében elmondható, hogy sok alkotás megrendelésre készült, ezek témái forradalmi és történelmi, illetve békés, vidám hétköznapi ábrázolása volt.⁴

A vizuális gyermekképi kutatások mentén haladva próbáltam feltérképezni az adott korszak gyermekképét, például Kéri Katalin 50-es évek gyermekképe a *Nők Lapja* magazinban, Géczi János és Darvai Tibor kutatásai az 1960-as, 70-es és 80-as évek neveléstudományi folyóirataiban¹ vagy Somogyvári Lajos munkáit.⁵

A kutatási módszereknél az adatbázis-elemzést és a vizuális képelemzést, azon belül az ikonológia-ikonográfia és a vizuális szociológia módszereit választottam. Az általam használt elemzési metódust Collier után, Géczi János és Endrődy Orsolya munkáinak felhasználásával hoztam létre³. Ebben a lehetséges elemzési metódusban, az alkotás készítőjének megismerése ugyanolyan fontos helyen szerepelt, mint pl. a mű lehetséges jelentésének feltárása:

- az adott forrás készítőjének, alkotójának feltárása
- az adott forrás – mű keletkezésének feltárása
- az adott mű pontos helye, annak feltárása
- az adott mű keletkezési idejének és annak történelmi háttér-feltárása
- a mű jelentésének feltárása, elemzése
- a műben megjelenő jelentéstartalmak, szimbólumok feltárása és elemzése
- a szubjektív jelentéstartalmak feltárása és elemzése
- összegzés, következtetések

Az ikonográfia esetében Géczi arra világított rá, hogy „*azon források képi vizsgálata tekinthető hasznosnak, amelyen bizonyítható az emberi alak jelenléte*”⁶, a vizuális szociológia esetében pedig Sztompka gondolatát vettem alapul: „*középpontjában is az ember áll, tárgya a vizuális ábrázolások és vizuális jelenségek együttese, a társadalmi ikonoszféra, amely nem csak a lefényképezett, hanem a lefényképezhető dolgokból is áll.*”⁷

(Adatgyűjtés) Az adatokat különböző adatbázisokból merítettem. A *Köztérkép.hu* – a közterek és közösségi terek művészi alkotásainak szubjektív bemutatására vállalkozó független és önkéntes munkára épülő webes közösség és adatbázis volt a kiinduló pontom, itt találtam meg az eredeti szobor készítőjét és a mű pontos helyét. Az *Elektronikus Periodika Archivum* (EPA.OSZK), az *Arcanum Digitális Tudománytár* a különböző folyóiratokban fellelhető információkkal segítették kutatásom, például évszámokkal, eredet-történettel kapcsolatban.

A *Fortepan.hu* közösségi fotóarchívum és az *MTVA Archivumának Nemzeti Fotótára* a korszak behatárolásában, az általam elemzett fotóhoz hasonló események felderítésében játszott fontos szerepet.

Az elméleti háttér, az adatbázis-elemzés és a kutatási módszerek együttes felhasználásából születettek meg a kutatási eredmények.

(Eredmények) A szobrot Kovács Ferenc szobrászművész alkotta 1956-ban, címe *Táncoló kislányok*. Anyaga bronz, 150 cm, kő talapzaton. 1959-ben a VII. Magyar Képzőművészeti Kiállításon volt látható, melyet a Tanácsköztársaság 40. évfordulója alkalmából szerveztek. Kovács Ferenc már Derkovits-ösztöndíjasként, de fiatal, feltörekvő művészként került be alkotásával a kiállításra. A kiállításkor különböző állami vállalatok élhettek vásárlási szándékkal. A mű 35 000 Ft-ért kelt el, és a Beruházó Vállalat tulajdona lett. A kiállítást követően 1959 szeptemberétől 1960 februárjáig külföldi turnéra indult az alkotás Berlin-Varsó-Bрно-Prága útvonalon.⁸

A szobrot eredetileg az épülő Lágymányosi-lakótelep (9310 lakás) egy eszpresszó/cukrászdájának kertjébe szánták egy kút/kerti tó díszítéseként. Végül 1963-ban került sor az avatására, de mint köztéri szobor – a lakótelepen belül, de a Baranyai út-Bölcső utcai kereszteződés kis parkjában. Jelenleg is itt található.⁹

1956 és 1960 valamint 1962 és 1963 között nincs fellelhető információ a szoborról. A XI. kerület Önkormányzat Közművelődési Osztályának információi szerint a szobrot egyszer távolították el helyéről – 2015-ben annak restaurálása és a park átépítése miatt.

Kovács Ferenc Munkácsy-díjas és kétszeres Derkovits-ösztöndíjas szobrászművész volt. Mesterei Beck András, Mikus Sándor és Pátzay Pál voltak. Később a Magyar Iparművészeti Főiskola tanára is volt. Realista szemléletű figurális szobrászatát felváltotta a nonfiguratív térplasztika. Térplasztikai országszerte, több helyen is fellelhetőek, például a Városligetben és a Déli Pályaudvar területén. Kovács kedvelt anyagai a mészko és a márvány voltak.¹⁰

(Az elemzett szobor gyermekképe) Elhagyva az első terveket, végül a XI. kerület egy kis parkjában kapott helyet a Táncoló kislányok szobor, a közeli köznevelési intézmények, játszótérek és a lakótelepen élő gyermekek szimbólumaként.

A korabeli gyermekábrázolásokra jellemző volt a lendületesség, a mozgás és a játékoság. Ezt a példaként hozott három szobron is tetten érhetjük az első ábrán.¹¹

Mikus Sándor: Táncoló lánykák, 1960 – Várpalota / 1984, Budapest

Lesenyei Márta: Táncoló lányok, 1961 - Budapest

Englert Judit: Táncoló kislányok, 1983 - Tiszaújváros

Népi motívumként a páros forgó vagy más néven páros szokellő népi játék elevenedik meg az alkotáson.¹² A mozgásuk egy kört ír le: a kerek, gömb forma az egységet, a biztonságot és az összetartozás jelentését hordozza magában.¹³ A mezítelen test és láb a szabadságot, egyszerűséget, a földdel való kapcsolatot fejezi ki.¹⁴ Eredetileg a fűre helyezték el a szobrot, a 2015-ös restaurálás és parkátépítés után térköre helyezték el. Kutatásom lezárásaként szeretnék válaszolni az általam feltett kutatási kérdésekre:

• K1: Mikor készült a szobor/fotó?

A szobor 1956-ban készült. A fotóról nem találtam információt, a rajta látható kiállítási háttérfal és az azon lévő fehér grafikon alapján 1958-1960-ra tehető a keletkezése, a második 3 éves terv idejére.

• K2: Milyen eseményen/helyszínen készülhetett a fotó?

Nemzetközi vagy ipari vásár, termelési kiállítás adhatott helyet az eseménynek. Erre is hoztam fotós példákat. A második ábrán látható, hogy a korszakban hasonlóan sok esemény, kiállítás került megrendezésre. A nagy háttérfalak jelenléte és az azokon megjelenő, korra jellemző szavak, kifejezések is erre engednek következtetni.¹⁴

Országos Mezőgazdasági Kiállítás, 1956

Orion Gyár pavilonja, Budapesti Ipari Vásár, 1957

Építőipari Újítási Kiállítás, 1962

- K3: A helyszín és a szobor tartalmilag kapcsolódott-e egymáshoz?

A vásárok és kiállítások alkalmával sok esetben csak díszítőelemként voltak jelen a különböző szobrok, alkotások, amint azt a harmadik ábrán láthatjuk. Jellemző volt a díszkűtként kiállított szobor, körbe téve mű-, vagy igazi növényekkel.¹⁵

Budapesti Ipari Vásár, 1961

Országos Mezőgazdasági Kiállítás, 1956

Kiállítás a koreai gyermekekért, 1951

- K4: Az eredeti szobor vagy annak másolata látható a fotón?

Csak az 1956-ban elkészült bronz szoborról található forrás, de a Budapest Galéria Köztéri Művészeti Alkotások Osztálya (a Budapesten található köztéri szobrok zöme az ő fennhatásuk alá tartozik) szerint nem kizárható, hogy készült egy másolat is. Ugyanakkor az a kérdés merült fel bennem, hogy a háború után, 1956-ban egy feltörekvő szobrász megtehetette-e azt, hogy két egyforma nagyságú szobrot készít, ráadásul bronzból?

A kutatási kérdésekre adott válaszaim egybehangzóak a hozzászólók észrevételeivel, amelyekből a hipotéziseket állítottam fel.

IRODALOMJEGYZÉK

- Kéri, K.: *Gyermekkép Magyarországon az 1950-es évek első felében. Két évszázad gyermekei – A tizenkét- edik-huszedik század gyermekkorának története.* Budapest, 2003. Eötvös József K. 229–245. o.
- Kéri, K.: Gyermekábrázolás az 1950-es években a Nők Lapja címoldalain, In: Kozma, T., & Perjés, I. (szerk.). *Új kutatások a neveléstudományokban.* MTA Pedagógiai Bizottság, Budapest, 2008, 203–212. <https://kerikatalin.wordpress.com/2009/07/20/gyermekabrazolas-az-1950-es-ekben-a-nok-lapja-cimoldalain/>
- Géczi, J.: A szocialista nevelésügy két képi hangsúlya: az 1960-as és '80-as évek magyar pedagógiai szaksajtójában. *Iskolakultúra*, 20(1), 79–91. Elérés forrás <http://www.iskolakultura.hu/index.php/iskolakultura/article/view/20959>
- Géczi, J.: Sajtó, kép, neveléstörténet. *Tanulmányok. Iskolakultúra-könyvek*, 38., Gondolat Kiadó, Veszprém-Budapest.
- Géczi, J.: & Darvai, T. A sajtófotók gyermekképe a nevelésügyi folyóiratokban 1960-1980. *Iskolakultúra*, 20(78), 35–53. Elérés forrás <http://www.iskolakultura.hu/index.php/iskolakultura/article/view/21035>
- Darvai, T.: A Tanító című neveléstudományi folyóirat ikonográfiai vizsgálata. 1963, 1970. *Iskolakultúra*, 21(6-7), 71–86. <http://www.iskolakultura.hu/index.php/iskolakultura/article/view/21156>
- Endrődy-Nagy, O.: Gyermekkép a 16. századi Németalföldön idősebb Pieter Brueghel művein. *Iskolakultúra*, 20(7-8), 137-147. Elérés forrás <http://www.iskolakultura.hu/index.php/iskolakultura/article/view/21043>
- Endrődy-Nagy, O.: *A reneszánsz gyermekképe: A gyermekkép reneszánsza 1455–1517 között Európában. Ikonográfiai elemzés.* ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2015

- Endrődy-Nagy, O. A gyermekkortörténeti ikonográfia kiáltványa. *Gyermeknevelés*, 5(1), 110–122. https://epa.oszk.hu/02400/02411/00010/pdf/EPA02411_gyermekneveles_2017_1_001-003.pdf
- Endrődy, O. Gyermekkép fametszeteken. Japán az Edo-korszakban (江戸時代 1603–1868). *Gyermeknevelés Tudományos Folyóirat*, 7(1), 36–44. <https://doi.org/10.31074/gyn201913644>
- Endrődy-Nagy, O. A gyermekkortörténeti ikonográfia kiáltványa. *Gyermeknevelés*, 5(1), 110–122. https://epa.oszk.hu/02400/02411/00010/pdf/EPA02411_gyermekneveles_2017_1_001-003.pdf
- Somogyvári, L. Közelítések a portrék és az egyszerreplős képek jelenségéhez a magyar pedagógiai szak-sajtóban (1960–1970): 2. rész. *Iskolakultúra*, 22(6), 14– 37. Elérés forrás <http://www.iskolakultura.hu/index.php/iskolakultura/article/view/21281>
- Somogyvári, L. A kép-antropológia alapjai a neveléstudományban. In: *Autonómia és felelősség*, 1(2), 7–19. Elérés forrás <https://pea.lib.pte.hu/bitstream/handle/pea/14183/Autonomia-es-FelelossegNevelstudomanyi-Folyoirat-1evf-2015-2sz.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

JEGYZETEK

- Kéri, K. (2002). Gyermekképünk az ötvenes évek első felében. *Iskolakultúra*, 12(3), 47–59. <http://www.iskolakultura.hu/index.php/iskolakultura/article/view/19611>
- Géczi, J. (2008). Ikonológia-ikonográfia mint a történeti pedagógia segédtudománya. *Iskolakultúra*, 18(1-2), 108-119. Elérés forrás <http://www.iskolakultura.hu/index.php/iskolakultura/article/view/20718>
- Géczi, J. (2010). Sajtó, kép, neveléstörténet. *Tanulmányok. Iskolakultúra-könyvek*, 38., Gondolat Kiadó, Veszprém-Budapest.
- Andrási, G., Pataki, G., Szücs, Gy., Zwickl, A. (1999). *Magyar képzőművészet a 20. században*. Corvina Kiadó, Budapest.
- Somogyvári, L. (2012). Közelítések a portrék és az egyszerreplős képek jelenségéhez a magyar pedagógiai szak-sajtóban (1960-1970). *Iskolakultúra*, 22(5), 56-75. Elérés forrás <http://www.iskolakultura.hu/index.php/iskolakultura/article/view/21274>
- Géczi, J. (2008). Ikonológia-ikonográfia mint a történeti pedagógia segédtudománya. *Iskolakultúra*, 18 (1-2), 108–119. Elérés forrás <http://www.iskolakultura.hu/index.php/iskolakultura/article/view/20718>
- Sztompka, P. (2009). *Vizuális szociológia*. Gondolat Kiadó, Budapest-Pécs.
- Műcsarnok Könyvtár és Archivum <http://mucsarnok.hu/mucsarnok/konyvtar.php>
- Rozványi, M. (1961). Képzőművészet a Lágymányosi-lakótelepen. *Művészet*, 2(3), 19-21.
- Szölláth, Gy. Kovács Ferenc szobrász. *Artportal.hu* <https://artportal.hu/lexikon-muvesz/kovacs-ferenc--1926-1990--szobrasz-757/>
- A képek forrása: [Köztérkép.hu](https://www.kozterkep.hu/) <https://www.kozterkep.hu/>
- Ortutay, Gy. (szerk). (1977–1982). *Magyar Néprajzi Lexikon*. Akadémiai Kiadó, Budapest. <https://mek.oszk.hu/02100/02115/html/>
- Pál, J., & Újvári, E. (1997). *Szimbólumtár*. Balassi Kiadó, Budapest.
- Pál, J., Újvári, E., Borus, J., & Ruttkay, H. (2001). *Szimbólumtár: Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából*. Balassi Kiadó, Budapest.
- A fotók forrása: *MTVA Archivum Nemzeti Fotótár* <https://archivum.mtva.hu/photobank>

A kiválasztott – A magyar balett Nizsinszkij-hagyománya

A 2020. november 26-án a Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézetének (MMA MMKI) szervezésében megrendezésre került *A kiválasztott – A magyar balett Nizsinszkij-hagyománya* című online balett-történeti műhelytalálkozó Vaclav Nizsinszkij táncos-koreográfus géniusz művészeti örökségének prizmáján át egyfelől a kortárs magyar táncművészeti élet megoldásra váró művészeti, oktatási és intézményi kérdéseit tette fel, járta körül: Mit jelent a táncban a tehetség és a géniusz? Hogyan ápolhatjuk a tehetségek kibontakozását a táncművészetben ma Magyarországon? Mit jelent ma táncosnőnek lenni?

Másfelől Nizsinszkij a felesége – Pulszky Romola – révén erős szálakkal kötődik Magyarországhoz, e kötelékek művészeti hatásai is a műhelytalálkozó témáját képezték, így a műhelytalálkozó három további elméleti kérdés köré épült: Mennyiben igazolható a magyar balett Nizsinszkij-öröksége? Kik voltak Nizsinszkij korának meghatározó hazai koreográfusai és táncosnői? Mennyiben termékenyítette meg a néptánc a balettet és a kortárs táncszínházi stílust?

A szervezők – és a szellemi munkában részt vállaló kutatók – ez alkalommal is a teória és a praxis együttesére törekedve eszme-, tánc- és zenetörténeti szempontból, valamint a színházi gyakorlat felől közelítettek tárgyukhoz az MMA MMKI szervezte eseményen.

A műhelytalálkozón elhangzott előadások szerkesztett változatát folyóiratunk jelen és következő havi számaiban közöljük.

A szerkesztők

Rítus és idő A tavaszi áldozatban

A közvéleményben és a kutatásban is elterjedt egy sajátos Nizsinszkij-kép. A Nizsinszkij-kutatásban megvannak azok a cikkről cikkre öröklődő dezinformációk, amelyek inkább tekinthetőek mitológémáknak, mint kutatási adatoknak. Hasonlóan a Puskin és Miloš Forman által is erősített Mozart-legendákhoz, a Nizsinszkij-legendák is erősen élnek a köztudatban.

Hanna Järvinen filozófus könyvében megkísérli ennek az immár több mint százéves képnek a dekonstrukcióját. Nizsinszkij életművének elemzésével arra a következtetésre jut, hogy a populáris, „könnyen eladható” Nizsinszkij-sztárkép sem tudományos, sem emberi szempontból nem helytálló. Úgy látja, hogy skizofréniája is egyfajta romantikus Nizsinszkij-képet erősített, kapcsolódva a leegyszerűsítő és populáris „őrült-zseni” képhez, melyet a Nizsinszkij-mánia csak felerősített.

Különösen igaz ez a *Tavaszi áldozat* (Le Sacre du printemps) értékét és Nizsinszkij tehetségét övező negatív megnyilvánulásokra. A szerző kiváló meglátása az, hogy Nizsinszkij első koreográfiájával, az *Egy faun délutánjával* alapvető változást hoz a tánc történetébe, a tánc önálló művészetté válásának kérdésében.¹

A tények, fennmaradt rajzok, írások azt mutatják, hogy Nizsinszkij több művészeti ágban is tehetséges alkotó: rajzol, könyvet ír, tánclejegyző rendszert alakít ki.² A *Faun*mal gyakorlatilag teljesen új irányt ad a tánc történetének. Ettől elkülönítve kell kezelnünk egyre elhatalmasodó mentális problémáját. Kétségtelen, hogy egy művész sokszor valóban a lélek irracionális mélységeibe is leereszkedik, azonban a képzelet világába merülő klinikai esetektől megkülönbözteti az, hogy vissza is tér onnan. Pszichotikus állapotok egyáltalán nem segítik elő a művészeti tevékenységet.³

Sztravinszkij a 20. század elején modernizálta a táncművészetet. Hozzá csatlakozott Nizsinszkij, aki – Béjart szavaival élve – a csokoládébonbonos dobozok esztétikáját megvalósító díszletek között zajló klasszikus (cári) balett örökségét dobta félre egy csapásra az *Egy faun délutánjával*. Az 1912-ben bemutatott darab a tánc történet első modernista botránya, csupán erre a műre megalkotott táncnyelvezettel rendelkezik: gyakorlatilag egy 2D-re redukált antik görög mozgásos vázákép, amely a termékenység erőit szimbolizáló Faun jelenvalósága. Bár Debussy zenéje, a *Prelűd egy faun délutánjához* is új megoldásokat adó zene, mégis Nizsinszkij koreográfiája az, ami egy csapásra modernizálja a táncszínházat, művészeti és nem csupán táncnyelvezeti értelemben.

A koreográfus művészeti szempontból ilyen kiemelkedő szerepét nem látjuk a tánc történetében eddig a pontig. Hiszen eddig a zeneszerzők domináltak a balettek megalkotásánál az európai tánc történetében. Így történeti szálon elképzelve, a rákövetkező 1913-as *Tavaszi áldozatot* tekinthetjük egy képzeletbeli versengésnek a zeneszerző és a koreográfus között. Tehát először a táncművészet európai történetében, két géniusz mérkőzik meg (természetesen nem valóságosan, hanem csak utólag nézve művészi kvalitásban). Ilyenre nem igazán volt példa a romantikus és klasszikus európai balettművészetben, talán csak Csajkovszkij és Petipa esetében. A harmadik művész, Nicholas Roerich szintén nem csupán egy átlagos díszlettervező, hanem régész és festőművész egyben. A *Sacre* így valódi összművészeti alkotás, melyben a koreográfus sem marad alul.⁴

Miért éppen egy archaikus rítust idéznek fel a *Faun*t követően Gyagilev művészei? Az archaikus kultúrák kutatása, a törzsi kultúráknál végzett empirikus adatfelvételek a századforduló táján kezdtek el nagyobb számban ismertté válni. Ennek kapcsán

megindult a rítus-, illetve a mítosz kutatás is, európai archaikus szokáscselekmények gyűjtött adataival is alátámasztva. A rítuskutatásra reflektálva a filozófia és viszonylag fiatal tudományként a pszichológia is megalkotja a maga elméleteit. A *Tavaszi áldozat* évében születik meg például Sigmund Freud *Totem és tabu* című írása.

Nicholas Roerich szándéka – a szlávok kereszténység előtti vallására és kultúrájára utalva saját kutatásai alapján – a kereszténység előtti archaikus szláv kultúra megidézése. A régészeti eredmények művészeti ábrázolásában nagy gyakorlata volt, melynek eredményeit ismerjük.⁵

Első látásra Sztravinszkij műve is ezt az utat követi. Az utolsó tétel, az *Áldozati tánc* kivételével ószláv és óorosz rituális énekeket vesz át, bár kétségtelenül megváltozott formában.⁶ Ebből a nézőpontból a *Sacre* egy konzervatív mű, egy hagyományos rítus megidézése, amely Oroszország mitikus és pogány idejébe nyúlik vissza.

A szöveggönyv valóban olyan elemekből áll össze, amelyek az európai hagyományban feltűnnek a tavaszi szokáskörökben. Saját kutatásaimban elsősorban a magyar húsvéti karikázó és körjátékoknak, valamint a Balkán-félszigeten belül is relikturnak számító macedón terepen gyűjtött húsvéti körjátékoknak a 20. század 70-es éveitől élő szokások tematikájában leltem fel párhuzamokat. Ezekben a tavaszi szokáskörökben megtalálhatóak különféle kiesős, elkergetős, helycserés körjátékok, menyasszony elragadása, férfiak vetélkedése, incselkedő vagy explicit agresszió, állatáldozat, állatutánzás, ősökre való utalás, sőt, az archaikusabb macedón példában még nyershúsevésre utaló énekszöveget is találunk. A szokáselemek archaikus termékenységi kultuszra utalnak. A szokásanyagban az antik Dionüsziaiák szertartásainak egyes elemeit is azonosítani vélték.⁷ A macedón példa azért is lehet releváns esetünkben, mert a macedón folklóranyag nagy részben ószláv elemek keresztény ünnepekre való diffúziójában van jelen a terepen a 20., sőt a 21. századig.⁸

A *Fiatallányok misztikus* körei ezekre a tavaszi körjátékokra utalnak. Ami ezekben a tavaszi játékokban nem található, az a halállal végződő extázis. Ugyanakkor nem kizárt, hogy Roerich vagy Sztravinszkij ilyen információkhoz is jutott annak idején, legalábbis mitikus eredetű történetekben. Az ősök megidézése és szertartása is a szláv kultúra igen kifejtett halottkultuszára utal.⁹ Archaikus párhuzamként értelmezhető az is, hogy Sztravinszkij – az európai zene történetében elsőként – a teljes zenekart gyakorlatilag ütős együttesként használja a mű több pontján: az extatikus rítusok gyakori kísérője a dob, például a sámándob. Mindezek nyomán tehát tekintetnénk a *Tavaszi áldozatra* mint egy rítus megidézésére tett kísérletre.¹⁰

Martin Zenck értelmezésében azonban a mű mégsem csupán egy archaikus rítus megidézése. Vegyük számba az erre utaló jeleket!

1. A tény, hogy maga a bemutató is tavaszra esett, még nem feltétlenül szembe-tűnő. Ugyanakkor az 1913. május 29-i bemutatóhoz kapcsolódó közismert botrány nem csupán egy színházi nemtetszés-nyilvánítás. A közönség itt egy színház történeti határt lép át: cselekvően vesz részt az előadásban.¹¹

A mű a közönségre olyan hatással van, hogy gyakorlatilag extázisba esik: bekiabálnak, pofon csattan el, még rendőrt is hívnak. Gyagilev fel-le kapcsoltatja a villanyt, és kiadja az utasítást a zenekarnak: játsszák végig a művet. Carl van Vechten írókat annyira elragadja az izgalom, hogy egy ideig észre sem veszi, hogy a mögötte ülő öklével ütemesen veri a fejét. Még kalaptűvel való támadásról is van híradás. A közönség egyértelműen extázisba esett. A mű szándéka szerint megfordul: nem a színpadon idéz meg egy extatikus rítust, hanem a rítus készletét extázisra a nézőközönséget.¹²

2. Sztravinszkij műve valójában a metrikai aszimmetria apoteózisa. Ezzel olyan jellegzetességet hoz vissza a zenébe, amely az archaikus folklóranyagok sajátja, illetve ilyen folklóranyagokban lelhető fel. A saját kutatási területemet képező balkáni kör- és lánctáncok kultúra egyik legszembetűnőbb szerkezeti jelensége az aszimmetria. Ez kétfajta módon is megnyilvánul: metrikai és koreológiai aszimmetriában. Vagyis a zenei metrumok aszimmetriája mellé a tánc lépésanyagának aszimmetriája is járul.¹³ A metrikai aszimmetria egy nem könnyen megfeythető példáját a jegyzetben található linken meghallgathatjuk.¹⁴

Ezek a jellegzetességek a régi európai tánc- és zenei hagyományban is megvoltak, de ma már inkább csak relikvtumterületeken, például a Balkánon lelhetőek fel. Sztravinszkij egyik fő jellegzetessége a súlyok gyakori váltakozása, ami miatt a mű betanulása a zenekar és a táncos szimmetriához szokott művészeknek nagy nehézséget okozott. Az aszimmetria mellett az említett relikvtumterületek kör- és lánctáncok hagyományának további érdekes jellegzetessége a szimultaneitás, a tánc és zene periódusainak, akár ütemmutatójának eltérése. A szakirodalomban a zene és tánc viszonyának heterometriaként, diszkongruenciaként, aritmiaként és polimetriaként említett jelenség feltehetően antik eredetű rituális gyökerekkel rendelkezik.¹⁵

Ez az inkongruencia megjelenik már Sztravinszkij szándéka szerint a négy kézre szóló zongorakottájában szereplő vázlatok alapján, elsősorban az *Áldozati táncban*. A tradícióban meglevő, a végtelenre utaló mintázatok tehát tudatosan jelen vannak a műben.¹⁶

3. A harmadik jellegzetességre Martin Zenck zenekutató hívja fel a figyelmet. Ehhez a két utolsó részt vizsgáljuk meg, amelyek a mű lényegét adják. Valójában a legfontosabb az utolsó tétel, az *Áldozati tánc* – az egész mű erre a tételre irányul. Az áldozatot előkészítő *Ősök szertartása* egy egyenletes, 4/4-es előrehaladást mutat, ahol a vesnjanka dallamai is mágikusan ismétlődnek. Az *Áldozati tánc* éppen ellenkezőleg: az eddigiekkel ellentétben mindenféle rituális énekanyag nélkül, a zenekart szinte teljesen ütőhangszerként használva, három ritmikai modulból felépített módon halad.¹⁷

Hogyan nyer teret a *Tavaszi áldozat* eme utolsó két tételében az aszimmetria? Már az egyenletes, 4/4-es ütemű *Ősök szertartása* részben is megjelenik bizonyos zavar a szimmetriában. Az *Áldozati tánc* ezt az aszimmetriát azután az alapelv szintjére emeli.

Az idő fogalmát tekintve két folyamat figyelhető meg. Az egyik folyamatot a szigorúan szabályos pulzációk jelentik. A másik folyamat az utolsó tételben tör fel hallatlan energiával: ebben rövid, ritmikus modulok rétegződnek egymásra, rendkívül összetett és időben eltolt módon. Mindezt olyan formában, hogy az észszerűen értelmezhető időfolyamatot felfüggeszti. Az időszervezés felfüggesztését a rondóformaként értelmezhető *Áldozati tánc* rondótémái képviselik, ezeket nevezhetjük Zenck terminológiájával élve „A szekcióknak” is.

Az *Áldozati táncban* tehát kétféle rész ütközik egymással: az A szekciók képviselik az értelmezhető időfolyamat megszűnését, a B részeket a ritmikai/metrikai formák szabálytalansága és a zene hangerejének növekedése mellett a szervezetség és a pulzációk reminiscenciája jellemzi.

Hogyan értelmezhetjük tehát az időhöz való eme kétféle viszonyulást az utolsó tételben? Modern gondolkodási struktúráink mögött Mircea Eliade szerint felsejlik a tradicionális kultúrák emberét jellemző *homo religiosus* magatartása. A vallásos ember egyik fő jellemzője az ünnepekhez kötődő időfogalma: a rituálé idején a vallásos ember vagy közösség nem valamely mitikus (és ezáltal vallásos) esemény *emlékét üli meg*, hanem az eseményt *újából megjeleníti*. Ezeknek az ünnepeknek a felidéző cselekményei *in illo tempore*, a valaha volt mitikus időben zajlanak, amely idő más, mint a profán idő.

Értelmezhető egyfajta öröklétként vagy időnkívüliségként, de az újabb kutatásokban az eliadei *illud tempus*, a mitologikus idő többféle jellemzése van jelen.¹⁸ Van Gennepe az átmeneti rítusok strukturális vizsgálata alapján azt találta, hogy egy rituálé során a mitikus időbe való átmenet, vagyis a *profán és szent idő közötti váltás* akkor hatékony, ha periodikusan ismétlődő szakaszok futnak bele a profán időt felfüggesztő szakaszokba. Ezekhez kapcsolódóan Zenck úgy véli, hogy nem az egyenletes vagy szimmetrikus ütemek és nem az álarchaikos és földbe döngölő ritmusok azok, amik a rítust jelentik, hanem a hosszú, kihúzott, nem szabályos, mégis egyenletesen haladó, szervezett periódusok, valamint a rövid, aszimmetrikus részek *váltakozása*, amelyekben semmiféle törvény nincs, csupán csak a normától való eltérés. E kettő szembenállása az, ami a rítusra utal. Az időszervezés eszközeivel valódi rítust hoz létre a színpadon. Tehát nem csupán egy össz-láv rítust másol le és idéz meg. A rítus valódi. *A Sacre egyszerre rítus és műtárgy. A Sacre egyenlő egy ritussal.*

Nizsinszkij az egész mű során tavaszi szokásokra és táncokra utaló, leggyakrabban körben formálódó táncallúziókat szerepeltet a műben. Ezzel megtartja a tavaszi körtánc- és körjátékok hagyományát, vagyis annak folklorista megjelenítését.

Az áldozat kiválasztása a régmúltban gyökerező tavaszi játékok egy lehetséges jellegzetességére mutat rá. Jelesül arra, hogy a kiesős körjátékok eredeti funkciója valamilyen áldozatra való kiválasztás lehetett. A téma néprajzi szakirodalma szerint ez nagyon is lehetséges. Hogy Nizsinszkij egyfajta atavisztikus ösztönnel felismerte ezt a lehetőséget, vagy néprajzi adatai voltak erről, az kérdéses. De biztos, hogy ez nagyon is beleillik a téma gazdag néprajzi szakirodalma által alátámasztott rituális eredet kontextusába.¹⁹ Az utolsó *Áldozati táncban* azonban egészen eltérő módon dolgozik: ennek teljes táncanyaga absztrakt, vagyis konkrétan nem utal a tradícióra.

Nizsinszkijt kilenc előadás után tulajdonképpen elfelejtették. Ma a Millicent Hodson kutatásain alapuló és a Joffrey Ballet Company által realizált rekonstrukciót ismerjük. Ez nyilván nem teljesen hű másolata az eredetinek, de Marie Rambert szóbeli elmondása, jegyzetei, képek és rajzok alapján néhány dolgot biztosan kijelenthetünk. Az első, hogy Nizsinszkij koreográfiája mentes volt a klasszikus balett esztétikai ideáljától. Különösen igaz ez az utolsó tételre, az *Áldozati táncra*. A *Kiválasztott* testének tengelye aszimmetrikusan eltolt. Eleve jellegzetes *en deans* lábtartásban látjuk, amely a darab kezdetén is feltűnik. Ez a lábtartás bezárja a teret, a körben táncolók terét, és magának a *Kiválasztottnak* a terét is. Ezzel a táncosok elzárják magukat a közönségtől, önálló teret hozva létre. A zene és tánc közötti inkongruenciáról már esett szó az imént.²⁰

Geoffrey Witworth írónak, Nizsinszkij kortársának fantasztikus meglátása, hogy a *Sacre* mozdulati világa, látványvilága olyan, mint egy lassan forgatott kaleidoszkóp, amely a táncot visszarántja a földre, sőt tovább is megy annál. Úgy véli, az egész előadás a Föld vonzerejének tanulmánya. Mindezt Whitworth a Jupiteren való sétához hasonlítja. A Föld itt olyan magnetikus erővel bír, amely szinte magába vonzza a szereplőket.²¹ Miért mérföldkő ez 1913-ban? Az európai balettművészet első igazi színpadi hagyományától, a romantikától kezdve a balett formanyelv szinte másra sem törekszik, mint a gravitáció feletti diadalra, a Föld elhagyására. Ezért is voltak a romantikus balerinák szinte „súlytalanok”. A 20. század restaurálja a tánc talajhoz való viszonyát, és ebben, úgy látszik, Nizsinszkij volt az első: Witworth leírásában a tánc olyan, mintha a *gravitáció apoteózisa* lenne.²²

Az *Áldozati tánc* a koreográfiának is csúcsa. Nizsinszkij koreográfiája itt egyértelműen jelzi az absztrakciót. A mozdulatok – ahogy nála megszoktuk – szinte teljesen történeti előzmény nélküliek. Vagyis nem teljesen. Felsejlenek antik időkhez is köthető mozdulatok, amelyekben a minőszi civilizáció óta detektált invokációs gesztus

aszimmetrikus változata archaikus allúziójú, meg nem határozható mozdulatelemekkel keveredik, teljes aszimmetriában, mind a mozdulatokat, mind azok összefűzését tekintve. Négy formulából áll: egy-egy nyitó-záró invokációs gesztusból, egy ökölbe szorított felfelé mutató karmozgatásból és egy szembefordított tenyerű, a korban példa nélkül álló kitért ujjú karváltásos mozdulatból; ezeket szakítja meg egy-egy aszimmetrikus invokatív jellegű önfelajánló mozdulat. Az invokációval rokon gesztusok szemantikailag értelmezhetőek, míg a másik kettő egészen archaikus tartalmakra utalhat, melyek értelmezése nehezebb. A B szekciókban csak remegés van, nincs mozdulati aktivitás. Nizsinszkij ilyen értelemben csak az *illud tempusra* utaló részekkel, az A szekciókkal törődik. Ebben viszont egy olyan mozdulatsor van, amit azóta sem nagyon látunk koreográfusoknál, talán Maurice Béjart-nál és Alvin Ailey-nél tűnnek fel hasonló elemek.

E négy formulát Nizsinszkij olyan struktúrába rendezi, amelyek a körülbelül ötven évvel későbbi amerikai minimalista ösztönművészeti produkciókat előlegezik meg.²³ Hozzátehetjük, hogy Sztravinszkij zenéjét is nagy részben a pulzáció uralja és nem teleologikus, ezzel szintén a későbbi repetitív zene jellegzetességeit vetíti előre.²⁴

Nizsinszkij az A és B szekciók váltakozási struktúrájával igazodik Sztravinszkij zenéjéhez. A koreográfiai anyag szempontjából igazán az A szekciók jelentősek: *a koreográfus itt a mozdulatokkal olyan archaikus rétegeket idéz meg, amelyek az illud tempus magában való mitikus tartalmaira utalnak.*

Az *Áldozati táncban* Nizsinszkij koreográfiája még a zenénél is élesebb különbségtételt tesz a szigorúan hagyományos rituálék anyagától. A feláldozandó lány, ellentétben a tradíció mágikus rituáléival, például azokkal, amelyeket Mircea Eliade sámán rítusokról szóló könyve képvisel,²⁵ nem rendelkezik tradicionális párhuzammal. Inkább az elemi félelem és döbbenet megjelenítését fedezzük fel benne. A minden irányba való menekülés mozdulatait a minimalista részek szakítják meg, amelyekkel együtt a *Kiválasztott* tánca nemcsak a haláltól való félelmet, hanem a numinózumtól való rettenetet (*mysterium tremendum et fascinans* = retentő és vonzó misztérium) is megtestesítik, ahogyan egyre közelebb kerül a halálhoz.²⁶

A rítuscselekvésre és a mitikus idő megidézésére elsősorban a zene és a tánc alkalmas. E művészetek megidézhetnek egy rítuscselekvést. Jelen írásban vizsgált rítusunk azonban nem archaikus kultúráké, hanem egy 1913-as rítus. Mi lehetett a célja? Vajon a Freud *Totem und Tabu* című könyvével azonos évben született mű hasonlóan reflektál az archaikus tartalmakra: a szürke, őstörténeti terror távoli visszhangjaként fennmaradt *félelmek feloldására* Sztravinszkij pogány és őskori rítust varázsol elénk, hogy megtörje az archaikus késztetések veleszületett erejét?²⁷

Mi a célja ezzel Sztravinszkijnek? Szembesítés? A 20. századi ember allúziója? A bemutató körülményeiből úgy tűnhet, fájdalmas dologgal szembesítette a nézőket, hiszen a darab kilenc előadás után eltűnt a színpadokról. Talán egy látomás volt 1913-ban az elkövetkezőkről?

IRODALOMJEGYZÉK

ANGI István: *Ünnepélyes, pogány szertartás...* = *Korunk* 7. sz., (2013): 22–28.

BOULEZ, Pierre: *Werkstatt-Texte*. Propyläen-Verlag, 1972.

BÓLYA Anna Mária: Dionüoszosz utazásai. Kereszténység előtti elemek a macedón és szlovák hagyomány

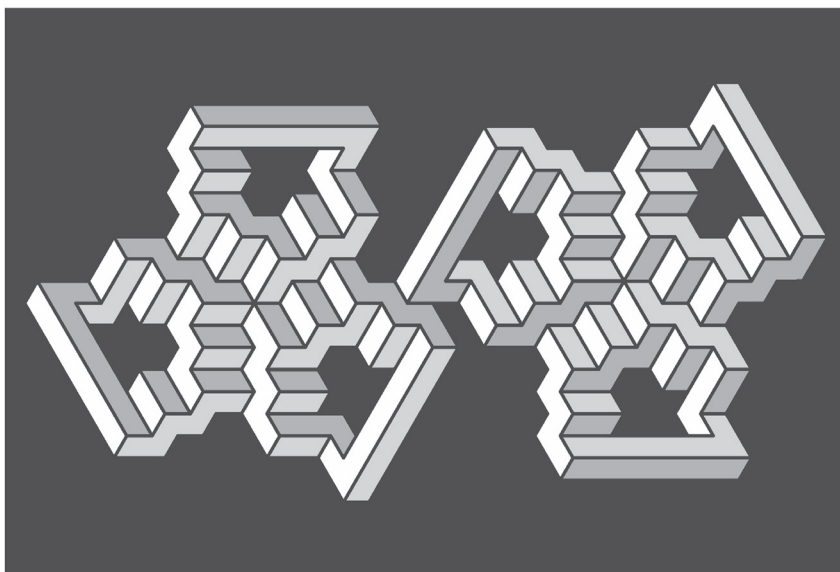
- téli alakoskodó ünnepeiben = LISZKA, József (szerk.): *Acta Ethnologica Danubiana: Az Etnológiai Központ Évkönyve*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2017, 55–72.
- BÓLYA, Anna Mária: Veligdenski igri vo Poreče – Vrski so tvoreštvo na Kosovo. = *Macedón Tudományos és Kulturális Közlemények*, 2019, 2, 1. sz., 3–14.
- BÓLYA Anna Mária (szerk.): *Auróra – A magyarországi balett születése. Campilli Frigyes 40 éve Magyarországon. Az első magyar primabalerina és koreográfusnő – Aranyváry Emilia*. Bp., MMA Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet, 2020.
- CHLUP, Radek: Illud tempus in Greek myth and ritual. = *Religion* 38, no. 4 (2008): 355–365.
- DAWKINS, Richard MacGillivray: The Modern Carnival in Thrace and the Cult of Dionysus. = *The Journal of Hellenic Studies*. 1906.
- ELIADE, Mircea: *The myth of the eternal return, or, Cosmos and history*. Arkana, 1989.
- ELIADE, Mircea: *A samanizmus – Az extázis ősi technikái*. Bp., Osiris, 2005.
- EMMANUEL, Maurice: *La danse grecque antique d'après les monuments figurés*. Paris, Hachette, 1896.
- FARKAS Attila: *A tánc filozófiája* = BÓLYA Anna Mária, WINDHAGER Károly Ákos (szerk.): *Az idő küszöbén*. Bp., MMA Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet, 2021.
- FORSTER, Lou: Towards an Embodied Abstraction: An Historical Perspective on Lucinda Childs' Calico Mingling (1973). = *Arts*, 2021, 10, 1. sz., 7.
- FRESHWATER, Helen: *Theatre and Audience*. New York, Palgrave MacMillan, 2009.
- GAISER Casey, C.: Dancing Genius: The Stardom of Vaslav Nijinsky by Hanna Järvinen, (review) = *Dance Research Journal*, 48(2), (2016): 116–119.
- HODSON, Millicent: Nijinsky's Choreographic Method: Visual Sources from Roerich for „Le Sacre Du Printemps” = *Dance Research Journal* 18, no. 2 (1986): 7–15.
- HARASZTI Emil: *A tánc története*. Bp., Magyar Szemle Társaság, 1937.
- HOPPÁL Mihály: *A sámánság újjászületése*. Bp., Balassi, 2013.
- IVANČAN, Ivan: Geografska podjela narodnih plesova u Jugoslaviji. *Narodna Umjetnost*. 1964, 17–38.
- JÄRVINEN, Hanna: *Dancing Genius: The Stardom of Vaslav Nijinsky*. Springer, 2014.
- MOORE, Julia: Mozart mythologized or modernized? = *Journal of Musicological Research*, 12, no. 1–2 (1992): 83–109.
- LEE, SunHwa: Aesthetics of Objectivism in Igor Stravinsky's Neoclassical Works. *Electronic Thesis*. University of Oregon, 2012.
- MCCANNON, John: Apocalypse And Tranquility: The World War I Paintings Of Nicholas Roerich = *Russian History* 30, no. 3 (2003): 301–321.
- OESTERLEY, William: *The Sacred Dance. A Study in Comparative Folklore*. Cambridge, Cambridge University Press, 1923.
- OTTO, Rudolf: *A szent. Az isteni eszméjében rejlő irracionális és viszonya a racionálishoz*. Ford. BENDL Júlia. Bp., 1997.
- ПЕТРОВСКА-КУЗМАНОВА, Катерина: Велигденски игри – етнотеатролошки осврт. = *Снекар*. 2012 60. 111–118.
- PIES, Ronald William: Confusing Psychosis with Imagination = *Psychiatric Times*, 2017, 34. évf., 12. sz., 6–8.
- RATKÓ Lujza: *A nagybőjti játék- és táncgyomány. A magyar nyelvterület nagybőjti játék- és táncanyagának értelmezése*. Kandidátusi értekezés. Bp., MTA, 1997.
- RIDGEWAY, William: *The Origin of The Tragedy*. Cambridge, Cambridge University Press, 1910.
- SCHERLIESS, Volke: *Igor Strawinsky und seine Zeit*. Laaber-Verlag, 1983.
- TARUSKIN, Richard: Russian Folk Melodies in „The Rite of Spring” = *Journal of the American Musicological Society* 33, no. 3 (1980): 501–543.
- TOORN, Pieter C. van den: The Rite of Spring Briefly Revisited: Thoughts on Stravinsky's Stratifications, the Psychology of Meter, and African Polyrythm = *Music Theory Spectrum*, 39, 2. sz., 2017, 158–181.

- UJVÁRY Zoltán: *Agrárkultusz*. Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszék, 1991.
- WILSON, Robert honlapja: *Letter to a Man* <http://www.robertwilson.com/nijinsky> (Utolsó letöltés: 2021. 09. 19.)
- WHITWORTH, Geoffrey Arundel: *The art of Nijinsky*. McBride, Nast, 1914.
- ZENCK, Martin: Ritual or Imaginary Ethnography in Stravinsky's „Le Sacre Du Printemps?” = *The World of Music* 40, no. 1 (1998): 61–78.
- Látogatás Nizsinszkijnél = *Pesti Napló*, 1923. augusztus, 74. évfolyam, 171–195.

JEGYZETEK

- 1 JÄRVINEN, Hanna: *Dancing Genius: The Stardom of Vaslav Nijinsky*. Springer, 2014.
- MOORE, Julia: *Mozart mythologized or modernized?* = *Journal of Musicological Research*, 12, no. 1–2 (1992): 83–109. BÓLYA Anna Mária: *Vaclav Nizsinszkij: a művész és az ember* = *Valóság*, 2020, 8. sz., 91–101. 2020.
- GAISER Casey, C.: *Dancing Genius: The Stardom of Vaslav Nijinsky by Hanna Järvinen*, (review) = *Dance Research Journal*, 48(2), (2016): 116–119.
- 2 *Látogatás Nizsinszkijnél* = *Pesti Napló*, 1923. augusztus, 74. évfolyam, 171–195.; Robert Wilson honlapja: *Letter to a Man* <http://www.robertwilson.com/nijinsky> (Utolsó letöltés: 2021. 09. 19.)
- 3 PIES, Ronald William: *Confusing Psychosis with Imagination* = *Psychiatric Times*, 2017, 34. évf., 12. sz., 6–8. Auróra – A magyarországi balett születése. Campilli Frigyes 40 éve Magyarországon. Az első magyar prímabalerina és koreográfusnő – Aranyváry Emília. Szerk. BÓLYA Anna Mária, Bp., MMA Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet, 2020.
- 4 Vö.: FARKAS Attila: A tánc filozófiája = *Az idő küszöbén*. Szerk. BÓLYA Anna Mária – WINDHAGER Károly Ákos, Bp., MMA Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet, 2021.
- 5 MCCANNON, John: *Apocalypse And Tranquility: The World War I Paintings Of Nicholas Roerich* = *Russian History* 30, no. 3 (2003): 301–321.
- 6 TARUSKIN, Richard: *Russian Folk Melodies in "The Rite of Spring"* = *Journal of the American Musicological Society* 33, no. 3 (1980): 501–543.
- 7 Vö.: BÓLYA, Anna Mária: *Veligdenski igri vo Poreče – Vrski so tvoreštvo na Kosovo*. = *Macedón Tudományos és Kulturális Közlemények*, 2, 1. sz., 3–14.
- 8 Vö.: BÓLYA Anna Mária: *Dionüszosz utazásai. Kereszténység előtti elemek a macedón és szlovák hagyomány téli alakoskodó ünnepeiben* = *Acta Ethnologica Danubiana: Az Etnológiai Központ Évkönyve*. Szerk. LISZKA József, Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2017, 55–72.
- 9 Vö.: BÓLYA Anna Mária: i. m. (2017).
- 10 HOPPÁL Mihály: *A sámánság újjászületése*. Balassi, Bp., 2013, 119. Vö.: TARUSKIN, Richard: *Stravinsky and the Russian traditions: a biography of the works through Mavra*. Berkeley, University of California Press, c1996.
- HODSON, Millicent: *Nijinsky's Choreographic Method: Visual Sources from Roerich for "Le Sacre Du Printemps"* = *Dance Research Journal* 18, no. 2 (1986): 7–15.
- 11 Vö.: FRESHWATER, Helen: *Theatre and Audience*. New York, Palgrave MacMillan, 2009.
- 12 BÓLYA Anna Mária: i. m. (2020), 8. ANGI István: *Ünnepélyes, pogány szertartás... = Korunk* 7. sz., (2013): 22–28.
- 13 A metrikai aszimmetriát tekintve néhány példa: az 5/16 (2+3), 7/16 (3+2+2 vagy 2+2+3), 8/16 (3+2+3), 9/16 (2+2+2+3 vagy 2+3+2+2 vagy 2+2+3+2), 11/16 (2+2+3+2+2 vagy 3+2+2+2+2), 12/16 (3, 2, 2, 2, 3), 13/16 (3, 2, 3, 2, 3), 18/16 (2, 2, 3, 2, 2, 2, 3 vagy 2, 2, 3, 2, 3, 2, 2) és 22/16 (2, 2, 3, 2, 3, 2, 2, 2) ütemek a legelterjedtebbek. Ezek mellett hosszabb és összetettebb ütemfajták is előfordulnak. BÓLYA: i. m. (2020).
- 14 <https://www.youtube.com/watch?v=fIGXV2Nml84> (Utolsó letöltés: 2022. 07. 25.).
- 15 IVANČAN, Ivan: *Geografska podjela narodnih plesova u Jugoslaviji*. Narodna Umjetnost. 1964, 17–38.; EMMA-NUEL, Maurice: *La danse grecque antique d'après les monuments figurés*. Paris: Hachette, 1896, 279–281; HARASZTI Emil: *A tánc története*. Bp., Magyar Szemle Társaság, 1937, 12.; OESTERLEY, William: *The Sacred Dance. A Study in Comparative Folklore*. Cambridge, Cambridge University Press, 1923, 65.
- 16 SCHERLISS, Volke: *Igor Strawinsky und seine Zeit*. Laaber-Verlag, 1983.

- 17 ZENCK, Martin: *Ritual or Imaginary Ethnography in Stravinsky's "Le Sacre Du Printemps?"* = *The World of Music* 40, no. 1 (1998): 61–78. BOULEZ, Pierre: Werkstatt-Texte. Propyläen-Verlag, 1972.
- 18 ELIADE, Mircea: *The myth of the eternal return, or, Cosmos and history*. Arkana, 1989; CHLUP, Radek: *Illud tempus in Greek myth and ritual*. *Religion* 38, no. 4 (2008): 355–365. A modern ember – egyfajta vallásos gondolkodás szurrogátumként – egy regénybe vagy filmbe való elmerüléskor is átélheti az illud tempus élményét.
- 19 UJVÁRY Zoltán: *Agrárkultusz*. Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszék, 1991, 113–114.; RATKÓ Lujza: *A nagybőjti játék- és táncagyomány. A magyar nyelvterület nagybőjti játék- és táncanyagának értelmezése*. Kandidátusi értekezés. Bp., MTA, 1997.; ПЕТРОВСКА-КУЗМАНОВА, Катерина: Велиденски игри – етнотеатролошки осврт. Спектар. 2012 60. 111–118. RIDGEWAY, William: *The Origin of The Tragedy*. Cambridge, Cambridge University Press, 1910, 22–23.; DAWKINS, Richard MacGillivray: *The Modern Carnival in Thrace and the Cult of Dionysus*. *The Journal of Hellenic Studies*. 1906, 191–206.
- 20 HODSON, Millicent: *Nijinsky's Crime Against Grace: reconstruction score of the original choreography for Le Sacre du Printemps*. No. 8. Pendragon Press, 1996.
- 21 WHITWORTH, Geoffrey Arundel: *The art of Nijinsky*. McBride, Nast, 1914.
- 22 WHITWORTH, Geoffrey Arundel: i. m. (1914). BÓLYA: i. m. (2020).
- 23 FORSTER, Lou: *Towards an Embodied Abstraction: An Historical Perspective on Lucinda Childs' Calico Mingling (1973)*. = *Arts*, 2021, 10, 1. sz., 7.
- 24 LEE, SunHwa: *Aesthetics of Objectivism in Igor Stravinsky's Neoclassical Works*. Electronic Thesis. University of Oregon, 2012. TOORN, Pieter C. van den: *The Rite of Spring Briefly Revisited: Thoughts on Stravinsky's Stratifications, the Psychology of Meter, and African Polyrhythm* = *Music Theory Spectrum*, 39, 2. sz., 2017, 158–181.
- 25 ELIADE, Mircea: *A samanizmus – Az extázis ősi technikái*. Bp., Osiris, 2005.
- 26 OTTO, Rudolf: *A szent. Az isteni eszméjében rejlő irracionális és viszonya a racionálishoz*. Ford. Bendl Júlia. Bp., 1997.
- 27 ZENCK, Martin: *Ritual or Imaginary Ethnography in Stravinsky's "Le Sacre Du Printemps?"* *The World of Music* 40, no. 1 (1998): 61–78.

Vigasztaló Arlequin – Lajtha László balettjei

Lajtha László három balettjének (*Lysistrata*, Op. 19, 1933; *A négy isten ligete*, Op. 38, 1943; *Capriccio*, Op. 39, 1944) ismertsége és az *oeuvre*-ben betöltött jelentősége között különös ellentét feszül. Ez a legkevésbé előadott és legkevésbé feldolgozott műcsoport. A baettek közül kettőt (*A négy isten ligete*, *Capriccio*) csak az elmúlt években mutattak be színpadon, teljes hangfelvétel csak az egyik balettzenéből van (*Capriccio*), a kottája pedig egyiknek sem jelent meg nyomtatásban. Tudományos feldolgozottságuk az általam a színpadi művekről 2011-ben írt doktori disszertáció¹ előtt minimálisnak volt mondható, aminek nyilván az az egyik oka, hogy korábban alapvető adatokhoz sem lehetett hozzájutni, így például a legelső balett, a *Lysistrata* esetében még azt sem lehetett tudni, hogy a teljes verzió milyen tételeket tartalmaz, sőt a szövegkönyv sem volt ismert.

Ugyanakkor Lajtha életművében e műcsoport különös jelentőséggel bír, már csak azért is, mert az idetartozó opuszokat sorsdöntő történelmi pillanatokban írta. Rádásul a 20. század egyik legnagyobb szimfonikus szerzőjének, többek között kilenc szimfónia megalkotójának legelső zenekari műve éppen egy balett, az 1933-ban komponált *Lysistrata*. Lajtha már egészen fiatalon vonzódott a zenés színházi műfajokhoz, budapesti és genfi tanulmányai alatt operakorrepetitorként dolgozott, és az 1910-es évek elején, párizsi diákévei alatt a balett műfajában is meghatározó élmények érték. Jelen volt Stravinsky *Tavaszi áldozat* (*Le Sacre du printemps*) című, Vaclav Nyizinszkij által koreografált balettjének 1913-as, botrányt kiváltó bemutatóján, és valószínűsíthető, hogy az Orosz Balett más produkcióit is látta, így Stravinsky *Petruskáját* (koreográfia: Fokin), Debussytól az *Egy faun délutánját* (*L'après-midi d'un faune*; koreográfia: Vaclav Nyizinszkij) vagy Raveltől a *Daphnis és Chloét* (koreográfia: Fokin).

Lajtha László
magányújtemény

Először az operairás tervét dédelgette, de erre csak 1948 és 1950 között került sor, amikor – Salvador de Madariaga szövegkönyvére – megírta a *Le chapeau bleu*-t, vagyis *A kék kalapot* (Op. 51, 1948–1950). Ugyanakkor igen hamar eldöntötte, hogy zenés színházi műveihez milyen szűzsét szeretne. Megerősödött benne „az a meggyőződés, mely szerint az igazi színház: Arisztophanész vígjátéka, a commedia dell’arte: théâtre français, teatro italiano. Ma sem tudok más operát elképzelni mint opera buffát, melynek figurái olyanok, mint a commedia dell’arte figurái. Semmi közük a realitáshoz. És a sok tréfát, sokszor vaskos népi humort Molière modorában lehet finomítani, és bele lehet szőni az őszinte humánumot, az emberi lírát.”² Összesen négy

nagy színpadi műve közül a két első balett, vagyis a *Lysistrata* és *A négy isten ligete* valóban Arisztophanész nyomán született, a harmadik balett, a *Capriccio*, valamint az opera buffa, *A kék kalap* pedig neoklasszikus commedia dell'arte, Molière modorában.

Ennél is érdekesebb azonban, hogy míg az első két művel, vagyis az ókori görög drámaíró szellemében írt balettekkel mintegy tükröt kívánt tartani a társadalom elé, figyelmeztetve arra, hogy milyen tragédia felé rohan, vagyis „tanítani és tudatosítani”³³ akart velük, a második két színpadi mű viszont már a realitástól való teljes eltávolodást mutatja, és Lajtha számára afféle „titkos kamra” volt, mely a belső menekülés lehetőségét adta. A választóvonal éppen *A négy isten ligete* és a *Capriccio* között van, holott a két balett közvetlenül egymás után íródott 1943-ban, illetve 1944-ben.

Cím	Műfaj	Opusszám	Évszám
<i>Lysistrata</i>	táncjáték	Op. 19	1933
<i>Le bosquet des quatre dieux</i> (A négy isten ligete)	tánckomédia	Op. 38	1943
<i>Capriccio</i> (magyar alcím: Bábszínház)	balett	Op. 39	1944
<i>Le chapeau bleu</i> (A kék kalap)	opera buffa (vígopera)	Op. 51	(1948–50)

Lajtha László színpadi művei

De lássuk közelebbről is e műveket, immár a három balettre összpontosítva! Az Arisztophanész komédiája nyomán készült *Lysistrata* Spárta és Athén testvérháborújáról szól. A vének szítják az ellenségeskedést, miközben az asszonyok már békét szeretnének. Lysistrata felszólítja nőtársait, hogy az utolsó pillanatban utasítsák vissza férjeik szerelmes közeledését, és tegyenek így mindaddig, amíg a szembenálló felek békét nem kötnek. A 46 perces⁴ balett 1933-ban készült, abban az évben, amikor Adolf Hitler Németország kancellárja lett, s a hatalomra került diktátort a nyár elején Gömbös Gyula miniszterelnök is meglátogatta. Lajtha pontosan tisztában volt a háború veszélyével, és azzal is, mit hoz egy újabb öldöklés Európára, hiszen az első világháborúban több mint négy évet⁵ töltött a fronton tüzértisztként, illetve felderítőként, s a négyből három évet tűzvonalban. Saját állítása szerint háromszor is megsebesült, és azt is tudjuk, hogy a harctéren egész későbbi életére kiható betegséget kapott. A testi-lelki meggrázkódtatást élete végéig nem tudta kiheverni. Az őt ért trauma súlyosságáról legérzékletesebben abból a levélből kapunk képet, amelyet Lajtha a Nobel-díjas írónak, Romain Rolland-nak írt 1933. június 1-jén, amikor II. vonóstrióját (Op. 18) neki ajánlotta.⁶ Lajtha iszonyodva figyelte a hitleri eszmék térnyerését, és féltette az emberiséget egy újabb világegéstől. Témaválasztásában bizonyosan nagy szerepe volt annak, hogy Arisztophanész komédiája a béke megőrzésére figyelmeztetett.

**Lajtha Lysistrata című táncjátékának színpadképe,
Magyar Királyi Operaház, 1937**

Vajda M. Pál fotója; Országos Széchényi Könyvtár Színháztörténeti Tár

A Petőfi Irodalmi Múzeumban lévő szövegekönyvpéldányok jól mutatják, hogy a szövegekönyvíró Áprily Lajos Lajtha instrukciói alapján dolgozott. Ők ketten közeli kapcsolatban álltak (az erdélyi költő a zeneszerző idősebb fiának osztályfőnöke volt), s mindketten rajongtak az ókori görög kultúráért. Áprily nagy szabadsággal követte Arisztophanészt, és egy olyan tömegjelenettel indította a darabot, amely Arisztophanésznél nem szerepel. A tömeg amúgy is kiemelt szerepet tölt be a balettban: ahogyan Lajtha egy interjúban elmondta, „a tömeg a cselekmény hordozója – a szövegek mind epizód szereplők – a lényeg az asszonyok összeesküvése, az öregek és asszonyok harca, a testvérháború, a magánszereplők csak tarkítják a cselekményt.”⁷⁷

A *Lysistrata* volt az egyetlen balett, amely Lajtha életében színpadra került. 1937. február 25-én a Magyar Operabarátok Egyesülete operaházi díszestjén mutatták be. Itt jól ellensúlyozta egymást Esterházy Ferenc gróf utóromantikus vígoperája, *A szerelmes levél*, valamint az akkor 45 éves Lajtha meglehetősen modernnek számító táncjátéka. Utóbbit Brada Rezső koreografálta, ahogyan az Esterházy-vígopera balettbetétjét is. A Lajtha-balett rendezője és a vígopera díszlettervezője is ugyanaz a művész volt: ifjabb Oláh Gusztáv.

MAGY. KIR. OPERAHÁZ

Csütörtökön, 1937 február 25-én
Bőrelszűnet. Rendes helyárak.

A Magyar Operabarátok Egyesületének ünnepi estje

<p style="text-align: center;">ELŐSZÓR</p> <h2 style="text-align: center;">A SZERELMES LEVÉL</h2> <p style="text-align: center;">Vígopera 1 felvonásban (2 képtel). Szövegét írta Föthly János. Zenéjét szerzeszte gróf Esterházy Ferenc, Varsanyi Fleischer Antal, Rendezte Rékai András.</p> <table style="width: 100%; border: none;"> <tr> <td>Anna</td><td>Barby Béla</td><td>Hajnasszony</td><td>Bátsany Dóra</td></tr> <tr> <td>Lilla</td><td>Halmos János</td><td>Borbély nasa</td><td>Szabó Ilonka</td></tr> <tr> <td>szolgálok</td><td>Thury Gizella</td><td>Podesta</td><td>Koröth Endre</td></tr> <tr> <td>Korcsmaroné</td><td>Szilvassy Margit</td><td>A kalmár</td><td>Komáromy Pál</td></tr> <tr> <td>Uyasztruhás hölgy</td><td>Budavovits Mária</td><td>A pódosta szolgálja</td><td>Sárdy János</td></tr> <tr> <td></td><td>Bastilleos Mária</td><td>Énekes</td><td>Somló József</td></tr> </table> <p>Fértek, nők, szolgálok, titkárok. Történik egy régi olasz kikötővárosban. A baletet koreográfiáját készítette és betanította Brada Rezső. A dímlatokat Ifj. Oláh Gusztáv tervezte.</p>	Anna	Barby Béla	Hajnasszony	Bátsany Dóra	Lilla	Halmos János	Borbély nasa	Szabó Ilonka	szolgálok	Thury Gizella	Podesta	Koröth Endre	Korcsmaroné	Szilvassy Margit	A kalmár	Komáromy Pál	Uyasztruhás hölgy	Budavovits Mária	A pódosta szolgálja	Sárdy János		Bastilleos Mária	Énekes	Somló József	<p style="text-align: center;">ELŐSZÓR</p> <h2 style="text-align: center;">LYSISTRATA</h2> <p style="text-align: center;">Táncjáték 1 felvonásban Arctophanes vigjátékja nyomán. Zenéjét szerzeszte Lajtha László. Rendezte Ifj. Oláh Gusztáv. Varsanyi Ferencsik János, Koreográfiaját készítette és betanította Brada Rezső.</p> <p>A darabban előforduló verset írta Áprily Lajos, elmondja Szilvassy Margit.</p> <table style="width: 100%; border: none;"> <tr> <td>Lysistrata</td><td>Tutsek Piroksa</td><td>Spartai Ilday</td><td>Ottubay Melinda</td></tr> <tr> <td>Myrrhono</td><td>Bordy Bella</td><td>Lemphito</td><td>Mátray Irén</td></tr> <tr> <td>Kinesias</td><td>Harangozó Gyula</td><td>1. spartai ifjú</td><td>Brada Rezső</td></tr> <tr> <td>Athénai Ilday</td><td>Vera Ilona</td><td>2. spartai ifjú</td><td>Sally Zoltán</td></tr> <tr> <td>Athénai harcok</td><td>Köszeghy Ferenc</td><td>Egy faun</td><td>Zsedényi Károly</td></tr> </table> <p>Athénai és spartai harcok, athénai és spartai asszonyok, Ildayok, athénai és spartai öregek, nép, előcselők. A dímlatokat és jelmezeket Fülöp Zoltán tervezte.</p>	Lysistrata	Tutsek Piroksa	Spartai Ilday	Ottubay Melinda	Myrrhono	Bordy Bella	Lemphito	Mátray Irén	Kinesias	Harangozó Gyula	1. spartai ifjú	Brada Rezső	Athénai Ilday	Vera Ilona	2. spartai ifjú	Sally Zoltán	Athénai harcok	Köszeghy Ferenc	Egy faun	Zsedényi Károly
Anna	Barby Béla	Hajnasszony	Bátsany Dóra																																										
Lilla	Halmos János	Borbély nasa	Szabó Ilonka																																										
szolgálok	Thury Gizella	Podesta	Koröth Endre																																										
Korcsmaroné	Szilvassy Margit	A kalmár	Komáromy Pál																																										
Uyasztruhás hölgy	Budavovits Mária	A pódosta szolgálja	Sárdy János																																										
	Bastilleos Mária	Énekes	Somló József																																										
Lysistrata	Tutsek Piroksa	Spartai Ilday	Ottubay Melinda																																										
Myrrhono	Bordy Bella	Lemphito	Mátray Irén																																										
Kinesias	Harangozó Gyula	1. spartai ifjú	Brada Rezső																																										
Athénai Ilday	Vera Ilona	2. spartai ifjú	Sally Zoltán																																										
Athénai harcok	Köszeghy Ferenc	Egy faun	Zsedényi Károly																																										

Keszlete 7¹/₂ órákor, vége 10 óra után.

**Esterházy Ferenc A szerelmes levél című vígoperája és
Lajtha László Lysistrata című táncjátéka bemutatójának plakátja,
Magyar Királyi Operaház, 1937
Magyar Állami Operaház Emlégyűjteménye**

Mivel Lajthának a *Lysistrata* volt a legelső zenekari műve, Ferencsik János ezt a darabot vezényelte először szeretett mesterétől, aki mellett később, a kommunista időszakban elszenvedett mellőztetésében is kiállt, és rendszeresen bemutatta szimfóniáit. A Brada Rezső által készített koreográfiáról csak keveset tudhatunk, ezért is különösen értékesek Vajda M. Pál fényképei, melyek nagy részét az Országos Széchényi Könyvtár Színháztörténeti Tárában őrzik. A Vályi Rózi által szerkesztett *Balettek könyvében*⁸ azt olvashatjuk, hogy a koreográfia „a harmincas években elterjedt ún. szabad tánc stílusban” készült, mivel „ez a furcsa groteszk játék nem is

túrt volna meg semmilyen szabályos balettmozdulatot. A zene állandó változó tempója, ritmikai képletei és szövevényes szólamhullámlása a klasszikus táncelemeket már eleve ki is zárta a koreográfiából. [...] A szaggatott, törtvonalú szabad táncmozdulatokat ezért groteszk pantomimmel kapcsolták össze.”⁹ A címszerepet nem is táncosnő, hanem egy énekesnő, Tutsek Piroksa alakította, vagyis éppen Lysistrata „egyetlen táncos mozdulatot sem tett. Olyan kiváló képességű táncosnők, mint Vera Ilona és Ottubay Melinda tétlenségre voltak kárhozzatva. Csak Bordyó Bella és Harangozó Gyula komédiázhatta kedvére a csábító jelenetben; rajtuk kívül még a faun szerepe említésre méltó.”¹⁰ A koreográfiában nem volt szóló, szinte mindig *ensemble*-k táncoltak.

**Tutsek Piroksa a Lysistrata címszerepében,
Magyar Királyi Operaház, 1937**
Vajda M. Pál fotója; Magyar Állami Operaház
Emlégyűjteménye

**Bordy Bella Mirrhene és Harangozó Gyula
Kinesias szerepében a Lysistratában,
Magyar Királyi Operaház, 1937**

*Vajda M. Pál fotója; Országos Széchényi Könyvtár
Színháztörténeti Tár*

Bár a már idézett *Ballettek könyve* azt írja, hogy „a darabnak nem volt megérdemelt sikere”,¹¹ valójában a *Lysistrata* sikere hatalmas volt, ami igen pozitívan befolyásolhatta volna Lajtha karrierjét, ha röviddel később nem tör ki a második világháború. A Magyar Állami Operaház Emlékgyűjteményében közel félszáz előzetest, kritikát, interjút sikerült felkutatnom a balettről. Ezekről külön tanulmányt publikáltam,¹² ezért itt csak azt jelzem, hogy döntő többségük áradozva nyilatkozik a „szellemes és kifinomult”¹³ zene értékeiről, és többen már ekkor kiemelik, hogy Lajtha franciás-latinos orientációja és a magyar népzene iránti elkötelezettsége eredeti módon ötvöződik e zenében.¹⁴ A sajtó és a közönség egyértelmű elismerése ellenére a bemutató után csak három további előadás volt az Operaházban 1937 tavaszán, majd a darab itthon és külföldön is feledésbe merült 72 évre. A belőle készült négyteteles szvit azonban számos alkalommal csendült fel Európa-szerte, sőt Ausztráliában is.

Tabló Lajtha Lysistrata című balettjének 1937-es ősbemutatójáról

Vajda M. Pál fotói; Lajtha-hagyaték

2009. május 23-án egy módfelett különös előadásra került sor. A Kolozsvári Magyar Operában országos bemutatóként hirdették meg a *Lysistratát* a következőképpen: „egyfelvonásos táncjáték (szvit-változat)”¹⁵. Azt gondolnánk, hogy valami vagy táncjáték (a teljes, eredeti zenemű a hozzá megálmodott táncsal együtt), vagy annak szvitváltozata (a zenemű kiemelt részletei, tánc nélkül). Itt azonban a szvit zenéjére táncoltak! A magyarázat ez lehet: Selmeczi György, a karmester nyilván nem gondolta, hogy a teljes mű partitúráját nem fogja tudni beszerezni a próbák kezdetéig. (Ekkor a partitúráról ugyanis még azt sem lehetett tudni, hogy egyáltalán létezik-e még.) Így Kozma Attila a nyitány és a négyteteles szvit zenéjére készítette el a koreográfiát, minden bizonnyal anélkül, hogy a Petőfi Irodalmi Múzeumban őrzött cselekményleírást ismerte volna. Az új koreográfiában Lysistrata szerepe egy igen virtuóz balettfőszerep volt (ellentétben az eredeti koncepcióval), faun helyett pedig kentaurt keltett életre két táncos. Ez utóbbi változtatások természetesen elfogadhatók a művészi szabadság jegyében. Ám abba jobb bele sem gondolni, hogy az eredetileg tízteteles balettenéből készült négyteteles szvitben a tételek sorrendje a következő: IX., X., IV., VIII. Vagyis az eredeti mű végén lévő zenére táncolták el a cselekmény elejét...

A *Lysistrata* után egy évtizeddel, vagyis 1943-ban készült el *A négy isten ligete* című egyfelvonásos „politikai balett”. A szöveggönyvet a kiváló klasszika-filológus, Révay József¹⁶ írta, Arisztophanész modorában. A kilenc teteles zenéhez tartozó bonyolult cselekmény lényege, hogy a négy isten ligetében két földi lány csábítására megelevenedik Zeusz és Hermész szobra, továbbá a másik két isten szobra is megmozdul, hogy szerelmi búvóhelyre siessen. Az istenek helyére így hatalomvágyó földi emberek lépnek. Zeusz jelvényeit Kleon, az athéni népvészér veszi magára. Mindenféle bonyodalom után a főisten helyreállítja a rendet, és a liget virágba borul.

Míg a *Lysistrata* a háború ellen íródott, *A négy isten ligete* már a háborút okozó örült diktátor ellen. Vagyis a darab egy Hitler-paródia, amely a legnagyobb titokban íródott. Dr. Gáborján Alice-nak¹⁷, aki egy rövid ideig Lajtha titkárnője volt, Lajtha 1943-ban megemléltette, hogy „egy Hitler-ellenes színpadi művön dolgozik”¹⁸. Gáborján úgy vélte, a zeneszerző ezzel a művel „a véleményét akarta kifejezni”¹⁹. Lajtha nem csak így fejezte ki a véleményét. Köztudott (és erre vonatkozó bizonyítékokat, személyes emlékeket is gyűjtöttem)²⁰, hogy 1944-ben számos zsidó ember megmentésében, bújtatásában vett részt, és egy levélbeli²¹ állítása szerint fiaival együtt a fegyveres nemzeti ellenállás tagja volt.

A szöveggönyvirő Révay József visszaemlékezéséből kiderül, hogy Lajthával együtt Arisztophanészről úgy gondolták, „a politikai vígjáték megteremtője bizonyára segít” nekik abban, hogy megírassák „a politikai balettet”²². A cél: „Megmutatni, mily nevetséges és aljas a buták diktatúrája: megmutatni [...] gyávaságát, a tömegek szolgálkúságát, [...] a gerinctelenség tragikomédiáját.”²³ Révay felidézi, hogy az athéni Kleonból „a sepróbajusz felragasztásával” hogyan lett „a germán örült jelképezése”. Vagyis a darabban Hitler megfelelője a népvészér Kleon, azaz Arisztophanész *Lovagok* című politikai szatírájának (Kr. e. 424.) egyik figurája. A magyar szerzőpáros ennél jóval továbbment: „mi nemcsak a tündöklését, hanem a bukását is meg akarjuk eleveníteni az örült demagógnak”²⁴. E balett tehát virtuálisan megbuktatja Hitlert.

Ahogy a *Lysistratában* a közösség a főszereplő, itt is kiemelt szerepet kap a tömeg ábrázolása: „A balett politikai vonalának egyik legfontosabb szereplője a tömeg, az ingatag és gyáva csorda, amely vakon fetreng a diktátor lábainál...”²⁵

Azt is mondja Révay, hogy „a téma ízét és értelmét a zene adja meg. [...] És a muzsika fogja megmagyarázni azt is, hogy ez a balett – a politikai balett, ha új műfaj is, nem csupán szórakoztatni akar, hanem tanítani és tudatosítani is.”

A művet egészen 2013-ig nem mutatták be, és ez nemcsak a balettre vonatkozik, hanem magára a zenére is. Lajtha a darab négy kiválasztott tételéből állította össze II. szvitjét (anélkül, hogy a kottában jelezte volna, hogy ez *A négy isten ligete* zenéje): I., VII., VI., IX. tétel. Sokáig csak ezt az összeállítást ismerhettük, igaz, ezt Európa-szerte játszották. Lajtha özvegye az 1970-es években erőfeszítéseket tett a színpadi bemutatóért, de az Operaház akkori főtítkára udvariasan elutasította.²⁶ A világpremierre végül csak hetven évvel a mű keletkezése után, 2013. január 24-én került sor a Művészetek Palotájában. A karmester Kocsis Zoltán lett volna, ő azonban betegsége miatt nem tudta vállalni a fellépést. Helyette a Nemzeti Filharmonikus Zenekar élén Dénes István vezényelt. A ragyogóan hangszerelt zene, és például az abban megmutatkozó jazzhatás, valamint a zenekar és karmestere által nyújtott elsőrangú interpretáció lelkes fogadatra lelt mind a közönség, mind a szakmai sajtó részéről. Azonban ki kell mondani, hogy a pantomim, illetve a tánc, amelyet M. Kecskés András, Góbi Rita és Samu Kristóf adott elő Galgóczy Judit rendezésében, vajmi kevés kapcsolatban állt Lajtha és Révay eredeti elképzelésével. Az általánosan hangoztatott véleményt úgy foglalhatjuk össze, hogy jobb lett volna, ha a közönség kizárólag a zenére figyelhet. *A négy isten ligete* színpadi bemutatója ugyan megtörtént, a valódi, az eredeti koncepciót is tükröző bemutatóra mégis várnunk kell. Arra a koreográfiára, ami nem egy háromfős, nagyrészt improvizált pantomim, hanem egy látványos, nagy tömegeket mozgató, minden részletében kidolgozott balett.

A harmadik Lajtha-balett a *Capriccio*, amely – a szerző vígoperájához, *A két kalaphoz* hasonlóan – afféle „magam titkos szobája”, egy olyan világ zenei megjelenítése, ahová el lehet menekülni a tragikus valóság elől. A Lajtha-*oeuvre*-nek talán ez a legcsillogóbb, legörömtelibb kompozíciója, pedig a magyar történelem egyik letragikusabb időszakában keletkezett. Tóth Margit, a komponista egyik munkatársa így emlékezett: „A művet a gyászos 1944-es esztendőben – önmagában vidám belső világot teremtve – írta. Gyakran előfordult, hogy a légiriadók alatt sem hagyta abba munkáját...”²⁷ A budapesti bombázások alatt, nagyrészt az óvóhelyen komponált opusz olasz címe a fantáziaszerűsége utal. A műfaji meghatározás viszont francia: *farce dansée en un acte*, vagyis táncolt bohózat egy felvonásban. A magyar *Bábszínház* alcím a balett egyik legfontosabb jellegzetességére utal, vagyis hogy szereplői – Stravinsky *Petruskájához* hasonlóan – megelevenedett bábok. Ez többszörös stilizációt eredményez, vagyis a realitástól való eltávolodás így meghatározóvá válik.

A *commedia dell'arte*-történetben a bárónő el akarja adni malmát, amelyet egy fiatal házaspár bérel. Egy másik szálon a bárónő unokahúgát a Kapitánynak akarják adni, ám a lány a költőt, Mezzetint szereti. Arlequin, az ifjú férj, a malom bérlője „A hold császáranak” öltözve visszatér és visszavásárolja a malmot. Mindenki megtalálja a párját és boldog tánc közben hull le a függöny. A tapsokat az ismét merev bábok helyett már a bábszínház-igazgató köszöni meg. A tizennégy tételből álló, 76 perces balett szövegkönyvét Lajtha maga írta, de a dokumentumokból következtethetően valószínűleg Csathó Kálmán író, korábban a Nemzeti Színház főrendezője is segítette. A szövegkönyv több verzióban és több nyelven maradt ránk.²⁸ Először a beszédre változtat készülhetett el, amelyben a bábszínház-igazgató szöveget mond, majd a néma verzió, amelyben minden szereplő táncol.

A neoklasszikus balett, a *Capriccio* színpadi megjelenését Lajtha pontosan meghatározta, hiszen jelezte, hogy a szereplők a francia rokokóhoz tartozó festőművész, Jean-Antoine Watteau világára emlékeztető kosztümöket hordanak. A díszlet építészeti stílusa is az 1700-as éveknek felel meg.

**Jean-Antoine Watteau (1684–1721):
Mezzetin (1718–20 k.)**

Metropolitan Museum of Art, New York

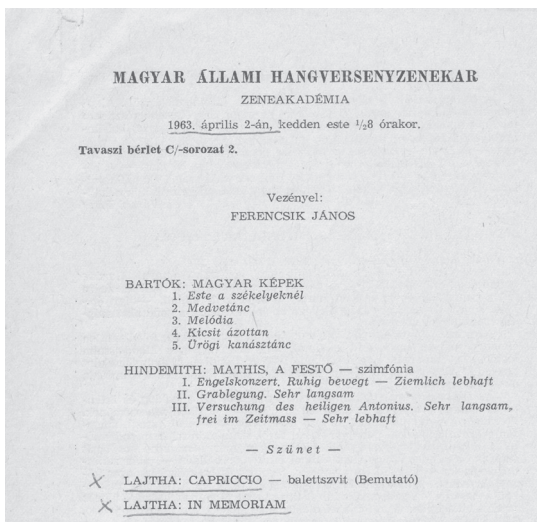
A *Capriccio* bemutatására többször is születtek tervek, sőt sikerült fellelnem egy olyan levelet,²⁹ mely elárulja, hogy Eck Imre még a koreográfiát is elkezdte tervezni hozzá, de végül a zeneszerző életében ez a balett sem került színpadra. Bár három szvitverzió is készült belőle, a zene ősbemutatóján Ferencsik János nem ezek közül választott, hanem egy új, öttételes összeállítást vezényelt el 1963. április 2-án a Zeneakadémián, a Magyar Állami Hangversenyzenekar élén.³⁰ Az eredeti tervek szerint ekkor köszöntötték volna – alaposan megkésve – a 70 éves Lajthát, ám a szerző 1963. február 16-án váratlanul meghalt, így ez már csak emlékkoncert lehetett. A másik két baletthez hasonlóan a *Capriccio* is kiadatlan, pedig ha van briliáns Lajtha-opusz, amely könnyen utat találna a közönség szívéhez, akkor a *Capriccio* az. Mindazonáltal ez az egyetlen Lajtha-balett, amelynek teljes zenei anyagából CD jelent meg.³¹

A *Capriccio* színpadi világpremierjére csak 73 évvel keletkezése után, 2017. április 19-én, a Pesti Vigadóban került sor, de nem a mű eredeti címével. Az új cím ez volt: *Lajtha*, ami jól mutatja, hogy a koreográfus, Barta Dóra nem a sok változatban fennmaradt librettóból indult ki, hanem teljes művészi szabadsággal alkotott, és a történet mellett Lajtha személyére helyezte a hangsúlyt. A koreográfia így sok szempontból éppen szembement a zeneszerző elképzelésével. A commedia dell'arte-történet és az ahhoz kapcsolódó, rendkívül színes, neoklasszikus zene a szörnyű valóságtól való eltávolodást, egy tiszta, boldog belső világ megteremtését, a vigasztalást célozta, de ebben a koreográfiában Lajtha életútjának számos tragikus eseménye jelent meg, még azok is, amelyek a darab megszületésénél később következtek be.

A *Capriccio* című balettszvit ősbemutatójának műsorlapja, Zeneakadémia, 1963. április 2. *Filharmónia-műsorfüzet részlete, Lajtha-hagyaték*

**A *Capriccio* című balettszvit
ősbemutatójának műsorlapja,
Zeneakadémia, 1963. április 2.
Filharmónia-műsorfüzet részlete,
Lajtha-hagyaték**

A zenét a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem szimfonikus zenekara Ménesi Gergely vezényletével, szépen kidolgozottan adta elő, és a

Badora Társulat a technikailag nagy igényeket támasztó koreográfiát magas színvonalon valósította meg. Mindazonáltal kívánatos lenne egy olyan koreográfia is, lehetőleg a mű saját címével, amely a részletesen megadott instrukciókat is figyelembe veszi.

**A Lajtha című kortárs balett egy jelenete. Koreográfus és rendező:
Barta Dóra, Pesti Vigadó, 2017. április 19.**

Fotó: Mészáros Csaba

Lajtha ragyogó balettjeinek tehát sanyarú sors jutott, hosszú évtizedeken keresztül nem kerültek a publikum elé, amikor pedig igen, akkor általában az eredeti elképzeléstől eltávolodva.

Olyan Lajtha-művekre viszont, amelyeket a zeneszerző nem balettnek szánt, születtek koreográfiák. A *Divertissement* (Op. 25, 1936) című öttételes kompozíciót Gilbert Canova álmodta színpadra *Jeunesse*, azaz *Iffjúság* címmel, és az 1961/62-es szezonban mutatták be Genfben. Említettem, hogy a *Capriccio* kiszemelt koreográfusa Eck Imre volt. Ha ez a terv nem is valósult meg, Eck más Lajtha-művekre készített koreográfiát: először az 1934-ben komponált *Cinq études*-re, azaz *Öt etűdre*, vagyis az V. vonósnégyesre (Op. 20). A balett a *Kötelékek* címet kapta, és a Pécsi Balett mutatta be 1971-ben. A második Eck-koreográfia Lajtha *IX. szimfóniájára* (Op. 67) készült. Ezt először 1978-ban, az Erkel Színházban láthatta a közönség.

A 2019 májusában megrendezett konferenciánk címe: *Az idő küszöbén*. Lajtha balettzenéinek megkomponálása óta 86, illetve 75-76 év telt el. Ma már minden szükséges dokumentum rendelkezésre áll ahhoz, hogy ezek a remekbe szabott opuszok végre eljussanak a publikumhoz úgy, ahogyan a komponista megálmodta azokat. Vajon még mennyit kell várunk?

IRODALOMJEGYZÉK

- ERDÉLYI Zsuzsanna: *A kockás füzet. Úttalan utakon Lajtha Lászlóval.* (szerk.) SOLYMOSI TARI Emőke, Bp., Hagyományok Háza, 2010.
- Filharmonia műsorfüzet*, 1963. április 8–9, 9.
- M. N.: Hongrie = *La Revue Musicale*, 18/174. (1937. május), 301–302.
- PATAKI László: Premier után... = *Déliab*, XI/11 (1937. március 13.), 34.
- RÉVAY József: *Pályám emlékezete.* Családi kiadás, 2007.
- SOLYMOSI TARI Emőke: *Két világ közt. Beszélgetések Lajtha Lászlóról.* Bp., Hagyományok Háza, 2010.
- SOLYMOSI TARI Emőke: Lajtha, az ember. A közelgő kettős évforduló elé = *Parlando*, 53. évf. 2011/5, 8–15. <http://www.parlando.hu/2011/2011-5/03-Lajtha.htm> (Utolsó letöltés: 2022. 07. 28.).
- SOLYMOSI Emőke (SOLYMOSI TARI Emőke): *Lajtha László színpadi művei. Egy ismeretlen műcsoport a szerzői életút kontextusában.* Doktori (PhD) értekezés. Bp., Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, Doktori Iskola, 2011. http://docs.lfze.hu/netfolder/public/PublicNet/Doktori%20dolgozatok/solymosi_emoke/disszertacio.pdf (Utolsó letöltés: 2022. július 28.).
- SOLYMOSI TARI Emőke: „Arisztofaneszi arcfintor”, avagy „az első pacifista balett”. *Lajtha első színpadi műve, a Lysistrata bemutatásának körülményei és sajtóvisszhangja.* = *Tanulmánykötet Ujfalussy József emlékére. Tanulmányok, emlékiratok, hommage-ok.* (szerk.) BERLÁSZ Melinda – GRABÓCZ Márta, Bp., Magyar Tudományos Akadémia, Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, L'Harmattan Kiadó, 2013, 323–347.
- SOLYMOSI TARI Emőke (szerk.): *Ős és utód nélkül. Fábrián László írásai Lajtha Lászlóról. Levelek.* Bp., Országos Széchényi Könyvtár – Gondolat Kiadó, 2014.
- (T–th) (TÓTH Aladár): Esterházy-opera és Lajtha-balett bemutató-előadása az Operaházban = *Pesti Napló*, 1937. február 26. (A kritika kötetben is megjelent: *Tóth Aladár válogatott zenekritikái 1934–1939*, sajtó alá rendezte és utószóval ellátta BÓNIS Ferenc, Bp., Zeneműkiadó, 1968, 258–260.).
- VÁLYI Rózsi – SZENTHEGYI István – CSIZMADIA György: *Balettek könyve.* (szerk.) VÁLYI Rózsi (második, bővített kiadás), Bp., Gondolat Kiadó, 1961.

JEGYZETEK

1 SOLYMOSI Emőke (SOLYMOSI TARI Emőke): <i>Lajtha László színpadi művei. Egy ismeretlen műcsoport a szerzői életút kontextusában.</i> Doktori (PhD) értekezés. Bp., Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, Doktori Iskola, 2011. http://docs.lfze.hu/netfolder/public/PublicNet/Doktori%20dolgozatok/solymosi_emoke/disszertacio.pdf (Utolsó letöltés: 2022. 07. 28.). 2 ERDÉLYI Zsuzsanna: <i>A kockás füzet. Úttalan utakon Lajtha Lászlóval.</i> Szerk. SOLYMOSI TARI Emőke, Bp., Hagyományok Háza, 2010, 80. 3 RÉVAY József: <i>Pályám emlékezete.</i> Családi kiadás, 2007, 146. 4 Lajtha László bejegyzése a partitúrában a balett időtartamára vonatkozólag. 5 Negyvenkilenc hónapig és három hétig teljesített katonai szolgálatot, ahogyan azt egy 1924. április 15-én kelt, a Lajtha-hagyatékban	található igazolásból tudhatjuk. (A Lajtha-hagyatékot a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Zenetudományi Intézet 20–21. Századi Magyar Zenei Archívuma őrzi.) 6 Az addig nem ismert, Romain Rolland-nak szóló Lajtha-leveleket (1933. június 1. és 1933. július 10.) magam kutattam fel a párizsi Bibliothèque Nationale kéziratárában. 7 PATAKI László: <i>Premier után... = Délibáb</i>, XI/11 (1937. március 13.), 34. 8 VÁLYI Rózsi – SZENTHEGYI István – CSIZMADIA György: <i>Balettek könyve.</i> Szerkesztette VÁLYI Rózsi (második, bővített kiadás), Bp., Gondolat, 1961. 9 I. m., 333. 10 Uo. 11 Uo. 12 SOLYMOSI TARI Emőke: „Arisztofaneszi arcfintor”, avagy „az első pacifista balett”. <i>Lajtha el-</i>

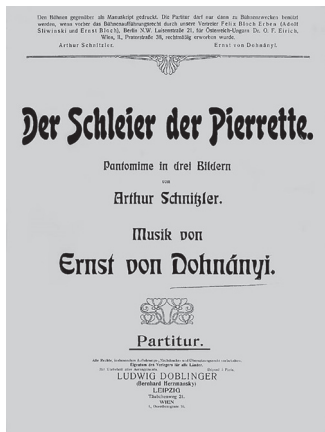
- ső színpadi műve, a *Lysistrata* bemutatásának körülményei és sajtóvisszhangja. = *Tanulmánykötet Ujfalussy József emlékére. Tanulmányok, emlékirások, hommage-ok*. Szerk. BERLÁSZ Melinda – GRABÓCZ Márta, Bp., Magyar Tudományos Akadémia, Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, L'Harmattan Kiadó, 2013, 323–347.
- 13 M. N.: *Hongrie = La Revue Musicale*, 18/174. (1937. május), 301–302.
- 14 Például: (T–th) (TÓTH Aladár): *Esterházy-opera és Lajtha-ballett bemutató-előadása az Operaházban = Pesti Napló*, 1937. február 26. A kritika kötetben is megjelent: *Tóth Aladár válogatott zenekritikái 1934–1939*, sajtó alá rendezte és utószóval ellátta BÓNIS Ferenc, Bp., Zeneműkiadó, 1968, 258–260.
- 15 A színpad szövegéből (Kolozsvári Magyar Opera).
- 16 Révay József (1881–1970) író, költő, irodalomtörténész.
- 17 Dr. Gáborján Alice (1922–2018) néprajzkutató 1945 májusától 1946 februárjáig volt titkárnő a zeneigazgató Lajtha mellett a Magyar Rádióban.
- 18 SOLYMOSI TARI Emőke: *Két világ közt. Beszélgetések Lajtha Lászlóról*. Bp., Hagyományok Háza, 2010, 127.
- 19 SOLYMOSI TARI: *i. m.* (2010).
- 20 Lásd például: SOLYMOSI TARI Emőke: *Lajtha, az ember. A közelgő kettős évforduló elé = Parlando*, 53. évf. 2011/5, 8–15. <http://www.parlando.hu/2011/2011-5/03-Lajtha.htm> (Utolsó letöltés: 2022. 07. 28.).
- 21 Lajtha László levele kiadójának, Alphonse Émile Leducnek, 1945. december 26. (Lajtha-hagyaték).
- 22 RÉVAY: *i. m.* (2007), 145.
- 23 Uo.
- 24 Uo., 145–146.
- 25 Uo., 146.
- 26 Fejér Pál, a Magyar Állami Operaház főtítkárának levele Lajtha Lászlónénak, 1971. június 1. (Lajtha-hagyaték; a hagyatékot a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Zenetudományi Intézet 20–21. Századi Magyar Zenei Archivuma őrzi).
- 27 *Filharmonia műsorfüzet*, 1963. április 8–9, 9.
- 28 Erről részletesen lásd: SOLYMOSI Emőke (SOLYMOSI TARI Emőke): *Lajtha László színpadi művei. Egy ismeretlen műcsoport a szerzői életút kontextusában*. Doktori (PhD) értekezés. Bp., Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, Doktori Iskola, 2011, 162–165. http://docs.lfze.hu/netfolder/public/PublicNet/Doktori%20dolgozatok/solymosi_emoke/disszertacio.pdf (Utolsó letöltés: 2022. 07. 28.).
- 29 Lajtha László levele Fábíán Lászlónak, 1964. december 8. (Fábíán-hagyaték, Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Fond 264.) Közreadás: *Ős és utód nélkül. Fábíán László írásai Lajtha Lászlóról. Levelek*. Szerk. SOLYMOSI TARI Emőke. Bp., Országos Széchényi Könyvtár – Gondolat Kiadó, 2014, 286.
- 30 A 14 tételből az I., II., III., X., XIV. tétel hangzott el.
- 31 *Orchestral Works Vol. 2. Capriccio, Suite de ballet Op. 39*. Pécs Symphony Orchestra, conducted by Nicolás Pasquet. Marco Polo 8.223668, 1994.
- A cikk a Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézete által rendezett Az idő küszöbén – A magyar balett története című műhelykonferencián, az Óbudai Színbád Rendezvényterén, 2019. május 6-án elhangzott előadás írott változata.*

Pierrette fátyola – egy pantomimrémdráma a századfordulón

Dohnányi Ernő első színpadi műve, a *Pierrette fátyola* (Der Schleier der Pierrette) különösen kedvező pillanatban került bemutatásra Drezdában, 1910. január 22-én. A század elején a zenés színpadi műfajok megújításáról folytatott vitákban sok szó esett a pantomimról, és olyan lehetőségeket fedeztek fel benne, amelyek alkalmasnak tűntek a közönség megnyerésére és a legújabb mondanivalók kifejezésére. A műfaj nemzetközi divatja mellett a Dohnányi-mű meglepő sikerében nagy szerepet játszott az a felfokozott várakozás, amely a már jól ismert zongoraművész színpadi szerzői bemutatkozását kísérte, és még inkább fokozta az érdeklődést a történet feldolgozásának meghökkenítő, naturalisztikus jellege. A tálalás lehetett volna valamivel véresebb és morbidabb, a zenei stílus extravagánsabb, ebben az esetben a közönség egyenesen botránynézőbe mehetett volna, mint három évvel később Sztravinszkij *Tavaszi áldozatának* párizsi bemutatója alkalmával.¹

Ez a fajta bukás azonban korántsem okozott volna kárt a *Pierrette fátyolának* és alkotóinak, ahogy a *Sacre* első előadása is óriási marketingmunicióval szolgált, olyannyira, hogy Arthur Honegger félszázaddal később is „a zene atombombájának” nevezhette a darabot. Egy ilyen sikertelenség csak tovább növelte volna a *Pierrette* nemzetközi sikerét, és Drezda után néhány év alatt nemcsak Budapest, Oslo, Prága, Lipcse, Szentpétervár, Düsseldorf, Magdeburg, Koppenhága, Bécs, Ostrava, Breslau és Moszkva következett volna a bemutatók sorában, hanem a mű talán az egész világot bejárta volna.² Az első világháborút megelőző években ugyanis a siker egyik legfontosabb eleme a tetszés és a dicséret helyett a feltűnés lett, legyen szó megbotránkoztatásról vagy éppen botrányokozásról. Elsősorban a hír átütő ereje számított, nem pedig annak előjele. Bár Dohnányi darabjának előadásain nem tört ki verekedés a nézőtérén, és a zenekar játékát sem kísérte füttykoncert, a fogadtatás mégis meglehetősen összetett volt. A mű bőséges lehetőséget kínált a vitákra, a nézőpontok ütköztetésére, talán éppen azért, mert a produkció egyes összetevői nem mozdultak el túlságosan a végletek irányába, hanem csupán kiléptek megszokott egyensúlyi helyzetükből. Azaz ami a közönség egyik részének túl sok volt, az a másiknak túl kevés, legyen szó a zene modernségéről, a mozgás újszerűségéről vagy a színpadi megjelenítés groteszk jellegéről.

A pantomim scenárióját Arthur Schnitzler készítette saját, 1892-es pantomimvázlata nyomán, amely előtanulmányként szolgált a *Beatrice fátyola* (Der Schleier der Beatrice) című ötfelvonásos drámájához.³ A 16. századi Bolognában, reneszánsz környezetben játszódó színdarab 1898–1899-ben keletkezett, 1900-ban Breslauban mutatták be, majd első jelentősebb sikerét 1903-ban, Berlinben aratta. A szerző ezután tért vissza a *commedia dell'arte* főszereplőket foglalkoztató „ős-pantomimhoz”, ekkor azonban már a színdarab volt az a kiindulópont, amely Schnitzlert tovább inspirálta. Ennek fényében alapvetően nem téves az a mindenütt olvasható, a szerző által sem cáfolt megállapítás, miszerint a pantomim a dráma nyomán készült. Csupán árnyalja a képet, hogy a *Pierrette fátyola* egy korábbi előképpel is rendelkezett.

A *Pierrette fátýola* partitúrájának címlapja Doblinger, 1910

Nem tudjuk, hogy Dohnányi pontosan mikor és milyen körülmények között találkozott Schnitzler darabjával, és hogy mi ösztönözte a komponálásra. Kevésbé valószínű, hogy a Doblinger kiadó kérte fel a művészt, illetve hogy Dohnányi kereste az alkalmat némajáték komponálására.⁴ Alkatától nem voltak idegenek a táncokra épülő műfajok,⁵ de egy ilyen volumenű és korábbi tevékenységétől távoli feladat esetében külső inspirációkra gyanakodhatunk. A válaszhoz közelebb visz Dohnányi egyik 1912-es interjújának kijelentése: „A gondolat, hogy a »Beatrice fátýolá«-ból pantomim készüljön, természetesen Arthur Schnitzlertől származik, mivel a csodálatos reneszánsz dráma ősfarmája éppen egy pantomim, egy bábjáték volt.”⁶

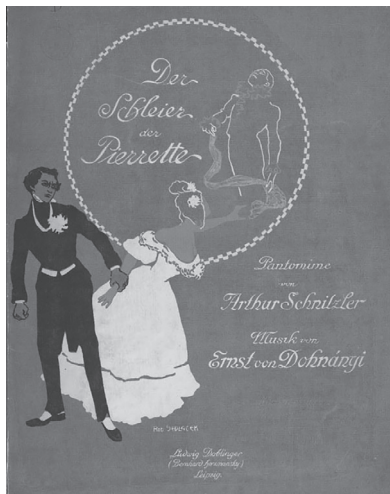
A zenemű komponálását a műjegyzékek – talán tévesen – 1908–1909-re teszik, a fennmaradt autográf azonban csak a kottakiadáshoz és a drezdai bemutató munkájához szükséges partitúrapéldány befejezéséről (Grunevald, 1909. április 27.) és kisebb javítások időpontjáról (1909. szeptember 9., Pozsony) tájékoztat.⁷ A zene 1908 végére egészen biztosan készen állt, hiszen a következő év januárjában Dohnányi arról számolt be Stockholmban, hogy a *Pierrette fátýolát* a Max Reinhardt vezette berlini Kammerspiele fogja bemutatni.⁸ Ennél még korábbi keletkezési időpontot valószínűsít Kodály Zoltán 1906. november 26-i feljegyzése, amelyben megemlítette a Schnitzler nyomán komponált pantomimet, ami nem lehet más, mint a *Pierrette fátýola*: „Dohnányinak még sok minden juthat az eszébe. Wagner még 40 éves korában is csak Lohengrint tudott csinálni. [...] Most lesz egy pantomimje Berlinben (Schnitzler). – Még valami: Dohnányinak ez a modern skepsise mintha nem a vérében volna. Mintha csak a levegő hatása volna.”⁹ Kodály ezenkívül egy néhány nappal korábban, Gruber Emmához írott levélben is említést tett a darabról.¹⁰

A következőkben foglaljuk össze néhány mondatban emlékeztetőül Arthur Schnitzler librettójának fő mozzanatait!¹¹ Az I. képben Pierrot szobáját látjuk, ahol a fiatalember Pierrette-re, hűtlen szerelmére gondol, majd barátai hiába próbálják felvidítani, ezért magára hagyják. Ezután Pierrette érkezik, aki az esküvőjéről szökött meg, és javasolja, hogy legyenek együtt öngyilkosok. Pierrot végül beleegyezik, de a lány a döntő pillanatban visszariad a mérgezett ital megivásától, és a fiú egyedül hal meg.

Pierrot és Pierrette az I. kép 6. jelenetében *Rádióélet, 1936. június 5.*

A II. kép az esküvői mulatságot mutatja, ahol hiányolják a menyasszonyt. A vőlegény, Arlequin¹² egyre ingerültebben keresteti mindenütt, és dühében összetöri a zenészek hangszereit. Pierrette betoppan, de nem árulja el, hogy merre járt és hová tűnt a fátýola, csupán táncolni akar. A zene folytatódik a megrongált hangszereken, miközben a lány szemei

előtt megjelenik Pierrot szelleme, kezében a fátyollal, amit a fiú lakásán felejtett. A lány a látomás után rohan, Arlequin pedig követi őt.

Az utolsó, III. kép ismét Pierrot szobájában játszódik. Arlequin a búcsúlakoma nyomait látva rájön, mi is történt. A halottat asztalhoz ülteti, hogy Pierrette-tel hármásban koccintsanak, majd játssza egy kicsit a szerelme. Végül büntetésként bezárja a szobába a lányt, aki a halott jelenlétében megőrül, és önpusztító táncba kezd. Mire hajnalodik és a barátok megérkeznek, már ő sincs az élők sorában.

Arlequin, Pierrette és Pierrot szelleme a II. kép 2. jelenetében a szöveggönyv címlapja

A történet legtöbb eleme egyáltalán nem volt meglepő, hiszen a végzetes szerelem, a féltékenységek, a bosszú, a gyilkosság, az öngyilkosság és az örület állandó kellékei voltak a drámáknak és a ponyvairodalomnak a túlvilági szereplőkkel és látomásokkal együtt. A közönség mindig is borzongani kívánt, ingerküszöbe pedig éppen a modern polgári világ beköszöntével csökkent le jelentősen. Sokan szinte vágytak az élvezni vagy elutasítani kívánt újabb színpadi megrázkódtatásokra, és lassan megjelent az igény a zenei katasztrófaturizmus iránt is.

A folyamat 1910 körül döntő lépcsőfokához érkezett: világosan jelzik ezt a környező évtizedben előadott vagy elkészült művek is. Nagy feltűnést keltett Richard Strauss *Salome* című operája, amelyet 1905-ben Drezdában ugyanaz az Ernst von Schuch vezényelt először, aki Dohnányi művét is bemutatta, majd 1909-ben Strauss *Elektrája* következett, ugyancsak Drezdában és Schuch dirigálásával. A *Sacre* 1913-ban szólalt meg először, néhány évvel később pedig Bartók Béla kezdett *A csodálatos mandarin* komponálásába. Utóbbi mű előadásait a tabunak tekintett tematika évtizedeken át meg tudta akadályozni, a kivételesnek tekinthető kölni bemutató (1926) is csak arra volt elegendő, hogy betilthassák a darabot. Ami Bartóknál túl soknak, az Dohnányi elkövetkező operái esetében túl kevésnek bizonyult. A *Simona néni*, *A vajda tornya* és *A tenor* már nem keltett akkora pozitív vagy negatív visszhangot, aminek nemzetközi viszonylatban is hírértéke lett volna, és a *Pierrette* sikere többé nem ismétlődött meg.

Ám 1910 körül a körülmények még kedvező együttállásban voltak, a különös és megdöbbentő történet, a kellemes muzsika elegendő közönséget vonzott a *Pierrette* előadásaira. Bírálatra az adott okot, hogy Schnitzler librettójában az említett cselekményelemek (öngyilkosság, örület stb.) halmozása figyelhető meg, azok meghatározó súlyt kaptak az eseményekben, ráadásul a színpadi megvalósításokban is középpontba kerültek. Már az ősbemutató idején többen úgy vélték, hogy a téma gátja lehet az egyébként nagyra értékelt mű sikerének. Amint a *Kölnische Zeitung* írta: „Az udvari opera épp most segített hozzá az ősbemutatóhoz egy balett-pantomimot, amelynek művészi értékei, bája és jó tulajdonságai vitathatatlanok, és be fogja járni a színpadokat, hacsak a néhol hátborzongató tematika nem taszítja el a közönséget.”²¹³

A gyakran „rémes”-nek nevezett cselekményelemek közé tartozik, hogy Arlequin az asztalhoz ülteti Pierrot tetemét, majd kényszeríti Pierrette-et, hogy koccintson a halottal. Ennek párhuzamát ott találjuk a *Salomé*-ben, ahol a címszereplő megcsókolja Keresztelő János

levágott fejét, és Bartóknál *A csodálatos mandarin* is hasonlóképp ér véget, amint Mimi átöleli a háromszorosan is meggyilkolt, de kielégítetlen vágya miatt meghalni képtelen mandarint.

Pierrette, Arlequin és a halott Pierrot a II. kép 1. jelenetében
Stefan Eggeler metszete, 1922

A *Pierrette fátyolában* már az I. képet záró kettős öngyilkossági jelenet megrázó hatást kelt. A mérgezett ital megivásának első elhalasztásakor még nem lehetünk biztosak Pierrette valós szándékait illetően, majd amíg szerelme szörnyethal, addig ő másodszor is visszaröppen, és a sorsközösségből kilépve tulajdonképpen gyilkossá válik azáltal, hogy életben marad. Italát a haldokló kiborította, így Pierrette már hiába próbálkozik harmadszorra is az öngyilkossággal.

Elméje itt billen ki végleg a normalitásból, ezután már megállíthatatlanul rohan saját végzete felé. Örülési jelenete egy hosszú klarinétszólóval indul, ami emlékeztet *A csodálatos mandarin* azon szakaszaira, amikor Mimi az ablakban mutogatja magát, hogy elcsábítsa a kirabolni vagy megölni szánt áldozatokat. Mindkét esetben klarinét szól, a szereplők pedig éppen kivetkőznek emberi mivoltukból. Amikor Dohnányi zenéje kissé táncosabbá válik, olyan, mintha *A fából faragott királyfi* királylányának klarinétzenéjét előlegezné meg.

Pierrette örülési jelenetének kezdete a III. kép 2. jelenetében

A főszereplő halálra táncolásának jelenete jól ismert előzményként ott volt Strauss *Elektrájának* befejezésében, és hamarosan visszaköszött a *Tavaszi áldozatban* is a Kiválasztott utolsó táncában. Az *Elektrával* történő összevetésre kiváló alkalmat kínált, hogy az operát több városban néhány hónappal a pantomim előtt mutatták be, majd a két művet párhuzamosan játszották. A már említett drezdai premiereket követően ez történt Budapesten is: 1910. március 11-én mutatták be Strauss, május 7-én Dohnányi darabját, és az évadban kilenc, illetve hat alkalommal szólaltak meg az Operaházban.¹⁴

A *Pierrette fátyola* fogadtatásában fontos szerepet játszottak a zene stílusának, a színpadi mozgásoknak és a cselekmény helyszínének összefüggései, amint a műfajok keveredésével párhuzamosan feloldhatatlan ellentmondás jött létre a zene, a tánc és a történet között. Schnitzler ötfelvonásos drámája a 16. századi Itáliában, a pantomim ezzel szemben 19. század eleji, bécsi biedermeier környezetben játszódik. A drezdai premier kapcsán többen eleve bécsi estről írtak, a szövegíró Arthur Schnitzler, a karmester Ernst von Schuch és a „wienerisch” jelmezeket tervező Leonhard Fanto mellett Dohnányit is bécsinek címezve.¹⁵

A reneszánsz miliőhöz senki sem várt volna 16. századi zenét, a kispolgári környezettel viszont Schubert, Lanner és a Strauss család idősebb tagjainak könnyed táncmuzsikáját asszociálta a közönség. Így vélte Elek Artúr is a magyar bemutató idején, amint a cselekmény és a helyszín ellentmondására hívta fel a figyelmet: „A történet meglehetősen borzalmas s ez éppen a hibája. Stílus-zavart okoz a borzalmas volta. Nem illik a környezetébe, a biedermeieres levegőbe, a tizenkilencedik századeleji Bécs jámbor nyárspolgárai közé. Ezek a boldogok Lanner és Strauss keringőin üdülnek és Schubert dalain méláznak: fölötte idegenül hat társaságukban Harlekin és pokoli boszuja (sic!). Valahol a messze renaissance-ban a maga idején való lett volna ez a történet. De Dohnányinak éppen a bécsi biedersegs kora kellett. Ez a pozsonyi magyar, a ki esztendőkön át élt Bécsben, lélekben rokona Schubertnek és általán a bécsi műzának. Egész partitúrája erről a rokonságról beszél.”¹⁶

A rémdráma ábrázolásához egy teljesen új stílusú, a hagyománytól elrugaszkodó zene illett volna Bartók, Richard Strauss, Sztravinszkij vagy éppen Schönberg eszközkészletével, amely vagy szívbe markoló kifejezőerővel, expresszionista stílusban ábrázolja az örült helyzeteket, vagy ellenkezőleg: érzelemmentes avantgarde-háttérként, mintegy díszletként kíséri a stilizált bábalakok mozgását.

Dohnányi zenéje csak helyenként illik a biedermeier stílushoz, darabjában – az ábrázolt korra utaló és csak a felszínt érintő színezőelemeket nem számítva – inkább a későromantika a meghatározó. Pompásan hangszerelt, nagyméretű modern zenekara tele van Richard Strauss-i rafinériákkal, wagneri hangzásokkal és olyan diszsonanciákkal, amelyek sokak számára akkor még alig tűntek elviselhetőnek. A korabeli német, osztrák és magyar kritikák a dicséretet mellett gyakran hangot adtak mindennek. Paradox helyzet állt elő: Dohnányi nem léphetett vissza egy teljes évszázadot, de előre sem ugorhatott annyival, hogy szakítson saját hagyományával és alapvetően romantikus zenei világával. Ha teljesen járatlan utakra lép, azzal voltaképpen önmagát tagadja meg, ha pedig kvázi biedermeier zenét komponál, azzal vagy stílusgyakorlattá degradálja munkáját, vagy – amint számos kortársa vélte – a pantomim drámai cselekményével kerül ellentmondásba.

A zene és cselekmény helyszínének, illetve időpontjának említett viszonyáról így írt Elek Artúr a *Nyugatban*, a *Pierrette* budapesti bemutatója alkalmával: „Némajátékká átalakított változatának színhelye és ideje ellenben a biedermeier kori Bécs, a nyárspolgári jámbor alt-Wien, – s ebben a csöndesen és szelíden kérődző korban fölötte

idegenül hatnak a kis dráma rémességei. Ha a zeneszerző követi a szövegíró példáját és nem törődik a korfestéssel, csak a cselekvénnyel, akkor nincsen ellentmondás a belső és külső történet között. De Dohnányinak nagyon fontos volt a korfestés. Ami zeneileg jellemző csak akadt a biedermeierségben, mind kivonta belőle, megszólaltatta az öreg Strauss s Lanner keringőmotívumait és polkáit s kölcsönvette Schuberttől az érzelmességét és ellágyuló meghatottságát. A kor zenei jellemzése is hű: de megmaradt a kor s a cselekvény stíluszavaró kontrasztja.²¹⁷

Kereszty István zenekritikus azok között volt, akik említést tettek a Dohnányi-zene modern hangzásairól: „Művészi, de modern zene: polifonikus, azaz egyszerre több egymásba szövődő dallamot is hoz, modernsége pedig a fülesiklandó, olykor – egy-egy pillanatig – fülsértő, disszonáns hangok merész keverésében áll.”²¹⁸ Ezzel szemben a *Die Musik* recenzense éppen a zene hagyományos jellegét dicsérte a dráma extrém vonásaival szemben: „A halál magasztosságnak kegyetlen kicsúfolásával az egész utolsó felvonás kifejezetten visszataszító, és messze túlmeleg azokon a szörnységeken, amelyeket a Saloméban és az Elektrában átélhettünk. Ennek fényében Dohnányi egészséges talentumának jelét üdvözölhetjük abban, hogy a harmadik felvonást nem aknáztá ki teljesen.”²¹⁹ Dohnányi zenéjével kapcsolatban gyakran felmerül az originalitás kérdése, főleg azok részéről, akik a szerző egy-egy művével találkoztak csupán, és az első hallásra Schumannra, Brahmsra vagy Wagnerre, az expresszívabb szakaszokban Richard Straussra emlékeztető pillanatok kapcsán azonnal büszkén sorolják a felismert zenei előképeket és hasonlóságokat. A *Der Humorist* írta az ősbemutatóról: „Dohnányinak e felkavaró jelenetekhez írott zenéjét különösen jelentősnek kell tartanunk, és akkor is, ha Wagner, Richard Strauss és más modern komponisták sokszoros áthallásai miatt nem beszélhetünk valódi eredetiségről, Dohnányi zenei nyelvezete szenvedélyt és valódi ötleteket mutat fel, és mindenütt mesteri kézzől tanúskodik az a biztonság, amellyel plasztikusan ábrázolni képes a helyzeteket.”²²⁰

Más természetű vitákhoz vezettek a *Pierrette fátyolával* kapcsolatban a színpadi mozgás megoldási lehetőségei. A mű elemzői és előadói közül egyesek a táncot tekintették elsődlegesnek, és alapvetően balettként értelmezték a produkciót, mások inkább a mimikából és a gesztusokból indultak ki, azaz pantomimban gondolkodtak. Eleve gondot okozott a színpadra vitel során, hogy a baletthez professzionális táncosokra volt szükség, a pantomimban viszont a színészi játék a meghatározó.

További problémák merültek fel, amikor a főszereplőt vagy főszereplőket operaénekesek alakították, akik számára általában – még inkább, mint a színészek estében – nehezen megoldható feladatot jelentett a magas szinten koordinált színpadi mozgás, a táncról nem is beszélve. Isov Kálmán írta a budapesti bemutatóról: „Kornaira volt bízva Arlechino kényes szerepe. Feladatát derekasan oldotta meg. M. Szoyer Ilonka mint Pierrette jóval többet nyújtott, mint amennyit reméltünk. S mégis! némajáték szerepeit táncosokra kell bízni, mert a természet a sarkaiból nem forgatható ki! A beszélő, éneklő művésznél a gesztus a szavak hatásának fokozására, betetőzésére való, tehát kiegészítő, másodrendű valami, míg a táncosnál a mozdulat minden! (Más szóval: énekestől azt kívánni, hogy csupán mozdulatokkal fejezzen ki valamit, körülbelül azonos azzal, ha táncostól azt kívánjuk, hogy énekeljen vagy szavaljon.)”²²¹

Dohnányi kezdettől színészekre vagy operaénekesekre kívánta bízni a mű előadását, olyanokra, akik a megfelelő helyzetekben táncolni is tudnak. Ez történt a drezdai ősbemutatón, bár a mellékszereplőket táncosok alakították. A főszerepet Irma Tervani finn alténekes játszotta, Pierrot alakítója a német tenorista, Fritz Soot volt. Budapesten

többféle vegyes szereposztással kísérleteztek három évtized során.²² A helyi premieren operáénekesek, Szoyer Ilonka (Pierrette) és Kornai Richárd (Pierrot) szerepeltek, Arlequin azonban Nicola Guerra balettmester alakította, és vele kapcsolatban alaposan megoszlottak a vélemények. Nem az általa készített koreográfiát kifogásolták, hanem az olasz táncos oda nem illő játékaival voltak elégedetlenek.²³ A bemutató idején még többnyire dicsérték, ahogy Elek Artúr is *Az Ujság* 1910. május 8-i számában: „Harlekin szerepét maga Guerra mester vállalta el, s valamennyi alakítás között az övé a legkülönb. Ő az egyedüli, a kinek mozdulataiban ritmus, stílus van.” A felújítások során már a bírálatok kerültek túlsúlyba. A *Világ* írta 1913. október 18-án: „kínosan hatott a darabot egyébként izlésesen rendező Guerra Miklós stílus-zavaró közreműködése. Lehet, hogy jó balettmester Guerra, de kétségtelenül rossz táncos és még rosszabb mimikus. A végtagok hangos és durván ható csapkodásai, örökös és nemcsak indokolatlan, de pantomimében egyenesen kárhozatos lábdobbantások jelentik nála a drámai némajátékot.”

Az 1911. szeptember 20-i bécsi premier mérsékelt sikerében szerepet játszhatott, hogy a szerzők intenciói ellenére balettként vitték színpadra a darabot, ez azonban – a máig élő spekulációkkal ellentétben – önmagában még nem vezethetett kedvezőtlen fogadtatáshoz. Amennyiben csupán a műfaj változik meg, és ezáltal a cselekmény bizonyos részletei elvesznek az egymást követő táncok során, az előadás ugyanúgy sikert arathat, mint nap mint nap bármely balett esetében. A cselekményt fő vonalaiban ismerő közönség akkor is díjazza a zene, a tánc és a látványelemek egységéből születő produkciót, ha a plakátokon szereplő pantomim helyett balettet kap a pénzéért. Bécsben minden bizonnyal a megvalósítás színvonala sem volt kielégítő, emellett döntő szerepe lehetett annak a körülménynek, hogy ugyanazon az esten Enrico Caruso énekelt a *Bajazzókban*. A felemelt jegyárakat fizető közönség ugyanis türelmetlenül várta a világsztár fellépését, amire a Schnitzler–Dohnányi-darabot követően került sor. „Az sem volt különösebben szerencsés ötlet, hogy a pantomimmal a publikum várakozását fokozzák, mivel mást sem akartak, mint Carusót hallani” – írta az *Arbeiter Zeitung*.²⁴

Az előadók megválasztásának különféle megoldásai közül valójában egyik sem hozhatott tökéletes eredményt. Schnitzler scenáriója (és ezzel együtt Dohnányi partitúrája) egy baletthez képest különösen sok cselekvést, megjeleníteni kívánt eseményt tartalmaz, ami pantomimszerű előadást követel. Ugyanakkor a zene olyan táncok sorát vonultatja fel, amelyek közben nem halad előre cselekmény, így ezek hagyományos értelemben vett koreográfiát kívánnak. A kettősség hasonlatos a barokk operák *recitativo*-ária kontrasztjához. Az elsőben zajlik a cselekmény, ezért drámailag dinamikus, de zeneileg statikus, az áriában viszont éppen az ellenkezője történik: egyetlen pillanatot merevít ki gazdag zenei köntösben, a cselekmény dinamizmusa nélkül. Amint az operában, úgy a pantomimban is egyetlen előadónak kell a kétféle szerepben helytállnia.

Dohnányi zenéje számos alkalommal követi a libretto által sugallt mozdulatokat vagy a szövegeknyvben leírt, de ki nem mondott szavakat, mondatokat. Ha egy-egy minidialogusban az egyik szereplő kérdez, a másik válaszol, a zene szinte pontosan ábrázolja a gesztusokat és a szavak hanglejtését. A világosan felismerhető vezérmotívumok szintén a zene és mozgás közötti kapcsolatot erősítik, és arra ösztönzik a koreográfust és a rendezőt, hogy a muzsika által közvetített narratív elemeket a látvány szintjére emelje. A *Pierrette fátyolában* a beszédet és mozgást imitáló *musique parlante* megvalósulásának lehetünk tanúi, amit Daniel-Frédéric Lebon részletesen bemutatott a darabot elemző tanulmányában.²⁵

Lebon szemléletes példáit továbbiakkal is kiegészíthetnénk, mindezek azonban csupán a mű egyik szeletére vonatkoznak, és téves eredményre jutnánk, ha e részletek tanulságait az egész műre kivetítenénk. A játékidő nagyobb részében, legalább felében-kétharmadában

ugyanis szó sincs konkrét cselekedetek vagy szavak megjelenítéséről, legfeljebb egy-egy, a cselekményben szerepet játszó pillanat kivételéről, hiszen, amint említettük, a darabban számos táncszám követi egymást kisebb-nagyobb megszakításokkal. Ezek közé tartozik az I. képben Pierrot barátainak jelenete és keringője, Pierrot és Pierrette *Alla marcia* zenével társuló vacsoramulatsága, a II. kép esküvői forgatagának hat percig tartó keringősorozata, a büffjelenetben a vendégek egymást üdvözlő zenéje, a menyasszony eltűnése miatt megszakított *quadrille*, a vendégek terjedelmes menüettje, majd a visszatérő Pierrette gyorspolkája. A drámai hangulatú átvezető zene eredetileg a színpad átrendezése alatt szólt, az újabb színpadtechnikai megoldások esetén itt a szellemet követő Pierrette (és Arlequin) hosszabb táncára van lehetőség. A III. képben a bezárt Pierrette kétségbeesett kiütékesése és klarinétszóval kísért örülési jelenete, majd a mintegy hat percig tartó „*Wahnsinnstanz*” kínál alkalmat táncprodukcióra.

A komponista hiába szeretett volna színészeket látni a színpadon, ha a darab tele van táncokra épülő zárt jelenetekkel, és a zene jelentős része is egységesen koreografált balettért kiált. A mimika és a gesztusok széles eszköztára a számok közötti par excellence pantomimszakaszokban kap fontos szerepet. A korabeli táncosok azonban nem voltak felkészülve a színészi játékra, a színészek mozgáskultúrája pedig nyilvánvalóan meg sem közelíthette a balett-táncosokét. Szerencsére a múlt század elején az orosz balett és más progresszív társulatok kísérletei felszabadítóan hatottak a táncművészet egészére, és miközben megnőtt a színészi feladatok jelentősége, a balett-táncosok egyre inkább alkalmasak lettek arra, hogy pantomimszerepeket vállaljanak vagy éppen erre a területre specializálják magukat.

Az 1910-es évek elején legalább részleges eredményhez vezetett a szerepeknek színészek, énekesek és táncosok közötti felosztása. A *Pierrette fátyla* színpadra vitelében kézenfekvő volt, hogy a két – Arlequinnel együtt három – főszereplő elsősorban színészi játékkal fejezze ki a scenárióban lévő eseményeket, érzelmi reakciókat, miközben nem vagy csak jelképesen táncol. Az ő esetükben nincs is feltétlen szükség arra, hogy részt vegyenek a többi előadó magas szinten koreografált táncművészeti produkciójában. Játékuk szó szerint vett némajáték, szavak nélkül előadott monológ vagy énekhang nélküli ária, *arioso*. Még Pierrette örülési jelenetében is elképzelhető, hogy a zenében ábrázolt élenk mozgások a színpadon nem forgásokban és ugrásokban jelenítődnek meg, hanem érzelmi-gondolati síkra tevődnek át a szereplő szuggesztív gesztusai, arcjátéka és a zenéhez képest lassabb, esetenként kimerevített mozdulatai által.

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy ha a professzionista táncosok a balett-táncos mellékszereplőkkel együtt gondoskodik a szemnek szóló élvezetekről, akkor a színész vagy énekes főszereplőkre a drámai mozzanatok megjelenítése hárul, akár csak jelképes, stilizált mozgással. A zene pedig betöltheti kísérő és megjelenítő funkcióját, és Dohnányi esetében minden problematikája ellenére is feloldhatja a stiláris és műfaji ellentmondásokat.

Éppen a *Pierrette fátyla* bemutatójának idején jelentek meg olyan vélemények, amelyek szerint a pantomim új állomást képvisel a műfajok történetében, és a korszak egyik jellemző megnyilvánulási formájaként benne mutatkoznak meg a színpadi zene aktuális tendenciái. *A Hét* írta 1910 áprilisában: „A színpadi és tömeg-táncz: a ballet, nem része a huszadik század kultúrájának, aktuális értéke annyi, hogy megőrizte számunkra elmúlt idők életritmúsát. [...] A ballet fejlődésének ama fázisában van, mint az opera volt, Wagner előtt. A színpadi táncz és a zenés dráma fejlődésének párhuzamát kirajzolni: eredményekben termékeny vállalkozás, amely elvezet a színpadi táncz jövőendő alakulásához; ez: a modernné tett pantomimia. Ballet és pantomimia ugyanazokat

a fejlődési fokokat jelentik, mint opera és zenedráma. [...] A legújabb kor zenei, irodalmi és ritmus-művészeti eredményeit egy Gesamtkunstwerk-ké (sic!) egyesíteni, hozzáhangolni a modern ember szükségleteihez: ez a pantomímia reformja.”²⁶

A *Die Musik* szintén Wagner szerepére hivatkozott a Dohnányi-mű drezdai premierje kapcsán: „Mi németek gesztusainkban is nagyon nehézkesek vagyunk, ezért nem lesz könnyű számunkra, hogy egy színpadi cselekmény esetén nélkülözzük a beszélt vagy énekelt szavakat, így a wagneri művészet támogató hatása ezen a területen is érezhető lesz. Mivel a bayreuth-i mester az énekeseinket színészekké nevelte, megadta nekik a lehetőséget, hogy kivételes esetekben arcjátékkal vagy taglejtésekkel fejezzék ki magukat. Közben a közönséget is rávette, hogy a cselekményhez zenedrámaiknak zenekarában keressen és találjon magyarázatot, kapcsolatot és értelmezést, és egyúttal a majdani nézők és hallgatók számára olyan alapot teremtett, amelyre a pantomím művészi hatásai épülhettek.”²⁷

Lebon említett tanulmányában a pantomímon belül magát a *Pierrette fátyolát* is műfaj történeti szempontból meghatározó állomásként értékelte. „Dohnányi Ernő megértette kora kibővült nyelv-kritikáját, és *Pierrette*-jében bőséges példáját nyújtotta a nyelv-analógiának és imitációnak. Hogy még egyszer aláhúzzuk: a *balett d'action* történetében a *Pierrette* előtt soha nem használták a *musique parlante* technikáját ilyen kifinomult és bőséges változatossággal. Dohnányi ezáltal a balett új ösvényére lépett, melyet különösen Bartók Béla követett, ellentétes ideológiát teremtve a Gyagilev impresszáriói vezetése alatt álló, a műfaj történetét jelentősen meghatározó társulattal, az Orosz Balettel szemben.”²⁸ Az előbbieik fényében a táncos és színész előadók „versenyében” az utóbbiak felé billenhetne a mérleg nyelve, de hang-

súlyozzuk, hogy csak a korabeli körülmények között. A kifejezetten pantomímjátéokra specializálódott modern táncművészek ugyanis hasonlíthatatlanul közelebb juthatnak ahhoz az ideához, amelyet a szerzők a darabban öntudatlanul is megfogalmaztak.

**Galafrés Elza és Dohnányi Ernő
1914-ben Berlinben
magántulajdon**

Galafrés Elza hozott egyedi megoldást.²⁹ Galafrés a *Pierrette* bécsi sikertelensége után magára vállalta az 1912. március 16-i, újabb előadás megszervezését és főszerepét, majd további városokban (Prága, Berlin, Budapest stb.) is sikerre vitte a darabot. Nem volt táncosnő, de minden bizonnyal ez irányú tehetséggel is rendelkezett, szuggesztív színészi játéka pedig részben pótolta mozgásbeli hiányosságait.

Kritikai fogadtatása mindenütt kedvező volt, mivel hitelesen képviselte a műfajoknak azt az egyéni adaptációját, amelyet a tánc és színészi játék határmezsgyéjén kialakított. A *Pierrette fátyola* 1913. decemberi budapesti felújításáról Haraszti Emil írta a *Budapesti Hirlapban*: „A darab ebben az előadásban szinte az újság ingerével hatott.

Nem is némajátékot láttunk, hanem megrázó mimodramát, melynek akciója a legutolsó gesztusig nagyszerű tökéletességgel fejezi ki Dohnányi színekben tobzódó zenekarának gondolatait és ötleteit. Galafrés Elza fölfogásában Pierrette nem táncoszerrep. A művésznő az alak drámai karakterét hangoztatta elsősorban. Koreográfiát csak ott láttunk játékában, a hol a muzsika kifejezetten kívánja. Hogy mennyivel emberibb, igazibb és drámaibb előttünk Pierrette! Az első képben csupa báj és grácia volt. A szerelmi jelenésben a zene legkisebb ritmikái figuráit, legfinomabb kigondolásait is megértette velünk. A vacsora egyike volt a legkedvesebb és legelmébb színészi produkcióknak. Aztán mikor meginog Pierrette elhatározása és nem meri kiüríteni a méregpoharat, mily világosan éreztük lelke vergődését és rettentő küzdelmét. Alakításának legkimagaslóbb mozzanata azonban az utolsó jelenet. Mélységes patológiai momentumokkal borzongatja a nézőt. Az örült nő féktelen táncát és rettentő vonaglását csak színésznő tudja így elélni állítani.”³⁰

Galafrés Elza a *Pierrette fátyola* egyik 1913. áprilisi előadásán

Berliner Tageblatt, 1913. április 17.

A *Pierrette fátyola* iránti érdeklődés felkelésében egy további, zenén kívüli tényezőnek is szerepe volt, és erre többek között a *Pesti Hirlap* is felhívta a figyelmet: „Mai szereplésének érdekességét egy nem-művészi körül-

mény fokozta: Pierrette szerepét ugyanis Galafrés Elza személyesítette, a bécsi színésznő, aki éppen Dohnányi miatt vált el urától: Hubermann Broniszláv hegedűművésztől; amint-hogy Dohnányi viszont ő miatta válik pesti származású feleségétől. Ez a nem-művészi jellegű pikantéria természetesen nem tévesztette el hatását az ilyen mód fölött goutirozó közönségünknel, és az idegbizsergető szenzáció tetőpontját érte, mikor Dohnányi Galafrés Elzával kezét fogva jelent meg a függöny előtt.”³¹

A *Pierrette fátyola* értelmezésében további szempontot jelent, hogy a műben a *Beatrice fátyola* című drámához képest nem csupán a cselekmény helyszíne és időpontja tér el, hanem a főszereplők – Pierrot, Pierrette és Arlequin – elnevezésével az egész történet eltávolodik a mindennapi valóságtól. A rémdráma zárójelbe kerül, a borzalmak talán elviselhetőbbnek tűnnek a távolból. Ebben a megközelítésben a zenében sincs már szükség se élethű, expresszionista ábrázolásra, se a 19. századi hangulat maradéktalan életre keltésére. Sztravinszkij egy évvel később bemutatott *Petruskájában* a dráma ugyanígy kerül át a bábuk világába, ahol az emberi dimenzióval párhuzamosan az igazán fontos történések (vágyak, szerelmek, féltékenység, halál) zajlanak.³²

Dohnányi művében, ha jól meggondoljuk, a cselekmény legtöbb mozzanata eleve elentmondásban van azzal, amit a zene és a színpadi megjelenítés ábrázol, a külső történet nem fedi a belső, lényegi valóságot. Az első jelenet Csajkovszkij balettjeit idéző, gördülékeny zenéje elképzelt idillként jelenik meg, miközben Pierrot szomorkodik; a barátok keringője álvilámságot közvetít az ifjú szívfájdalma közepette, majd Pierrot és Pierrette indulót utánzó zenekísérettel „mulat” egy utolsót a méreg megívása előtt. A jelenetben talán csak két-ségbeesett utolsó ölelésük őszinte. Az esküvői mulatság keringősorozata is hamis képet

ad a történeésekről, hiszen legkevésbé az ifjú párnak van oka a vidámságra. Utóbbi zenéje kitűnően ábrázolja a helyzet fonákságát, és különösen a kezdőtéma sokszori visszatérése által válik szándékoltan erőltetetté. Vázsonyi Bálint így jellemezte ezt a pillanatot: „Muzsikuskok gyakran róják fel Dohnányinak, hogy ez a valcer határozottan triviális. Nem is tudják, mennyire igazuk van: Dohnányi nem kevesebb, mint négy valcert komponált erre a helyre, mielőtt a szóban forgó változat megszületett. A korábbiakat mind elvetette, mert egyik sem volt eléggé triviális. Az első kép Pierrot öngyilkosságával zárul; Pierrette (sic!) – akinek szintén ki kellett volna innia a méregpoharat, de aki az utolsó pillanatban meghátrált – döbbenten áll a holttest felett és végül rémülten elrohan. Az ezt követő kép vidám báli jelenettel kezdődik: Pierrette mit sem sejtő vőlegénye a nász néppel iddoggál és menyasszonyát várja, emelkedett hangulatban. Ezt a két világot köti össze a valcer, és az első kép döbbenetébe robbanva, szinte hátborzongatóan drámai hatást kelt.”³³

Az esküvői keringőt követően nem lehet felhőtlen a *quadrille* helyett játszott hosszú menüett sem, hiszen eltűnt a menyasszony (a közönség már tudja, hogy mi történt vele), és a tánc egy ideig az izgatott keresés alatt is folytatódik, mintha minden a legnagyobb rendben volna. Ezt követően kétszeresen is hamis a törött hangszereken megszólaló gyorspolka, amire a kérdések elől menekülő, riadt Pierrette táncol. Ugyanígy álzene szól az utolsó kép álmulatsága alatt, amikor Arlequin a halottal iszik és gonosz játékot játszva Pierrette-nek udvarol, és végül hiába lejt perceken át keringőt a főszereplő, ha az megbomlott elméjének hangján szól, és végül magával rántja őt a halál örvényébe.

A *Pierrette fátyolában* Dohnányi táncai idézőjelbe kerülnek, eltávolodva az elsődleges valóságtól. Ennek a kettős kódolásnak köszönhetően működnek kiválóan a színpadi megvalósításban, és emiatt nem igazán életképesek, amikor önállóan, koncertszerűen szólalnak meg. Érezzük a zene mögött rejlő drámai szituációt akkor is, ha a szerző álarcot húz ebben az álarc nélküli álarcos játékban. Nincs szüksége arra, hogy hiteles biedermeier zenét írjon, se arra, hogy expresszionista hatásokkal ragadja torkon a hallgatót. Bátran odaülhet a képzletbeli színpad szélére egy kisasztal mellé, ahogy a narrátor teszi Sztravinszkijnál *A katona történetében*, és komponálhat saját, kissé eklektikus stílusában, hogy ezzel személyesen ő maga, Dohnányi Ernő legyen Pierrette megdöbbenő történetének elbeszélője.

IRODALOMJEGYZÉK

- DOHNÁNYI, Ernst von: *Der Schleier der Pierrette. Pantomime in drei Bildern von Arthur Schnitzler. Musik von Ernst von Dohnanyi*. Ludwig Doblinger (Bernhard Herzmannsky), Wien–Leipzig–Paris, 1910.
- ELEK Artúr: Pierrette fátyola = *Az Ujság*, 1910. május 8.
- ELEK Artúr: Pierrette fátyola. Dohnányi Ernő zenes némajátéka. *Nyugat* 1910. június 1. (3/11. szám).
- F. Gy.: A pantomimia reformja. *A Hét* 1910. április 17. (21/16), 262.
- GALAFRÉS, Elza: *Lives... loves... losses*. Vancouver, Versatile, 1973.
- GOMBOS László: Dohnányi Ernő művészi tevékenységének sajtórecepciója. IV. rész: az 1905–1909-es berlini évek = *Dohnányi Évkönyv 2006–2007*. (szerk.) GOMBOS László – SZ. FARKAS Márta. Bp., MTA Zenetudományi Intézet 2007, 59–302.
- HERESCH, Elisabeth: Arthur Schnitzler in Rußland = *Modern Austrian Literature* 10/3–4, (1977), 283–308.
- KODÁLY Zoltán: *Közélet, vallomások, zeneélet*. (szerk.) VARGYAS Lajos. Bp., Szépirodalmi, 1989.
- KOVÁCS Ilona: *Dohnányi Ernő új perspektívában*. Bp., Gramofon, 2019.
- LEBON, Daniel-Frédéric: *A beszéd zenei analógiája Dohnányi Der Schleier der Pierrette című művében* = *Dohnányi-tanulmányok 2015*. (szerk.) KUSZ Veronika – RÁNKI András. Bp., MTA BTK Zenetudományi Intézet, 2016, 41–64.

- LEGÁNY Dezső (szerk.): *Kodály Zoltán levelei*. Bp., Zeneműkiadó, 1982.
- SULLIVAN, Lawrence: Arthur Schnitzler's „The Bridal Veil” at the American Laboratory Theatre = *Dance Research Journal* 25/1 (Spring, 1993), 13–20.
- VÁZSONYI Bálint: *Dohnányi Ernő*. Bp., Zeneműkiadó, 1971. Második kiadás: Bp., Nap Kiadó, 2002.
- VOLLMER, Hartmut: *Der Schleier der Pierrette. Pantomime in drei Bildern* (1910). *Schnitzler-Handbuch: Leben – Werk – Wirkung*. (szerk.) JÜRGENSEN, Christoph – LUKAS, Wolfgang – SCHEFFEL, Michael – METZLER, J. B., 2014, 142–143.
- WHITE, Eric Walter: *Stravinsky. A zeneszerző és művei*. Bp., Zeneműkiadó, 1976.

JEGYZETEK

- 1 *Le sacre du printemps* (az orosz cím alapján *Tavaszszenelődnek* is fordítják), *Théâtre des Champs-Élysées* Párizs, 1913. május 29. A botrány fő oka Vaclav Nyizinszkij koreográfiája lehetett, de az elégedetlenséget nyilvánvalóan fokozták a szokatlan hangzások és a nehezen követhető ritmusok. Nyizinszkij a zene és a mozgás tökéletes szinkronitását szerette volna elérni, tapasztalatlansága és a bonyolult muzsika együtt kaotikus helyzetet teremtett a bemutatón. Lásd WHITE, Eric Walter: *Stravinsky. A zeneszerző és művei*. Bp., Zeneműkiadó, 1976, 191–193.
- 2 Adataink elsősorban a korabeli lapok híradásaiból származnak. Az oroszországi előadásokról írt többek között HERESCH, Elisabeth: *Arthur Schnitzler in Rußland = Modern Austrian Literature* 10/3–4, (1977), 283–308; SULLIVAN, Lawrence: *Arthur Schnitzler's „The Bridal Veil” at the American Laboratory Theatre = Dance Research Journal* 25/1 (Spring, 1993), 13–20. A művet az 1920-as években Budapest mellett New Yorkban (itt *Columbine's Scarf* címmel), Párizsban, Berlinben, Moszkvában (Иларф Колумбины), Szentpéterváron, Ljubljánában, Belgrádban és másutt is előadták.
- 3 VOLLMER, Hartmut: *Der Schleier der Pierrette. Pantomime in drei Bildern* (1910). *Schnitzler-Handbuch: Leben – Werk – Wirkung*. Szerk. JÜRGENSEN, Christoph – LUKAS, Wolfgang – SCHEFFEL, Michael – METZLER, J. B., 2014, 142.
- 4 GALAFRÉS, Elza: *Lives... loves... losses*. Vancouver, Versatile, 1973, 165; Vollmer szerint Dohnányi megzenésítési elképzelése kínált alkalmat Schnitzlernek, hogy átdolgozza korábbi pantomimját. VOLLMER: *i. m.* (2014), 142.
- 5 Dohnányi és a tánc kapcsolatáról lásd KOVÁCS Ilona: *Dohnányi Ernő új perspektívában*. Bp., Gramofon, 2019, 181–276.
- 6 „Der Gedanke, aus dem „Schleier der Beatrice“ eine Pantomime zu machen, stammt natürlich von Art[h]ur Schnitzler. Denn die Urform des herrlichen Renaissancedramas war eben eine Pantomime, ja, ein Kasperlspiel.” Ein Gespräch mit Dohnányi [Beszélgetés Dohnányival], „(m)” aláírással. *Budapester Presse*, 1912. január 20.
- 7 Országos Széchényi Könyvtár, Zeneműtár Ms. Mus. 2994.
- 8 *Svenska Dagbladet* 1909. január 25. Lásd GOMBOS László: *Dohnányi Ernő művészi tevékenységének sajtórecepciója. IV. rész: az 1905–1909-es berlini évek = Dohnányi Évkönyv 2006–2007*. Szerk. GOMBOS László – SZ. FARKAS Márta. Bp., MTA Zenetudományi Intézet, 2007, 59–302, ide: 277–279.
- 9 KODÁLY Zoltán: *Közélet, vallomások, zene-élet*. Szerk. VARGYAS Lajos. Bp., Szépirodalmi, 1989, 123–124.
- 10 Nagyszombat, 1906. november 22. *Kodály Zoltán levelei*. Szerk. LEGÁNY Dezső, Bp., Zeneműkiadó, 1982, 25.
- 11 A nyomtatott szcenáriót lásd: *Der Schleier der Pierrette. Pantomime in drei Bildern von Arthur Schnitzler. Musik von Ernst von Dohnányi*. Ludwig Doblinger (Bernhard Herzmannsky), Wien–Leipzig–Paris, 1910.
- 12 Harlequin, olaszul Arlecchino, németül Harlekin, a nyomtatott librettóban és partitúrában Arlecchino. Jelen tanulmányban a zenei szakirodalomban elterjedt Arlequin alakot használjuk, ahogy Schumann – Dohnányi számára is meghatározó jelentőségű – *Carnaval*jában szerepel.
- 13 „Die Hofoper verhalf soeben einer Balletpantomime zur Uraufführung, der man künstlerischen Wert, Reiz und Eigenart nicht absprechen kann und die jedenfalls ihren Rundgang über die Bühnen antreten wird, wenigstens soweit sich das Publikum nicht an dem teilweise etwas grausigen Stoff stößt.” *Kölnische Zeitung*, 1910. január 31.
- 14 Beszámoló az 1909–1910-es évad operaházi statisztikájáról, *Pesti Hírlap*, 1910. június 10.
- 15 Lásd *Neue freie Presse* 1910. január 25. és *Musikalisches Wochenblatt*, 1910. február 3.
- 16 ELEK Artúr: *Pierrette fátyola = Az Újság*, 1910. május 8.
- 17 Pierrette fátyola. Dohnányi Ernő zenes némajátéka. *Nyugat*, 1910. június 1. (3/11. szám).
- 18 *Zenevilág*, 1910. június 15. (XI. évf. 9–10. szám).

- 19 „Der ganze letzte Akt mit seiner grausamen Verhöhnung der Majestät des Todes ist direkt abstoßend und geht weit über alles Grausige hinaus, was wir in „Salome“ und „Elektra“ erleben. Daß Ernst von Dohnányi mit seiner Musik den dritten Akt nicht voll auszuschöpfen vermag, möchte man unter diesen Umständen fast als ein Zeichen von Gesundheit seines Talents begrüßen.” *Die Musik* IX/11 (1910. március), 296–297.
- 20 „Dohnányis Musik zu diesen aufregenden Szenen muß als hochbedeutend bezeichnet werden und wenn man auch wegen der mannigfachen Anklänge an Wagner, Richard Strauß und andere moderne Komponisten von einer wirklichen Originalität in der Erfindung nicht wohl sprechen kann, so weist Dohnányis Tonsprache doch Leidenschaft und echte Empfindung auf und die Sicherheit, mit der es ihm gelingt, die Situation musikalisch plastisch zu gestalten, zeigt überall die Hand des Meisters.“ *Der Humorist*, 1910. február 1.
- 21 Pierrette fátyola. *Zenelap* 1910. július 1. (XIV. évf. 11. sz.), 4–5.
- 22 A *Pierrette fátyola* budapesti előadójának több szempontú áttekintéseit lásd KOVÁCS Ilona: *Dohnányi Ernő új perspektívában*. Bp., Gramofon, 2019, 201–202, 205, 214–217.
- 23 Guerra hét évvel korábban szerződött Budapestre, ahol kizárólag balettmesterként és koreográfusként működött. Dohnányi darabja volt az első, ahol táncosként is szerepelt. Ez alkalomból híressé vált szakállát is levágatta. Lásd *Pesti Hírlap*, 1910. május 5.
- 24 „Es war auch kein sonderlich glücklicher Einfall, mit der Pantomime die Erwartung eines Publikums zu spannen, das nichts wollte, als Caruso hören.” *Arbeiter Zeitung*, 1911. szeptember 21.
- 25 LEBON, Daniel-Frédéric: *A beszéd zenei analógiája Dohnányi Der Schleier der Pierrette című művében* = *Dohnányi-tanulmányok 2015*. Szerk. KUSZ Veronika – RÁNKI András. Bp., MTA BTK Zenetudományi Intézet, 2016, 41–64.
- 26 F. Gy.: A pantomimia reformja. *A Hét*, 1910. április 17. (21/16), 262.
- 27 „Sind wir Deutschen auch in unseren Gesten weit schwerfälliger, und wird es uns deshalb nicht leicht, das gesprochene oder gesungene Wort bei einer Bühnenhandlung zu entbehren, so macht sich der fördernde Einfluß der Wagnerschen Kunst auch auf diesem Gebiete bemerkbar. Denn indem der Meister von Bayreuth unsere Sänger zu Darstellern erzog, gab er ihnen die Möglichkeit, in Ausnahmefällen auch einmal nur durch Mienenspiel und Gebärde sich verständlich zu machen, und indem er das Publikum dahin brachte, in dem orchestralen Teil eines Musikdramas die Erläuterung, Verknüpfung und Ausdeutung seiner Handlung zu suchen und zu finden, schuf er auch bei den Zuschauenden und Zuhörenden den Untergrund, auf dem eine Pantomime sich zu künstlerischen Wirkungen erheben kann.” *Die Musik*, 1910. március (IX/11), 296–7. Cím és aláírás nélkül.
- 28 LEBON: *i. m.* (2016), 63. A szerző a továbbiakban hozzátette, hogy az Orosz Balett gyakorlatában Fokin volt az, aki elutasította a közvetlen narrációt, helyette a „selektményes táncot” részesítette előnyben.
- 29 A muzsikus és a színésznő 1912 tavaszán, a *Pierrette fátyola* bécsi előadásához kapcsolódóan ismerkedett meg, és miután mindketten elváltak, 1919 júniusában házasodtak össze.
- 30 *Budapesti Hírlap*, 1913. december 17. Cikk h. e. szignóval, cím nélkül.
- 31 *Pesti Hírlap* 1913. december 17. Cím és szerző nélkül.
- 32 A második és harmadik képből a Mutatványos által életre keltett bábok Petruska, illetve a Mór kamrájában játszódik. Az utolsó kép visszatér az emberek közé, Szentpétervárra, az Admiralitás sugárútjának ünnepi forgatagába, ahol a mű vége előtt egy rövid időre újra megjelennek a bábok, a főhős pedig életét veszti.
- 33 VÁZSONYI Bálint: *Dohnányi Ernő*. Bp., Zeneműkiadó, 1971. Második kiadás: Budapest: Nap Kiadó 2002, 321.

PANDÉMONOLÓGIA

Öko- és politikai pszichológiai jegyzetek¹

Az itt olvasható írásomban a pandémia-helyzetet fogom megvizsgálni – akkor, amikor még minden bizonytalan. Látszólag ugyan „legyőztük a vírust”, de „ő” bizony, mondhatni, látenszen is vir(t)uskodik.² Éppen ezért az én alábbi elemzésem mind a közelmúlt, mind a jelen és a (bizonytalan) jövő szempontjából azért is tanulságos lehet, mert nem orvosi, hanem pszichológiai és szociológiai látéleletet mutatok be. Módszerem: a résztvevő megfigyelés, a (kényszerű) jelenlétből adódó közvetlen élmények naplószerű rögzítése: *in statu nascendi* – a születés pillanatában.

Az itt következő szöveg tehát még nem tudományos elemzés, inkább nyersanyag egy (reményeim szerint) később megírandó, módszertanilag is cizelláltabb és szofisztikáltabb értelmezéshez; egy olyan értelmezéshez, amiben a humánökológiai, a civilizációs/kulturális és a politikai negatív és/vagy pozitív alternatívákat is tisztábban lehet majd kimutatni, mint a jelenlegi kaotikus helyzetben.

Ugyanakkor az „itt és most” kihívásai elől sem akarok kitérni. Naplójegyzeteim (afféle kísérleti jegyzőkönyvekként is) egy későbbi pszichológiai elemzés előzetes próbálkozásai. Arra teszek kísérletet, hogy a pandémia és az orosz-ukrán háború vészhelyzet-szerű pszichológiai összefüggéseit is diagnosztizálhassam. Ezért a 2022-es magyar országgyűlési választás néhány kampánypsichológiai bonyodalmát is megvizsgálom. És mivel a magyar országgyűlési választás egy olyan világtörténeti (*pandémonikus*) háborús konfliktus – az orosz-ukrán háború – erőterében is zajlott, ami jelentős mértékben meghatározta a magyar belpolitikai/választással kapcsolatos eseményeket is: olyannyira, hogy a magyar sorsproblémák történeti és politikai pszichológiai összefüggéseit elemzésekor ezekre is reflektálnom szükséges.

Koronás/háborús vírus(lélek)napló**2020**

Március 2. Hétfő. → Reggel a Kossuth Rádió híreiben hallom: az amerikai műholdak Kína fölött készítették felvételeket, s az eredmény igencsak tanulságos: Kína fölött „kitisztult” az ég. Ez a koronavírus „játékony” hatása: a nagy ipari városokban leállt a termelés, az emberek otthon maradnak, nem közlekednek, az autók is leálltak stb. – *Az eszeveszett modernizációs „fejlődés” organikus/természetes visszacsatolásaként mintegy „helyreáll” a világ eredeti rendje? És mi lesz velünk?*

Március 15. Vasárnap. → Nemzeti ünnep – a koronavírus árnyékában. Szép, napsütéses idő van. Tavaszvárás érzelmeket kelt(ene), ám a láthatatlan/gyilkos vírus „koronája” mindenre árnyékot vet.

Március 17. Kedd. → A koronavírus-járvány sajátosan „pozitív” hozadékaiból, íme, két példa: 1. „izgalmas volt nyomon követni, hogyan vált a zsúfolt tömegközlekedés fokozatosan egyre barátságosabbá” – olvasom egy Bécsben dolgozó magyar fiatalember beszámolójában.³ – 2. Ezt pedig egy hálózatkutató magyar biológussal készült interjúban olvasom: „Néhány évtized alatt jutottunk el onnan, hogy a repülés luxus addig, hogy hús euróért lehet Barcelonába menni. Márpedig hiába imádunk utazni, ennek több a káros hatása, mint az előnye. – Igen, az utazik majd, aki profi, akinek szakmai elintéznivalója

van, aki meg kedvtelésből repül – nos, azok a gazdagok lesznek. Mert bizony drága lesz. Legyen is drága. Nem is kell mindenkinek fapadosokkal végigszántania az eget. Semmi értelme. Nem olyan nagy baj az sem, ha az alsógatyánk nem Bangladesből vagy Kínából érkezik. Szóval ebben a pillanatban, 2020 márciusának közepén tragikusnak látszik a vírus okozta helyzet, de bőven lehet, hogy ez indít el minket a normalizálódás felé.” – A könnyű és (viszonylag) olcsó, de leginkább pazarló, energiapocsékoló nagyvárosi és globalizált tömegközlekedés (is) *visszaökken természetes(ebb)* keretek közé?

Ennek a figyelemre méltó hálózatkutató biológusnak azonban ez a hasonlata és gondolatmenete tetszik igazán: „Ha építesz egy 3000 emeletes házat és imbolyog már a teteje, de úgy döntesz, hogy felhúzol rá még háromszáz emeletet, mert van kereslet azokra a lakásokra is, akkor ne csodálkozz, ha a 3124. emeletnél összedől az egész. A személyes sorsok szomorúak most, de globálisan ez egy lecke. Amit jól meg kell tanulnunk. Rég vissza kellett volna vágni rendszereket, akkor lehetett volna kiméletesen, lassan. Most nagy robajjal, hirtelen dőltek össze.”⁴

Március 20. Péntek. → Igyekszem „tájékozódni” a frontok aktuális hadiállapotáról. A számszerű adatokat persze már nem figyelem, azt azonban látom: a magyar helyzet még szolid, ahhoz képest, ami Olaszországban, Franciaországban, Spanyolországban van. Vagy az USA-ban: Kaliforniában az egész állam és minden lakója karanténba került, kijárási tilalommal stb. – Mi még csak a csoportos fertőzöttség szintjén vagyunk, ők már a tömegesen. Folyik a kemény védekezés: ott már teljes karantén, nálunk csak a „pozitív” esetekben.

Egy figyelemre méltó elemzés:

- „Az egyre súlyosbodó koronavírus-világjárvány bebizonyította azt, amire számos tudós figyelmeztetett: egy technológiafüggő, globalizált civilizációban, a klímaváltozás közepette nem elégséges, ha csak reagálunk a szemünk előtt kialakuló vészhelyzetekre. A DAMA protokollt kidolgozó csoport kiindulópontja, hogy a világ, amelyben ma élünk, egyre kedvezőbb körülményeket teremt a globális járványok kialakulására, és civilizációink bonyolult szövete egyre érzékenyebb az ilyen nagy megrázkódtatásokra (...)
- a vírus állatról, minden valószínűség szerint denevérről ugorhatott át az emberre, az intenzív globális utasforgalommal a kórokozó meglehetősen gyorsan eljutott a világ minden tájára (...)
- a vírusok és más potenciális kórokozók biológiai tulajdonságaiknak köszönhetően ugrásra készen várják, hogy emberi fertőzést okozzanak; az emberiség lélekszámának növekedésével és a természetes élőhelyek zsugorodásával az emberre veszélyes kórokozók felbukkanásához szükséges ember-állat találkozások száma nő; a globalizált világ ideális lehetőséget ad egy kórokozónak, hogy napok alatt kontinensnyi távolságokat küzdjön le; a világ legtávolabbi pontjait összekötő gazdasági kapcsolatok megszakadása beláthatatlan következményekhez, akár a civilizáció összeomlásához is vezethet. (...)

Végül is a legfőbb okról így szól a diagnózis:

*Belaktuk a világot, jócskán markoltunk a természet erőforrásaiból, és előrerohantunk a technológiai fejlődésben – eközben pedig nem fordítottunk elegendő figyelmet és erőforrást annak a természeti világnak a megértésére, amely körülvesz bennünket (...)*⁵

Március 21. Szombat. → **Gyorsdiagnózisom** (vázlat)

1. Semmi meglepő nincs abban, ahogyan az öregek/fiatalok reagálnak erre az „ismeretlen” helyzetre: az „ismeretlen” az ismerthez hasonlítjuk, az egyik legfontosabb kognitív és érzelmi támpont a megszokás, a rutin, a „séma”.

2. A mindennapi élet: a megszokott világ ismerős helyzetei = a „biztonság”.
3. A fiataloknál: „vakáció”-érzet.
4. Az időseknél: fatalizmus. Illetve ennek egyfajta enyhébb változata: az élettapasztalat (hamis és/vagy valóságos) biztonságérzete.⁶
5. Ez a járvány: világgjárvány – eddig azonban, nálunk, Magyarországon, inkább csak a médiák által prezentált (és generált) virtuális valóság.
6. A letaglózó, kemény „hírek” (intézkedések) vs. az organikus valóságban (csak) a „láthatatlan” vírus.
7. Ebben a helyzetben a tipikus lelki egyensúlyteremtő mechanizmus: a hárítás.
8. Az egészséges ember: kiegyensúlyozott. „Pozitív” (életösztön) és „negatív” (veszélyérzet) késztetések egyensúlyozásával él.
9. A valóságos veszély percepciója: hárítás = távolít. A civilizációs összeomlás apokaliptikus világát „nem is érti”.
10. Mi a megoldás?
11. Rossz megoldás: a sokkolás. A „nagy baj” fokozása. Ez csak pánikot eredményez(het). Ám bagatelizálni sem célszerű.
12. Jó megoldás: LELEKERŐSÍTÉS!
 - a társak szerepe: család, barátok, munkatársak, szomszédok stb.
 - az AGGODALOM és a FELELŐSSÉG érzeteinek dinamikus egyensúlya
 - a médiák szerepe

Deglobalizáció és visszaegyszerűsödés

A koronavírus-járvány egyik következménye: fölerősítette a már korábban megindult *deglocalizációs* tendenciákat. Mindenki saját magáért harcol, ami nagyon szomorú tendencia, mert a dezintegrációs folyamatok is fölerősödhetnek. Ennek a „a szép új világnak” egyik megnyilvánulása lesz a további szigorúbb vízum- és migrációs korlátozás, a kereskedelem és a szállítmányozás volumene csökkenni fog: „a pénz korábban legyőzte a határokat, most pedig ellentétes folyamatokat generál majd. A határközi kapcsolatoknak új kockázatait ismerik fel, és egyáltalán nem biztos, hogy helyreállnak a korábbi ellátási láncok. A civilizáció most olyan alapvető szükségletek biztosítására koncentrál, mint néhány évszázaddal ezelőtt: étel-ital, tető a fejünk felett. Szigorúan véve ennyi. Semmilyen utazás, semmilyen összetett szociális kapcsolat.” – Kevésbé „fogadják jól az ismeretlen kifizetésű külföldi projekteket, amelyeknek kockázatai vannak. Ez a fajta dezintegráció egy egészen új impulzust kapott: ebben a leegyszerűsített, idegengyűlölő és szegényebb világban minek menjünk a saját országhatárainkon kívülre?”

De ezt így nem fogjuk bírni sokáig!

A kijózanító válasz/magyarázat:

Nem tehetünk mást!

„Lezajlik egy egyszerűsödési kör. Minden offline komplex üzleti tevékenység eltűnik vagy leegyszerűsödik. Kétségtelenül jövedelmünk csökkenése várhat ránk, a jövedelem csökkenése pedig ismét csak az alapvető, a modern gazdaság szempontjából primitívnek mondható szolgáltatásokra szűkíti le a mozgásterünket. Még nem teljesen tiszta, hogy mikor és hogyan fogunk kimászni ebből a helyzetből. Attól tartok, hogy egészen más lesz a gazdaság és az életünk struktúrája.”⁷

Március 22. Vasárnap. → Szomorú vasárnap – háborús asszociációk. Szomorú, szürke és (újból) hideg, majdnem télies idő. Ám valójában azért szomorú ez a vasárnap, mert

a koronavírus sajátos láthatatlan jelenléte és a járványveszély elleni intézkedések kemény, hadiállapot-szerű, fenyegető feszültsége, nyomasztó valósága fertőzi át ezt a napot is.

*

Istentisztelet 10 órától, de most (ez is) online: nem a Böszörményi úton vagyunk, hanem itthonról nézzük és hallgatjuk Szabó Istvánt. – A 102. zsoltár alapján prédikált.

Íme, a 102. zsoltár:

A nyomorultnak imádsága, a mikor eleped és kiönti panaszát az Úr elé.

Uram, hallgasd meg az én imádságomat, és kiáltásom jusson te hozzád!

Ne rejtse el a te orczádat tőlem; mikor szorongatnak engem, hajtsd hozzám a te füledet; mikor kiáltok, hamar hallgass meg engem!

Mert elenyésznek az én napjaim, mint a füst, és csontjaim, mint valami tűzhely, üszkösök. Letarolatott és megszáradt, mint a fű az én szívem; még kenyérem megevéséről is elfelejtkezem.

Nyögésemnek szavától csontom a húsomhoz ragadt.

Hasonló vagyok a pusztai pelikánhoz; olyanná lettem, mint a bogyó a romokon.

Vírrasztok és olyan vagyok, mint a magános madár a háztetőn.

Minden napon gyaláznak engem ellenségeim, csúfolóim esküsznek én reám.

Bizony a port eszem kenyér gyanánt, és italomat könnyekkel vegytem,

A te felindulásod és búsulásod miatt; mert felemeltél engem és földhöz vertél engem.

Napjaim olyanok, mint a megnyúlt árnyék; magam pedig, mint a fű, megszáradtam.

De te Uram örökké megmaradsz, és a te emlékezeted nemzetségről nemzetségre áll.

Te kelj fel, könyörülj a Sionon! Mert ideje, hogy könyörülj rajta, mert eljött a megszabott idő.

Mert kedvelik a te szolgálid annak köveit, és a porát is kímélik.

És félik a népek az Úrnak nevét, és e földnek minden királya a te dicsőségedet;

Mivelhogy az Úr megépítette a Siont, megláttatta magát az ő dicsőségében.

Oda fordult a gyámoltalanok imádsága felé, és azoknak imádságát meg nem útálta.

Irattassék meg ez a következő nemzedéknek, és a teremendő nép dicsérni fogja az Urat.

Mert alátékintett az ő szentségének magaslatáról; a mennyekből a földre nézett le az Úr.

Hogy meghallja a fogolynak nyögését, és hogy feloldozza a halálának fiait.

Hogy hirdessék a Sionon az Úrnak nevét, és az ő dicséretét Jeruzsálemben.

Mikor egybegyűlnek a népek mindnyájan, és az országok, hogy szolgáljanak az Úrnak.

Megsanyargatta az én erőmet ez útban, megrövidítette napjaimat.

Ezt mondom: Én Istenem! Ne vigy el engem az én napjaimnak felén; a te esztendeid nemzedékek nemzedékéig tartanak.

Régezte fundáltad a földet, s az egek is a te kezednek munkája.

Azok elvesznek, de te megmaradsz; mindazok elavulnak, mint a ruha; mint az öltözetet, elváltotatod azokat, és elválnak.

De te ugyanaz vagy, és a te esztendeid el nem fogynak.

A te szolgálidnak fiai megmaradnak, és az ő magvok erősen megáll elöttek.

Akár hiszek, akár nem, de ez a szöveg igazi archetipusos élet- és értékvilágot hordoz: minden benne van, ami most is jelen van. A kilátástalannak tűnő helyzettől és kétségbeesettségtől a remény, a hit építő erejéig, a megmaradásban bizakodásig. De micsoda zengzetes és erőteljes magyar nyelven.⁸

Március 23. Hétfő. → Ma délelőtt autóznom kellett, szerencsére csak Csepelen: postára mentem. A forgalom nagyon lecsökkent. Arra gondoltam, hogy ez (lenne) a „normális”, de hát ilyen vészhelyzet szükséges ahhoz, hogy az eszement városi autós forga-

lom, amikor csak szinte lépésben lehet haladni, megszűnjön? **A Föld, mint organikus komplex rendszer, ilyen embertelen biofeedback mechanizmussal hozza az emberek tudomására, hogy „eddig, és ne tovább”?!**

Nagyképű leszek: az én koncepcióm szerint a megoldás a *szelíd visszaegyszerűsödés* lenne.⁹ Am ez ugyanakkor csak afféle *minőségi és utópikus terápia* lehet. Ami itt és most zajlik, valójában nem más, mint egy *világméretű és kollektív biológiai, azaz humán-ökológiai visszarendeződés, az alapmechanizmus pedig a biofeedback*. Kvázi-háborús körülmények közepette a „bűnös emberiség” *rendszerbeillesztése = megjavítása* zajlik.

Ez a megfogalmazás azonban nagyon is pontatlan: nem „bűnről” és „büntetésről” van szó – én pedig nem moralizálok és nem paposan prédikálok. *Humánökológiai biofeedbackről* beszélek – és keresem a szavakat ennek az *evolúciós/biológiai* folyamatnak a *pszichológiai-leíró kifejezésére*.

Március 24. Kedd. → Nem akar tavaszodni, noha ma reggel és délelőtt szépen süt a nap. De hát akár süt a nap, akár nem: az emberek lelke didereg. Az enyém is: még egy nap az élettől az életre? Ugyanakkor én nem félek, nem szorongok, csak aggódom: nem vágyom „elkapni” a koronavírus. Ez a vírus nem egyszerű influenzát okoz, noha jó esetben szinte észrevétlenül „mehet át” az (egészséges) emberen. Am akárhogy is: a koronavírus a „halál” stigmájával jelöl. Ez a világméretű járvány jószerével az egész Földünket a „halállal” stigmatizálja, ezért sincs hová menekülni. A hozzáértők azonban azzal vigasztalnak, hogy a legutolsó ilyen járvány – a spanyolnátha – az első világháború végén tombolt, így az egyes országoknak két megrázkódtatásból egyszerre kellett kilábalniuk, míg a koronavírus a békében, jólétben élő, túlfogyasztó Európát és Amerikát dönti le a lábáról.¹⁰ Ezek szerint mégis csak van valami jó a „túlfogyasztásban”? A békés túlfogyasztás maga a jólét? Ah! Mily sziporkázó diagnózis.

Március 28. Szombat. → Szép, tavaszi napsütés – KORLÁTOKKAL! Kint: mozgáskorlát. Mi idebent, a lakásban, tesszük a dolgainkat: leányunk az érettségi/egyetemi előkészítőn online, feleségem főzi az ebédet, én a soron lévő tanulmányom szövegét farigcsálok. Szinte családi idill – és/vagy *i//dili?*

*

Ferenc pápa homíliájából egy részlet:

A mi megszokott világunkban „a lehető legnagyobb sebességgel roboztunk előre, úgy éreztük, erősek és mindenre képesek vagyunk. Epekedtünk a haszonra, engedjük, hogy felemésszenek minket a tárgyak és megrészegítsen a sietősség.” Isten hívására sem álltunk meg: „nem tértünk észre a háborúkkal és a bolygószintű igazságtalanságokkal szemben, nem hallottuk meg sem a szegényeknek, sem a mi súlyosan beteg bolygónknak a kiáltását. Folytattunk mindent rendíthetetlenül, és úgy gondoltuk, örökre egészségesek maradunk egy beteg világban.”¹¹

*

Posztmodern háború

Április 1. Szerda. → *Micsoda furcsa világ ez a mi mostani világunk.* – Teljesen olyan, mintha háború lenne, csak éppen az ellenség láthatatlan, megfoghatatlan és (eddig) legyőzhetetlen. *Ez egy posztmodern háború.* Nagyon tudálékos megállapítás ez így, de úgy nagyon is érzékletes, ha így folytatom: a második világháborúban égen-földön dúlt az anyagcsata; emberek, tankok, repülőgépek, ágyúk, puskák „gyilkolták” az ellenséget – most is ez zajlik: ám most az „anyagcsata” egy életképes vírus és egy vele szemben (egyelőre) esendő ember között zajlik.

*

Eddig! Ne tovább!

Egyre gyakrabban az a képzetem támad, hogy ez a mi mostani vírusunk is lélekkel bíró lény. Abban az értelemben mindenképpen „működik”, hogy a bioszféra része velünk (emberekkel) együtt, hatunk egymásra – most visszaszólt: EDDIG! NE TOVÁBB! A tékozló embert *visszavágja*, mint a kertész a burjánzó sövényt.

Április 3. Péntek. → A mindennapi munkám, a számítógépem előtti görnyedezés, azaz tanulmány-írás után, késő délután felpattanok a bicajomra, s irány a csepeli vagy az erzsébeti/soroksári Kis-Duna part. Közben azon gondolkodom: milyen más világ lett ez a mostani, attól, hogy koronavírus világjárvány van, itt ezen a néhány négyzetkilométernyi területen is, ahol én most éppen tekergek, Csepelen, Erzsébeten, a Kis-Duna partján. Szépen süt a nap, noha kissé hűvös még az idő, ám csak látszatra tavaszváró a légkör. Az emberek, a közlekedés is valami feszült várakozásban élnek, mozognak. A Kis-Duna partján is ugyan sétálók sereglenek, de mégsem látom úgy őket, mint máskor, mondjuk egy évvel ezelőtt. Most az a furcsán paranoiás képzetem támad, hogy „vírus-stukák” lőnek és bombáznak minket – és nincs menekvés...

Este, szerencsére, ezt olvasom: *a koronavírus elleni harc „álháború”, nem mérhető össze egy valódi katonai mozgósítással, sőt „háborúra buzdító metaforákkal szerelnék le bennünket”. Nem igaz az sem, hogy az élet globális lelassulása „valami jóhoz” vezetne. A 14. századi pestis nem állította meg Európa fejlődését, a koronavírus sem fogja megakadályozni Kína fölemelkedését.*

Mindez az ármány viszont nem más, mint a *biztonság- és rendteremtő hatalom, a „szekurokrácia” megteremtésének folyamata, amely a jóindulatú „medikokrácia”, vagyis az orvosi elit külsőségeit ölti fel.*

„A vírus előnye az (feltéve, hogy egy spontán mutáció eredménye, és nem – mint arra tökéletes futball-labda alakja következtetni engedne – a biológiai hadviselés laboratóriumainak terméke), hogy a természetnek tulajdoníthatjuk a megjelenését. Márpedig a természetes agresszorokkal szemben ritkán kérdőjelezi meg az önvédelem jogát”.

Ez is nagyon érdekes: *„miközben naponta közlik a betegségben elhunytak számát, arról nem vesznek tudomást az emberek, hogy normális helyzetben, Németországban például, naponta háromezer ember hal meg, többségében a modern kor nyavalyái miatt.”*

Ez még inkább figyelemre méltó megállapítás: *„A kínai eredetű új vírus nem más, mint egyike az átlagos emberi halálozás álneveinek”. – „Fogalmazzunk úgy, hogy a kortárs ember stressz-rendszere általában alulterhelt. Az emberi faj új ellenségével szemben viszont magához tér.”¹² Ezek szerint éppen most edzünk az új kihívásokra?*

Az én koncepciómtól – *civilizációs és humánökológiai biofeedback működése lenne ez az egész koronavírus-járvány jelenség* – annyiban tér el a fenti gondolatmenet, hogy mintegy visszajáról szól ugyanarról.

Április 13. Hétfő. → HÚSVÉTHÉTFŐ. Most nincs a hagyományos locsolkodás. A „maradj otthon” működik. A késő délutáni napfény azonban átcsábít a csepeli Kis-Dunaparttra, ott nem zárták le a sétányt. Meglehetősen sokan is vannak, de azért lehet tartani a kellő térközt. Mire hét óra körül hazaérek, elég nagy szélvihar támad, a por felkavarodik, szinte sivatagi porviharban tekerek. Kénytelen vagyok arra gondolni: hetek óta nem esett, az időjárás is megkerült.

*

Este megnézem/meghallgatom Andrea Bocelli milánói hangversenyét a milánói Dómból.¹³ A vak sztárénekes a „remény” idézi: a Dóm szakrális (ám üres) terében ez a „remény” még valamennyire ott volt a falakban, a vallási/egyházi szimbólumokban, az orgona és az énekes hangjában; amikor azonban kilépett a Dóm elé, illetve amikor egy-egy rövid bejátszással felvillantották az „élő” képeket Londonból, New Yorkból, Párizsból – a néptelen városi terek, utcák látványa kísérteties volt.

A kérdés csak az: meddig csúszik vissza/le az emberiség a depressziós lejtőn?

Április 15. Szerda. → A hírfolyamban látványosan visszatérő téma: az autógyarak újraindulnak (a győri Audi például). Sőt, ezt úgy jelentik be, hogy „visszatérés a normális kerékvágásba”. Hát, én ezt másképpen gondolom: éppenséggel a „régii kerékvágás” az, ami ABNORMÁLIS volt. Volt? Persze a megszokott üzemenet visszaállítása érthető gyakorlati és üzleti érv, ám a végső „output” nagyon is látványosan most itt pusztít: *majd a vírusok letisztítják a fölösleges sallangot fejlett, büszke és autókkal is száguldo civilizációnk petyhüdt testéről.* (!) Én sem szeretném persze ennek a „letisztító” (had)műveletnek a radikális/forradalmi, minden átmenet nélkül történő gyors és apokaliptikus változatát, ám ahhoz, hogy ne ez történjen velünk, arra a belátásra kellene jutnia a fejlett, nyugati civilizáció döntéshozó embereinek/intézményeinek és persze a civil szervezeteknek/egyes embereknek is, hogy: *az eddigi fejlődés fenntarthatatlan!* – Az a kérdés: ennek a belátásra/elfogadására mennyi idő áll még rendelkezésünkre. A civilizációs és humánökológiai biofeedback a maga kíméletlen működésével úgyszólván „beállítja” a Föld globális humánökológiai egyensúlyát. A kérdés csak az: meddig csúszik vissza/le az emberiség a depressziós lejtőn?

Én korábban csak az önkéntes visszaegyszerűsödésben gondolkodtam. Például az ember kevesebb alkalommal használja az autóját, ha megteheti: inkább biciklivel közlekedjek stb. (Ez az én kedvelt „megoldásom” a nagyvárosi autós közlekedés benzingözös/bűzös/fullasztó/döglesztő hatásaival szemben.) Termelje meg otthon, a kertjében a zöldségeket, gyümölcsöket stb. – Ezek naiv és gyöngé próbálkozások! Az autók legyőzhetetlen szörnyekként lepik el egyre sűrűbben a városi tereket/utcákat. A falvakban sincs már zöldség- és gyümölcsstermesztés, az önellátás jószerivel teljesen megszűnt. Az udvarban kapirgáló csirkék afféle egzotikus látványszámba mennek már, az állattartás nagyüzemi vállalkozás stb. Egyik következmény: az állatok tömegeiben dúló fertőzések és járványok (az emberi „védekezés”: a fertőzött állomány elpusztítása, elegetése).

Urbanizációs pokol

Április 23. Csütörtök. → Az urbanizációs pokol egy újabb adaléka: a koronavírus-járvány leginkább az idősothonokban veszélyezteti az ott lakókat. Ez nem csak Magyarországon, hanem az USA-ban és az EU-ban is így van. Most olvasom: WHO statisztikája szerint a koronavírusban meghalt európai áldozatok fele idősothonban élt.¹⁴

Május 2. Szombat. → Dél körül lemegyek a szemben lévő boltba. Laktóz mentes tejfőll kell az ebédhez. Három ember várakozik előttem, a másfél méteres távolságot tartjuk, van alkalom és idő megfigyelni az előttem várakozókat. Az egyik személy/ferfiú *kor-* és *kórképes* példány: kigyúrt és kopasz fiatalember, már ezért önmagában is az *egészségpatológia* mintapéldánya lehetne, de az apró ölebe miatt, amit/akit látható módon dédelgetve szeretett, különösen látványosan jelezte a *kórképet*. Amikor pedig bement a boltba, kedvenc ölebét kint kellett hagynia, a pórázta a korláthoz kötötte. A szerencsétlen kiskutya remegve nézett gazdája után, még a levegőben szállongó fehér nyárfaszöszöktől is megijedt. Ez így együtt (nekem) sok volt: laktóz mentes tej (a lányomnak)

– a kigyúrt izompacsirta és remegő kiskutyája = mindezek „apró” jelzései annak a természetellenes életnek, ami már annyira *művi*, hogy nem csoda, ha recseg-ropog; ennek csak „megkoronázása” a világméretű vírusfertőzés.

*

A művi élet és egészségpatológia azonban a médiavilág által teremtett boldogság-illúzió általános marketing-manipulációs eljárása, például akkor is, amikor a természetes öregedés elfogadása helyett valamiféle „örök ifjúság” illúzióját társítja egy bizonyos bőrápoló kulimászhoz.¹⁵

Május 20. Szerda. → Balatonszabadi-Sóstón vagyok. Idejövet az M0-on és az M7-en autózom, s arra gondolok az élénk forgalom láttán: kezd visszatérni minden a „régikérvágásba” – és „autóskerék” vágásba is. Jó ez? Az persze semmiképpen sem jó, ha egy átkozott vírus kiüti az emberiséget, ám a biofeedback mint vészjelzés nem működött/nem működik? A tanulás nem működik? A „kiütés” egyelőre (és szerencsére?) elhalasztott?

A „régikérvágás” csapdahelyzete: azért, mert „normálisnak” tűnt, s most pedig ehhez szeretnének/szeretnék visszatérni. Valójában a NEM-NŐVEKEDÉS lenne valamiféle „megoldás”, csak hát nem úgy, ahogy híres emberké/celebecskék, tudósok képzelik: sereglenek egyet a médiákban, egyfajta hírverést csinálnak, nem is annyira az egyébként fontos ügynek, hanem saját maguknak.¹⁶

Hagyjuk a (vész)károgaást! Itt vagyok Sóstón – és többek között füvet kell nyírom.

Május 21. Csütörtök. → Reggel, Sóstón. Kilépek a teraszra, s a tavaszi kert látványa köszönt: érik a cseresznye, harsogva zöldül minden növény, és csend, madárcsicsergés – ez lenne az idill?

Nyilvánvalóan nem, csak saját komfortzónám „kellemes” érzetének valamiféle tompított hedonizmusa: átkapcsolás a túlpörgetett, zajos és nyüzsgő urbanitásra, egy szolidabb, vidékiesebb urbanitásra.

Július 6. Hétfő. → Balatonszabadi-Sóstóra megyek, vonattal. Nagyon tanulságos: így és most látom igazán, hogy a karanténból szabadult népség, mindenekeelőtt persze a vakációz ifjúság, elképesztően visszazabadult a látszólag normális világba. Ám a helyzet mégis csak fertőzésveszélyes. Az „eredmény” azonban majd csak ősszel lesz igazán látható. (Remélem persze, hogy nem.)

Augusztus 1. Szombat. → Sóstón vagyok. Igazi kánikula. Délelőtt füvet nyírok. Nagyon meleg van. Ki a vízbe. Úszom egy jót.

Este ezt olvasom: *Hatalmas torlódás a Balatonnál – lángol egy kamion az M7-esen, a Köröshegyi völgyhídon.*¹⁷

A szokásos nyári-hétfégi örület. A lángoló kamion a Köröshegyi völgyhídon pedig valamiféle sűrített szimbóluma mindezen balatoni (és nem-balatoni) örületeknek. *Az urbanizációs pokol lángol.*

Augusztus 22. Szombat. → Tombol a kánikula. Tízíg füvet nyírok, de aztán akkora a hőség, hogy lebicajozok a partra úszni. A parti úton elképesztő a tömeg: az autók nyomasztó sokasága, szinte mozdulni sem lehet: itt aztán a koronavírus vidáman átugrállhat egyik emberről a másikra. . .

*

EZ TÖRTÉNT: KORONAVÍRUSUNK VIDÁMAN UGRÁLGATHATOTT ÉS RÖPKÖDGETHETETT IDE-ODA – SZÁMÁRA A FÖLD HUMÁNÖKOLÓGIAI BURKA EGY OLYAN JÁTSZÓTÉR, AHOL AZ EMBERISÉGET JÓL MEGSZORONGATJA: BIOFEEDBACKKELI. . .

November 10. Kedd. → Holnaptól megint „zárás”, sőt este nyolctól hajnali ötig kijárási tilalom – a virulens vírust kordában kell(ene) tartani. Reméljük, hogy sikerül. A vakcina, a védőoltás lesz majd a végső (!) megoldás – reményteljes ígéretek már vannak. Mint az egyre magasabb vízhozammal árvizeket okozó, áradva dübörgő folyók gátak közé szorítása: a gátak magasságának növelése – a csillagos égig?

„Kiskarácsony”

December 18. Péntek. → „Kiskarácsonyra” készülünk – mondja a miniszterelnök.¹⁸ Orvosi-prevenációs megfontolások alapján ez a jelzés, figyelmeztetés rendjén is van, ám a mentálhigiénés, a lelki egészség állapota, de még inkább a félelem-kondicionálás jövőbeli hatásai szempontjából most még szinte beláthatatlan következményei lehetnek. Szocializációs mintaként köztünk maradhat a vírus utáni „normális” világunkban is: a *szenzoros depriváció* a személyes kapcsolatokat organikus/fiziológiás mélységeiben és a személyközi viszonyítások tudattalan-érzelmi késztetéseiben is deformálhatja.

December 25. Péntek. → A járványhelyzet miatt szinte abszurd világban élünk, amire reagált is Bogárdi Szabó István: hogyan lehet a karácsonyt karácsony nélkül ünnepelni? – kérdezte. – *Hogyan lehet együtt a család ölelés nélkül?*¹⁹ – Hát, bizony, az én diagnózisom szerint: az *organikus lélekvesztés* folyamatának egy újabb stációja ez!

*

A karácsonyi rítus nem pusztán liturgia, hanem misztérium is – ezért is több és más, mint holmi (noha nagyon is fontos) mentálhigiénés karbantartás: még arra is képes, hogy a szomatikus lélek diagnózisát is elmélyíthessük, amivel esetleg az igazi terápia esélyei is megnőhetnek. Megoldást is mutathat, nem csak a szakrális, de még a szomatikus lélek számára is.

A mai karácsonyi bibliai (tehát az ó- és újszövetségi) szövegek nekem azért tetszenek, mert valójában nem „kiszéjuskáznak”. A „kiszéjuskás” gügyögések marketinges mutatványok. A karácsony igazi, azaz keresztyény/keresztyén jelentése valójában túlmutat ezeken a cirkuszi hókuszpókuszokon, mert az *Ige testté válásának* nagy misztériumával szembesítenek. Az ótestamentumi szöveg persze egyszerre szól a világi és a szakrális hatalom *igézete* felől (Iz 52,7-10). Az újtestamentumi textusok viszont a világ rejtélyes mivoltára döbentenek rá, ám úgy, hogy erőt is társítanak ehhez a misztériumhoz: az Igét – a Szellem erejét, és a cselekvés, az emberré válás, a megszületés energiáját (Zsid 1,1-6, Jn 1,1-18).

A szenzoros depriváció tehát azért is veszélyes, mert a születés energiáját is apasztja – ölelés nélkül nincs család, nincs otthon, nincs haza, nincs Föld, nincs világ(osság). Mi marad? A biofeedback és a vírus?

2021

Az egészség: egészség

Január 1. Péntek. → A szokásos bécsi újévi koncert – üres koncertteremben: abszurd. A normális világ azért megmutatja magát: időnként ki-kisüt a nap. (Legalább is itt, nálunk, Erzsébeten.) – A koncert végén a karmester, Riccardo Mutti, az „egész világhoz” szólt: az öröm, a béke, a testvériség és a szeretet értékeit méltatta. Az egészség fontosságáról külön is szólt (magyarul az egészség: **egészség** – de hát Mutti angolul beszélt). Az egészség, mondta a világhírű dirigens, nemcsak a testi, de a lelki/szellemi egészség is. A zene ennek a teljes egészségnek az üzenete. Ezután megszólaltatta a Kék Duna keringőt és a Radetzky- indulót. Ezek a szokásos és nosztalgikus újévi hangulatok most vajon mit jelenthetnek? Valamiféle reményt, hogy minden folytatódhat úgy, mint „régén volt”? Nem hiszem.

A „fenntartható fejlődés” modernizátonyai

Január 14. Csütörtök. → Déli 12 óra: hírek a világból. Vége a rózsaszín ködnek, az illúzióknak, az örömujjongásnak. A vírus mutálódik, nagyon ficáncol, nem lehet korábban tartani. A vakcina – állítólag – a mutáns változattal szemben is véd(het). Legyen így! A probléma azonban valójában nem ez, hanem a „védőgát-effektus”. Ez nem orvosi szakterminológia, hanem az én civilizációs és biofeedback koncepcióm összefüggésében egy analógiás értelmezés: arra utal, hogy miként az árvízvédelem terén az egyre magasabb vízállásokkal szemben az egyre magasabb gátakkal igyekeznek a vízügyi szakemberek védekezni, úgy az orvosok is futnak a fürge vírusok után. Végző soron azonban – a jelenlegi fenntarthatatlan fejlődés pusztító körülményei közepette – ez a verseny reménytelen: **a víz és a vírus (lesz) az úr!** (NE LEGYEN ÍGY!)

A „fenntartható fejlődés” modernizátonyos népei, hajóikkal és mindazzal, ami ezen a csillogó-villogó csodálatos hajón van: léket kapott, mint a Titanic – süllyed! A fejlődés, a technika sátáni ereje mindent letarol/t. És amíg ilyenek maradunk: nyugalunk sem lesz – legföljebb holmi időleges öröm/ködös látszatok és illúziók, mentőcsónakok a háborgó és viharos tengeren.

Március 4. Csütörtök. → A vírus(unk) virul, sőt tombol. A harmadik hullám hullámszik rajtunk – át? Hová? Egyelőre megint: ZÁRÁS.²⁰

Március 28. Vasárnap. → Virágvasárnap. Virág alig van, néha süt a nap. Nemcsak a test(ünk), de a lélek is didereg. Pedig ma már átálltunk a nyári időszámításra.

*

Délelőtt istentiszteleten vagyunk. Előbb a Kossuth Adón a katolikus misét hallgatom meg,²¹ aztán videón a református Szabó Istvánt.²² A katolikus misét Bicskéről közvetítették, a szentmisét Burbela Gergely verbita szerzetes, bicskei plébános mutatta be. Nagyon fontos összefüggésekre hívta fel a figyelmet: a szenvedés értelmére. Természetesen nem az öncélú szenvedésről beszélt, hanem ami a virágvasárnapi történetben is benne van: a szenvedés misztériumáról szólt. Arról, hogy aki szeretni kezd, készen kell állnia a szenvedésre is, ám a szenvedés mégsem pusztán vétkeink büntetése, hanem a megváltás felé vezető út: a virágvasárnapi „ünnepe” – aminek persze semmi köze a mai reklámpar által gerjesztett happys boldogságkereséshez. Pió atyát és II. János Pált is idézve mondta: azért van szenvedés, hogy a szeretet kibontakozhasson. A szenvedésnek önmagában nincs értelme, csak Krisztusban. A nem szándékosan okozott szenvedés tehát ajándék, kegyelem – az élet misztériuma.

Szabó István is lényegében erről beszélt, mégis másképpen; más lelki és teológiai összefüggésekben helyezte el a virágvasárnapi történetet. *Meddig tart a várakozás?* – kérdezte. A kérdése nagyon konkrét is volt: a mi mostani, pandémiás szorongatásainkra is utalt, és persze az egyetemes emberi létezésünk problémáira is. Az Isten-nélküli világ elveszettségére. Arra a feszültségre tehát, ami a (reménytelen?) várakozás és az isteni kegyelem Krisztusban megtestesülő hite között feszül. Képesek vagyunk-e meglátni és elfogadni a kegyelmet? Ehhez a látáshoz, elfogadáshoz azonban nem az erő, nem a hatalom, nem az öntetszelgő „önmegvalósítás”, a gög és a fennhéjázás vezet, hanem a szelídség és az alázat. – Ehhez én azonban hozzáfűzöm: ez a szelídség és alázat nem azonos valamiféle bugyuta tehetetlenséggel. Éppen ellenkezőleg: ez erő, ami ugyan nem a hatalmi mámorban éli ki magát, hanem a szolgálatban, a másokon segítő hétköznapi gesztusokban – mert ez az erő, ami még a halált is képes legyőzni: a megváltás ígérete/hite. LELKI ERŐ. Így és ezzel teremt evilági otthont is a földi élet(ünk) éppen adott körülményei közepette is. (Az otthon szétesése tehát szükségképpen regresszió.)

Április 10. Szombat. → A mai Kis-Duna parti biciklizéseim mentálhigiénés hatása: örök béke!
 Ó béke! béke!
 Legyen béke már!
 Legyen vége már!²³

A Babitsi békevágy persze csak „vágy” maradt, Mégis: a békevágy emberséges – a háború: önző, haszonleső és végső soron még önpusztító is. Nemcsak a NAGY HÁBORÚ – minden (kis-, családi-) háború is.

Nyit-ás/ás

Április 23. Péntek. → Nyitás – erről szól minden/ki, ma reggel a szokásos rádió-interjújában a miniszterelnök is: „a legfrissebb adatok szerint eddig 3 508 846 személyt oltottunk be, ez pedig azt jelenti, hogy szombat reggeltől kinyithatnak a teraszok. *A kijárási tilalom szombaton este 11 órakor kezdődik, „rám is vár egy korsó sör a teraszomon”.*²⁴

Az én teraszomon is – itt a csepeli, az erzsébeti és a soroksári Kis-Duna partján, de a balatoni teraszaimnál is – felhörpintett korsó sör(ök) valóban a normális élet visszatértét is jelezhetik, afféle kívánatos szimbólumként is gondolhatunk erre a kellemesen keserű és italra. Ám nem árt az óvatosság: a sör is csak alkohol, noha folyékony kenyérnek is mondják. Ezért tehát a mértékletesség üdvös erény: a sörbe fojtott vírus nem bódul el, mint esetleg a „gazdatest” elméje (még ha miniszterelnöki csavaros eszjárás is jellemzi).

Szóval érthető a türelmetlenség(ünk), de a pandémia, ami immár több mint egy éve itt van velünk, nem egyszerűen orvosi/klinikai értelemben vett járvány, hanem *civilizációs és humánológiai biofeedback: vézjelzés*. Ha tehát mindent a járvány előtti állapotok szerint próbálnánk meg visszaállítani, a vírus (vagy valami más, ilyen-olyan mutáns, ördögi kísértet stb.) újból visszaszólna: „*Nem érted ember(iség)?! Ne tovább! Állj le! Vagy én állítalak meg, de abban nem lesz köszönet! Pokoli nyitítás lesz...*”

Ökopszichológiai egyensúlyvesztés:

a Föld napja, avagy élet az emberiség nélkül

(*Egy Bogár naplójából*) A rövidtávú időben átélt élvezet gyönyöre, és az ebben az időben meghozott áldozat gyötrelme mindig sokkal közvetlenebb, mint a most meghozott áldozat hosszútávon megtermő gyümölcse, és a most átélt gyönyör későbbi „ára”. És ez újra és újra kísértésbe ejti az embert, és e kísértés az elmúlt fél évezred során a nyugatias modernitás nagy találmánya, a profit. A profit látszólag logikus „dolog” ám lételméleti értelemben a rendezetlenség legfőbb vivőanyaga. Azt a hamis látszatot kelti, hogy „létezik”, pedig csak virtuálisan kimutatható, mert csak úgy tud „létrejönni”, hogy valahol felsérti a lét szövetét, bemocskolja, tönkre teszi, pusztítja az élet feltételeit a Földön. Az, amit hamis módon a „jólét” legfőbb feltételének tekint az uralkodó elbeszélési mód, vagyis a gazdasági növekedés, nem más, mint az előző ciklusban szerzett profit újrabefektetése, hogy a következő ciklusban még több lét-sebet okozva, még több profitot szüljön.²⁵

Magyar és keresztény identitásunk

Május 22. Szombat. → Csíksomlyóra megyek pünkösddölni – persze csak online.²⁶ Nézem (a videó felvételen) a közvetítést, hallgatom a liturgia dallamait, szövegeit: **azt élem át, hogy az organikus lélekvesztés itt és most mintha „megállna”, sőt az a remény is fel-támad bennem, hogy ezt a romlást/pusztulást vissza is lehetne fordítani.** A szakrális erő és a népi/archaikus hit- és életvilág itt most – ebben a lepusztulásos/végromlásos, a pandémia által is sújtott világhelyzetben – képes a magyar népi/nemzeti és egyéni/családi élet és túlélés számára is példát mutatni, a szétbomlással, a széthullással szembeállított hit és

cselekvés erőtere! RESZAKRALIZÁCIÓ: REVITALIZÁCIÓ! Visszatalál(hat)unk az eredeti, saját utunkra. Nem az „idő kerekét” forgatjuk vissza, hanem csak (csak?) megpróbálunk visszatalálni az életető energiaforrásunkhoz: **magyar és keresztény identitásunkhoz.**

A civilizációs burok eddigi védelme semmivé foszlik

Május 27. Csütörtök. → Régen mentem Pestre a Kis-Duna partján, biciklivel. Ma ezt tettem, mert szépen sütött a nap, ilyenkor aztán végképp semmi kedvem autózni és/vagy tömegközlekedni. Így mindenestre még megdöbbenőbb volt a kontraszt a Kis-Duna part májusi, burjánzó vegetációja és a Pázmány Péter sétány borzalmas üveg-beton monstrumai között: a mesterséges „zöldfelület” és a katonás sorban álló szerencsétlen, kipányvázott facsemeték látványa egészen elborzasztott...

Június 5. Szombat. → Azon meditálok, hogy két generáció távolságában milyen ökopszichológiai leépülés ment végbe a társadalmunkban, például a mi családjunkban is. A szüleink generációja még „túrta a földet”: volt kertje, ezernyi haszonnövénnel és persze „haszontalan”, de szép virágokkal, emellett még szőlője, gyümölcsöse. Az én generációm már vadul, azaz korlátolt módon, füvesített. Nem „túrja” a földet. Fűnyíró géppel szép egyenletesen alacsonyra nyírjuk a fűvet, parkosítunk: minél kevesebb munkával és fenntartási költséggel egy olyan „zöldfelületet” hozunk létre, amely pszichológiai értelemben a zaklatott urbánus lelkeket „megnyugtatja” – a zöld szín érzelmdinamikai természetéből adódóan. Afféle paszív élvezetet azonban még előálltunk: füvesítünk, lenyírjuk, locsoljuk, gondozzuk – még végzünk némi fizikai munkát. A mi gyermekeink viszont a „zöldfelületekkel” történő bibelődést is „tök fölöslegesnek” tartják. Az organikus természettel való kapcsolatuk a minimálisra szorítkozik – leginkább a „vírusokkal” találkoznak. A vírusok is előbb és mintegy ismerősként „digitális” változatokban a virtuális tér veszélyes, ártalmas és rejtélyes lényei. Ám amikor az igazi vírusok jelennek meg, nem a virtuális, hanem az organikus élet homályos mélységeiből, váratlan és érthetetlen pusztítással kezdik tarolni a kényelmes, civilizációs burkaikban élő, elpuhult embereket – ekkor viszont megdöbbennek, megijednek. *A civilizációs burok eddigi védelme semmivé foszlik, s a kollektív tudattalan mélyrétegeiből előgomolyog-nak a középkor atavisztikus félelmei is, egyéb „téveszmékről” most nem is beszélve.*

Június 13. Vasárnap. → A pesti, az urbánus tér-élményből egy mozzanat: átbiciklizek a Szabadság téren. A tér mindkét végén, hatalmas képernyőkön a foci EB tévés adását láthatják az emberek. Padok, asztalok a téren, az emberek esznek, isznak, beszélgetnek és szurkolnak – újból kinyílt az élet(ünk): mintha valóban visszatért volna a megszokott, a régi, a pandémia előtti „szabad élet”, itt a Szabadság téren (is) – szabad. Valóban?

Arénák és aRémák

Június 15. Kedd. → Késő délután 6 órától: Magyarország – Portugália EB-mérkőzés a Puskás Arénából. De már jóval korábban megy a „ráhangolódás”, időnként belenéznek a sport-propagandás és marketinges kavargó üzenetekbe, dinamikus hang- és kép-effektusok, a várakozást stimuláló „szakértői” csevegések/riportok: a „siker” önszuggesztíói.

Az aréna hangulata még a tévés közvetítésben is valóban sodró erejű. Bizonyára a közvetlen testközlelől mindez még intenzívebb lehet. A közönség ugyan „megszűrt”, de hát a mi kedves vírusunk nagyon ügyesen alkalmazkodik hozzánk – mi meg még mindig „erőből” szeretnénk túljárni az eszén. Ez a nagy „felszabadulás”, ami itt a Puskás Arénában ma délután és este van/volt, ugyan érthető, de inkább egy illúzió hatása; az a képzet, hogy az idő kereke visszaforgatható, praktikusán csak „egy évet”, mert ez az EB 2020-ban

lett volna esedékes. Ám a ki nem mondott illúzió az „idő kerekének” visszaforgatásáról enélkül távlatosabb, azon időkbe történő visszavágyódás is szinte érzékelhető módon jelen van, amikor még nem volt ez a vírushelyzet, amikor még minden, úgymond, „normális” volt. Hát nem lehet visszaforgatni az „idő kerekét” – és már akkor sem volt „normális” a világunk, benne ez az egész sportarénás, marketinges, szinte hisztérikusan feltűzelt fociőrület.

A meccs egyébként izgalmas volt, a csapatunk is jó volt – a portugálok mégis győztek. A 84. percig döntetlenre állt a mérkőzés, ám ekkor szinte véletlenül becsusszant a mi kapunkba egy gól, s ezután még kettő. A fiúk ugyan tartották magukat, de valami mégis összeroppant bennük. Az aréna közönsége azonban tartotta bennük a lelket. Ez nekem is nagyon imponált. A mérkőzés végén különösen felemelő volt, hogy a csapat és a közönség együtt elénekelték a Himnuszt.

Július 24. Szombat → Időnként bele-belenézek a tokiói olimpia tv-közvetítéseibe: üzlet, politika, siker-hajszolás, verseny-SPORT (?!). Versenysport a népesség testi-lelki egészségéért? Képes mintát nyújtani ez a versenysport? Ezek a sportolók már nem az egészség példaképei, hanem a siker, a verseny gladiátorai. Amit látok, az már nem sport, hanem marketing-akciós mutatóványok médiaprezentációi – organikus élet helyett. Ráadásul az „idő kerekét” is szeretnék visszaforgatni.²⁷ Infantilis illúziókergetés: „2020” nem varázsolható vissza – még a gigantikus reklámügynökségek, a globális médiabüvészkedések segítségével sem!

Július 25. Vasárnap. → Tíz órától meghallgatom a Kossuth Rádióban az evangélikus istentiszteletet Mezőberényből.

Az egyik evangéliumi ige ez volt: „Őrizkedjétek pedig a hamis prófétáktól, akik juhoknak ruhájában jönnek hozzátok, de belől ragadozó farkasok.” (Mt 7, 15) **Hát ez bizony most is érvényes igazság!** Ha például csak a „fejlett” civilizációnk számos látszat-vívmányára és hamis prófétáira utalok, akkor bizony ezek a „farkasok” körülöttünk – de bennünk is – veszélyes sokaságban ólálkodnak, viczorognak, sőt támadnak és pusztítanak.

Az ige hirdetés alapjául pedig ez a textus szolgált: János Apostol első levele 5: 1-21. Azaz a születés és a szeretet misztériuma. A születés: csoda, öröm, várakozás és fájdalom is. Mindenekelőtt: szeretet. Szomatikus életérzés is (nem így fogalmazott a lelkész, de ez volt a lényege), sőt ennél sokkal több, mert szakrális is ez a szeretet, ami azonban *mégsem nehéz, mert természetes*. Ez a szeretet tehát nem narcisztikus, hanem a „másikra” irányuló szolgálat.

Dél körül elmegyek Tihanyba – persze most is csak online,²⁸ és nem Sóstóról, hanem Erzsébetről, nem a Balaton déli partjáról, hanem a Kis-Duna partjáról. Korzenszky Richárd prédikációja most is tartalmazott néhány igazi társadalomlélektani kor- és kórdiagnózist. Például: elcsigázott és elfáradt világban élünk, ezért is fokozott szükség van a gondoskodó szeretetre, mert Jézus is elsősorban táplálni akarta tanítványait, a követőit – mindenkit. Reménytelen **kórszakunk** is arra taníthat bennünket, hogy nem mi vagyunk az élet urai, de és éppen ezért a „megoldás”: az erős hit – a teremtés védelemben, a „másikra” irányuló szolgálat révén (is).

Én azonban most elsősorban nem teologizálok (hogy ne mondjam: nem „papolok”), hanem ököpszichológiai problémákat firtatok, ilyen kérdéseket feszegetek.

Augusztus 5. Csütörtök. → Mindent felülír a politikai akarat, a propaganda. Ezt olvasom: „Az érvényben lévő, veszélyhelyzet idején alkalmazandó védelmi intézkedéseket nem kell alkalmazni három esemény esetén – derül ki a Magyar Közlönyben megjelent kormányrendeletből.

A veszélyhelyzet idején alkalmazandó védelmi intézkedések

- az államalapítás és az államalapító Szent István király emlékünnepe keretében megrendezésre kerülő állami és önkormányzati rendezvények,
- a FEI Négyesfogathajtó Európa-bajnokság, valamint
- az 52. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus

programjai esetében nem alkalmazandók, a rendezvények korlátozás nélkül látogathatók. Az államalapítási ünnepek kapcsán ötnapos időszavat jelöl meg a rendelet, eszerint az augusztus 18. és 22. közötti rendezvényekre nem lesznek érvényben a korlátozások. A fogathajtó Eb szeptember 2. és 5. között, az eucharisztikus kongresszus szeptember 5. és 12. között mentesül a korlátozások alól.²⁹

Mindez akkor történik, amikor egyre többet hallani és egyre több szakértő jelzi: Magyarországhoz is közelít s nem is lesz elkerülhető a koronavírus-fertőzés negyedik hulláma.³⁰ Az biztos: kockázatos döntés. Am az is biztos: a nyitás-zárás dinamikus feszültsége így is úgy is elkerülhetetlen. A vírus viszont nem ismer ilyen rafinált dialektikát, „ő” csak a biofeedback „logikája” szerint teszi a dolgát: túlélni akar. Így hozzuk össze – mi (emberek) és „ő” (a vírus) – a *civilizációs és humánökológiai visszacsatolásos mechanizmust*. Látszólag még mi irányítunk, mi döntünk, Am ez a döntés is jelzi, mondhatnám, a vak is láthatja:³¹ az „idő kerekét” semmiképpen sem lehet visszaforgatni, még egy évvel sem – mert ez a kormányrendelet is valójában a 2020-ban, a pandémia miatt elmaradt hatalmas és turizmus-serkentő tömeg-rendezvényeknek szeretne „szabad utat” biztosítani. Ezt az illúziókergetést nevezem *pandémonológiának*...

2022

Január 24. Hétfő. → Azt olvasom, hogy a WHO szerint lehetséges, hogy a koronavírus-járvány az omikron variáns hullámának lecsengésével véget érhet Európában. Ugyanakkor azt is jelzi, hogy a Sars-CoV-2 koronavírus már nem egyszer meglepetést okozott, s ezért nagyon óvatosnak kell lenni.³²

Szathmáry Eörs, evolúciókutató viszont a nem éppen biztató jövőbeli kilátásokról beszél: annak erős valószínűségét jelzi, hogy az eredetnél sokkal halálosabb variáns is felütheti még a túskeféléjét valamely közösségben.

És most szó szerint idézem:

Ettől a vírustól már soha nem szabadulunk meg.

„Sőt, ez még csak a bemelegítés.

A klímaváltozás miatt sajnos egyre több új betegség lesz. Még csak gyakorlatozunk. Maszkban járunk. Szokjunk hozzá, hogy akár életünk végéig. Az oltásokhoz is hozzászokhatunk. **Az orvosi megoldásokkal nyerhetünk is csatákat, de hosszútávon valószínűleg így sem fogjuk tudni kicselezni a természetet.**

(...) az emberiség genetikai terhe folyamatosan növekszik az orvostudomány miatt. Egyre több olyan ember nő fel és adja tovább a DNS-ét, aki már két olyan mutációval is rendelkezik, hogy bármelyiktől háromszáz évvel ezelőtt gyerekkorában meghalt volna (...) így benne van a pakliban, hogy ha jön valami igazi nagy krach, az jelentős gyermekkori halandóságot fog okozni, az egyéb bajok mellé, mert az egészségügynek akkor nem lesz ilyesmire kapacitása, és a káros mutációk ki fognak fejeződni.

Mutációkat célzottan, génszerkesztéssel lehet majd javítani persze, de ez alighanem a gazdagok kiváltsága lesz. Majdnem minden technológiai fejlesztéssel növekedett a leggazdagabbak és a legszegényebbek közötti különbség. Miért lenne most másként?³³

Január 29. Szombat. → **Vakcina-információ:** magyar kutatók kimutatták, hogy a Sinopharm-vakcina hatásossága körül problémák vannak, s ez már nem afféle ellenzéki hőbörgés, hanem tudományos vizsgálatok eredménye. Az eredmények tehát azt mutatják, hogy a kínai vakcinával oltott 50 év alattiak 90 százalékánál figyeltek meg mérhető ellenanyagszinteket, a 60 év fölöttiek 25 százalékánál egyáltalán nem termelődött koronavírus semlegesítő antitest, a 80 év felettiéknél pedig ez az arány már az 50 százalékot is elérte. Az mRNS-típusú vakcinák, mint a Pfizer és Moderna oltóanyaga, azért működnek nagyobb hatásokkal az idősebb korosztálynál, mert ilyenkor a genetikai információt a saját sejtjeink termelik le, egy jóval erőteljesebb immunlökést adva a szervezetnek, szemben az inaktivált vakcinákkal, ahol csak az előlt vírusmennyiségre reagál az immunrendszer, de önmagában nem termeli az immunizáló anyagot.³⁴

A helyzet tehát az, hogy a politikai akarnokság/siker és a tudományos vizsgálatokkal igazolt vakcina-hatékonyság nem biztos, hogy korrelál. Az oltás-szkeptikus népi óvatosságban ezért tehát van valami ősi bölcsesség. Ezen túl pedig az is tanulságos, hogy a hatékonyság már azon múlik, hogy sejtszintű behatolás és manipuláció, vagy az élő szervezet saját, belső ellenállását mobilizálja-e a vakcina. Ez utóbbi még az organikus működés természetét használja, az előbbi ezt mintegy kikerüli, s egyenesen a sejten belüli folyamatokba nyúl bele – persze ez esetben is gyógyító szándékkal. Ugyanúgy, amiként az egyre magasabb gáttakkal is az egyre magasabb és több (ár)vizet is vissza szeretnék szorítani a folyómederbe. (Amikor árvíz van! Amikor viszont aszály sújtja a természetet, jó lenne vizet fakasztani még a sívó homokból is. Ám a probléma ugyanaz: *az organikus élet önszabályozó folyamatait a mesterséges emberi akarat hatalma számolta és számolja fel.*)

*

Nem elég a vírus-háborús helyzet, az orosz-ukrán konfliktus nagyhatalmi és geopolitikai játszmákat generál(t).

*

Az a sejtésem támadt, hogy ez a háborús helyzet valamiképpen folytatása az első világháborúval elkezdődött globális és világpolitikai erőviszonyok „átrendeződésének”; egy olyan gazdasági és politikai koncentrációnak, amelynek alapja egy geopolitikai játszma: *eurázsiai vs. euratlanti szövetség stb.*

A tét viszont a pénz hatalmi koncentráció további maximalizálása.

Február 6. Vasárnap. → A politikai játszmák szövevényes világában eltűnni látszanak az alapvető értékek és összefüggések. Például és mindenekelőtt: az *egyszerűség*. Pedig a pandémiás világhelyzetünkben a mi kedves vírusunk is erre taníthat bennünket: *az egyszerűsége, ami erőforrásunk is lehet(ne).*³⁵ – Az egyszerűség evangéliumi értéke és a civilizációs/humánökológiai biofeedback jelzése/jelentése: a jövő gyógyító, egészségvisszaállító folyamata is lehetne.

Február 11. Péntek. → Egyes gazdasági elemzők szerint a globalizáció egyik történelmi előnye – az olcsó termékek végtelennek tűnő kínálata – hamarosan véget érhet. Arról is írnak, hogy egyre fontosabbá válik az önellátás és az alapvető javakból való hazai termelés felépítése. Lehetséges, hogy ez most még drágább, mint a globális piac termékei, de ma már azt is látni, hogy a globalizáció csak akadozva működik, s ami még riasztóbb: a jövőben egyre kevésbé lesz képes arra, mint amire a pandémia előtt képes volt. Egyre inkább láthatóvá válik a globalizáció korlátja, mondhatni organikus/természeti határa és végessége nagyon is lelepleződött.

Sőt mi több! Egy nem elhanyagolható gazdaságpszichológiai és társadalomlélektani tényezőt is megemlítenek: a globalizált gazdaságban nem csak a költségek, hanem még a *bizonytalanság* is elszabadulhat.³⁶

Mi ez?

Civilizációs visszarendeződés?

Valamiféle piaci és lélektani „biofeedback”?

Visszacsatolás: „Eddig? Ne tovább?”

*

FEKETE CSÜTÖRTÖK

Február 24.

Az orosz hadsereg ma hajnalban akcióba lendült: megtámadták Ukrajnát. Célzott rakétatámadásokkal megsemmisítették az ukrán katonai légi bázisokat, a szárazföldi katonai egységek is szabályos katonai hadműveleteket folytatnak. Most, dél körül, amikor ezeket a sorokat írom, még nem tudni, hogy hol fognak megállni. Azok az elemzések, amiket én eddig olvastam (hallottam/láttam), azt valószínűsítik, hogy Kijev elfoglalása lehet a cél, azaz egy oroszbarát ukrán kormányzat hatalomba segítése. Putyin világosan megmondta ma hajnalban, hogy nem tűri, hogy Ukrajna NATO-tag legyen, az orosz biztonsági garanciákat ő minden eszközzel ki fogja kényszeríteni.³⁷ Ez az utóbbi megjegyzése nagyon fenyegető volt: egyes fantáziadús nem szakértő, civil emberek még atomfegyver bevetését is elképzelhetőnek tartották, ezt az eszement (de lélektanilag érhető) ijesztő lehetőséget szerencsére az igazi szakértők lehetetlennek tartják.³⁸ Én viszont azt gondolom, hogy nem a háborús pszichózis a probléma, mert az ok maga a háború: a pszichózis egy irracionális, de törvényszerű reakció. Mindezzel együtt azonban én is azt gondolom: Putyin fenyegetése valóban félelmetesen hangzott! De nem az atomfegyverrel való fenyegetés volt ebben a (ki nem mondott) üzenet, hanem annak határozott – és az egész világ, különösen az USA és az EU vezetői számára szóló elszánt – bejelentése, hogy **Oroszország újból el kezdi visszaépíteni igazi nagyhatalmi pozícióját.**

A háborús pszichózis sajnálatos – de törvényszerű – módon megjelent a magyar belpolitikai retorikában is. A kampánykommunikációs acsarkodás a háborús pszichózis indulati feszültségeivel további agresszív lendületet kapott. Ennek egyik fő megnyilvánulása, hogy kormánypárti szakértők Márki-Zay Péter napokban elhangzott nyilatkozatát, amiben magyar katonai és fegyveres segítséget ajánlott fel Ukrajnának akkor, ha ők kerülnének hatalomra: MZP nem tesz mást – mondják –, mint hogy lényegében politikai vezetésre alkalmatlanságát bizonyítja.³⁹ Ám ha figyelmesen utánajárunk MZP szóban forgó nyilatkozatainak, akkor kiderül, hogy MZP azt mondta: ha a NATO úgy döntene, hogy katonai hadműveletre lenne szükség a NATO részéről is, akkor mi is csatlakoznánk ehhez az akcióhoz.⁴⁰

Bármily meglepő tehát, MZP is azt mondta, ami a hivatalos magyar kormányzati álláspont – az persze nem kétséges: az ellenzék NATO és EU iránti lojalitása kritikátlan, míg az Orbán-kormány nemzeti/patrióta elkötelezettsége az elsődleges. De mivel most éppen a belpolitikai csatárenken kampány-harc dúl, a háborús pszichózis a szokványos kampány-csetepatékat is felfűti: az információcsúsztatások az „ők” vs. „mi”, a „barát” vs. „ellenség” csoporthatárok további és elszánt, harcias megerősítését célozzák.

Március 4. Péntek. → Kampánypszichológiai helyzet:

- Beccapott az orosz-ukrán háború a (kis)magyar választási kampány kommunikációs csatározásaiba. Nem egyszerűen az a tét, hogy „ki a jobb/rosszabb”, hanem „ki a nagyobb hazafi és/vagy hazaáruló”.

- Stratégiai türelem és nyugalom (Orbán Viktor)⁴¹
- Taktikai kapkodás és zűrzavar (MZP, Jakab Péter stb.)⁴²

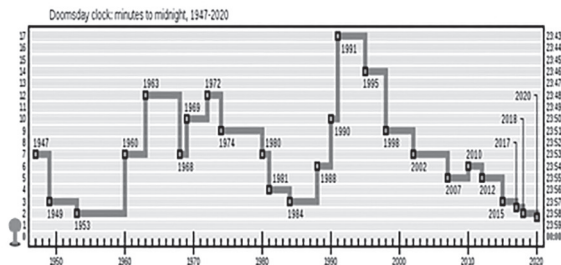
*

A (kis)magyar csataterüinkre (is) azonban egy (lehetséges) „gombafelhő” árnyéka borul:
ÍTÉLETNAPI ÓRA

Az óra ketyeg. globális veszély fenyeget⁴³

ÍTÉLETNAPI ÓRA

Az óra ketyeg. Globális veszély fenyeget:

A grafikonról

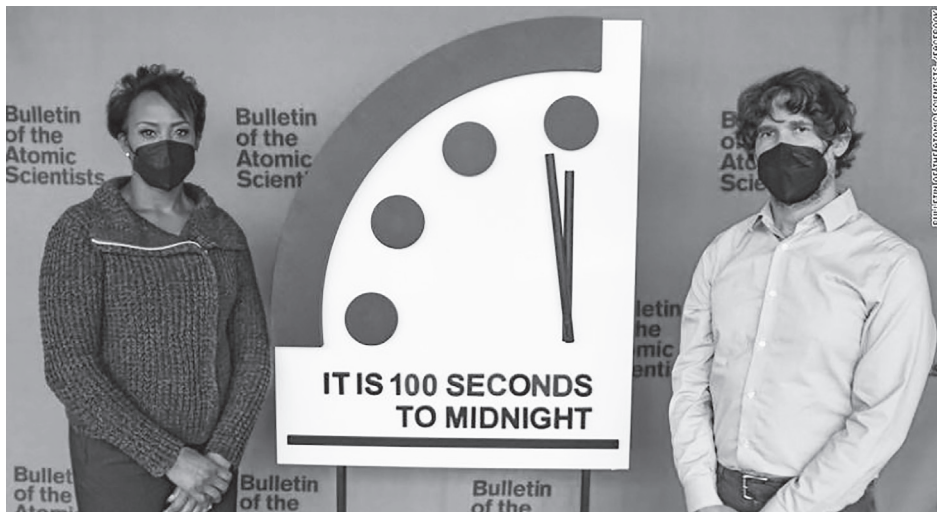
- Grafikon, amely az Atomtudósok Közlönyének Végítélet Óra idejének változásait mutatja.
- A bal oldali oszlopban szereplő számok a „perctől éjfélig” (nukleáris háború) kifejezésre utalnak, mivel az óra értékeit általában kifejezik.
- A jobb oldali oszlopban a nyers idők láthatók.
- A kis gombafelhő célja, hogy megszüntesse azt a kétértelműséget, hogy melyik irány pozitívabb.

EZ A GLOBÁLIS VESZÉLY MOST AZ OROSZ-UKRÁN HÁBORÚ EGYIK LÁT-VÁNYOS, JÓSZERIVEL SZÍNPADI/CIRKUSZI „FORGATÓKÖNYVE” LEHET?!

Nézze élőben az Ítéletnap i Óra bejelentését.⁴⁴

100 másodperc van éjfélig⁴⁶

ÉSZBONTÓ!!!

A „gombafelhő” árnyékában igazán tanulságosak a **pandémonok** elleni küzdelem.

Kismagyar diadal:

Legyőztük az ötödik hullámot.

A járvánnyal kapcsolatban a miniszterelnök úgy fogalmazott, legyőztük az ötödik hullámot. Mostmár meg lehetett engedni, hogy visszajöjjünk a korábbi járványügyi intézkedésekből. Egyelőre a helyzet biztató, nem lehet tudni, ez volt-e az utolsó hullám – mondta a kormányfő.⁴⁷

De ki győzi le a háborút?

A koronavírus?⁴⁷

Béke vagy háború?

Március 31. Csütörtök. → A vasárnapi választás tétje az orosz-ukrán háború tematizációs ereje miatt „leegyszerűsödött”: **béke vagy háború.**⁴⁹ – MZP újabb kommunikációs bakija viszont megint egy olyan magas labda a kormánypárti kampányszakembereknek („propagandistáknak”), amit nagyon könnyű lecsapni – így aztán a megszokott módon nincs érdemi vita. MZP Jeszenkijett Zelenszkij helyett: többször Jeszenszkynek nevezte az ukrán elnököt, Zelenszkijt – megint neveltségessé vált.⁵⁰ Ám ennél az „apró bakinál”, nyelvi botlásnál, tartalmilag is sokkal fontosabb történelmi és politikai analógiákkal érvelt a háborús részvételünk mellett. Igazi magyar sorskérdéseket emlegetett – hamis analógiaként, valamiféle generációs/ifjúsági és torz forradalmi hevülettel: **A fiataloknak a vér fontosabb, mint az olaj.**

Ez nem a „fiatalokról”, nem is 1848-ról és 1956-ról szól, hanem nagyon is nyíltan, mondhatni öneleplező, szinte szemérmetlen módon, MZP hatalommotivált személyiségéről. Ám az is megmutatkozik ebben a szövegben, hogy csak a saját indulata hajtja, tekintet nélkül a következményekre: őt nem a háború és/vagy a béke alternatívája érdekli, hanem csak a saját hatalommotivált víziója.

Április 3. Vasárnap. → Reggel kinyitom az ablakot, s azt látom, hogy vékony hólepel borítja a tetőket. Szeszélyes április. Ma persze minden a „szeszélyes” választásról szól, a vékony hólepel is: A FIDESZ ÉS SZEMÉLYESEN ORBÁN VIKTOR (senki, még a Fidesz által sem várt módon) KIÜTÉSES GYŐZELMET ARATOTT!⁵¹
ÉLET-HALÁL KÜZDELEM!

Egy profán, ám életbevágóan aktuális és univerzális kérdés: meddig tart a pandémia, a vészhelyzet?

És meddig tart az orosz-ukrán háború?

A hitbeli bizonyosságok és bizonytalanságok, a morális tisztaságok és gyöngeségek, a politikai álmódosások és/vagy sóvárgások, a realpolitikai és machiavellista ütésváltások közepette most azonban az az igazán életbevágó kérdés: *meddig tart a pandémia, a vészhelyzet? És meddig tart az orosz-ukrán háború?* A kedélyes és posztmodern cirkuszi mutatványosok és a szenvedélyes és/vagy józanul haszonleső, netán közömbös nézőik ugyanis most egy igazi élet-halál küzdelem részesei. Nem a légtornász röpte, nem az oroszlánidomár bátorsága, nem a bohóctréfa harsánysága a siker mércéje, mert itt és most a mutatóvanyosok és nézőik közös küzdelméről van (és lesz) szó: így és ezért a „győzelem” és persze a „vereség” sem lehet más – csak háborús fejlemény. A politika ugyanis már nem valamiféle kedélyes, Mikszáth Kálmánosan anekdotázó „úri huncutság”, hanem a pénz-hatalmi világrendszer függvénye: a nemzeti/patrióta és a globális erőközpont/ok tereiben folyó könyörtelen hatalmi küzdelem. A tét pedig az, hogy melyik alternatíva lesz képes az emberi élet túlélési esélyeit kontrollálni és ezzel optimalizálni:

1. *A lokalitások korlátozott erőforrásait a humánökológiai egyensúly érdekében működtető, jobbra nemzeti és patrióta erőik, akik azonban a re-akciós hagyományok jegyében a kemény önfenntartó, de autonómián alapuló munkát, a természetes és szakrális identitások megőrzését és továbbörökítését ígérhetik;*
2. *vagy a globális és nemzetek fölötti hatalmi centrum(ok) nyereségmaximalizáló tényezői, akik azonban a humánökológiai szféra kiszígerelését a végsőig fokozhatják, ám a „haladás” vonzó ígéreteivel: az egyre komfortosabb, az egyre könnye(de)bb, a folyamatos „happy” élet csábító és bódító lehetőségeivel.*

Választási esély(telenség)ek

Kezdetben tehát a pandémia, majd az orosz-ukrán háború miatt ez a hatalmi küzdelem *a civilizációs és humánökológiai rendszer visszacsatolásos mechanizmusában – ami eddig rejtve volt – most explicitté vált.* A tét ezért korábban így nézett ki:

- A politikai harc (a „háború”) elsősorban a vírus, a pandémia által meghatározott helyzettől függött; a győzelem és a vereség esélye is inkább ettől, s nem annyira a politikai riválisok szokásos cirkuszi mutatványainak az eredménye volt. A „fekete csütörtök” azonban még sötétebb árnyat vont fölénk:
- Az orosz-ukrán háború ugyanis a társadalomlélektani és politikai pszichológiai alaphelyzetet nem megváltoztatta, hanem inkább elmélyítette. A politikai aréna szereplői (politikusok, politikus-jelöltek, választópolgárok) erőfeszítései akkor lesznek hosszútávon eredményesek, ha a pandémia és a háború valódi természetét helyesen ítélik meg, s nem pusztán az „ellenfelüket” igyekeznek legyőzni.

Társadalmi katasztrófa-vakság

A nyugati típusú polgári demokráciák politikai szereplői (politikai vezetők és választói) azonban egy sajátos *társadalmi katasztrófa-vakságban* szenvednek. Egyfelől a választási ciklusokkal felszabdalt időstrukturálás, másfelől a marketinges kampánytechnikai konfliktuskezelés szinte immunissá teszi a politika szereplőit az itt szóban forgó problémák valódi mélységének és horderejének artikulálására is – legyenek bármely oldal-pártiak, kormánypártiak, ellenzékiek. Ez, például, azt jeleneti, hogy a „fenntartható fejlődés” fogalma is afféle üres politikai szlogenné vált – esetleg környezetvédelmi, netán „zöld” politikai megfontolásokat is mérlegelnek –, de valójában a „probléma” mélyén rejlő igazi konfliktust nagyon is elfojtják. A politikusok azért, mert ők a „következő” választást is szeretnék megnyerni. Kampánytechnikai forgatókönyvekben ugyan dúsan tenyésznek a negatív kampány démonikus sugallatai és látomásai – a „másikról”. A saját üzenet azonban, ezt jól tudják, nem lehet „negatív” – a *happys* kommunikációs lendület lehet csak a nyerő: az apokaliptikus víziók viszont „*rémálmok*”.

A választópolgárok pedig azért partnerek ebben a politikai játszmaiban, mert alapvetően ők is csak az éppen soron lévő választáskor szeretnének „győzni”. A „józan többség” egyébként is *mindenféle bizonytalanságot minimalizálni szeret(ne)*. Ez ugyan nagyon is érthető és rendjén is lenne, ám éppen a „különös idegen” *háborús* vir(t)uskodásai miatt ez most nem igazán nyerő opció. Ennek a csapdának a kikerülése lesz a valódi tét – de nemcsak Magyarországon.

A „régí kerékvágásba” visszatérni azonban nagy valószínűséggel már sehol sem lesz lehetséges. Ha tehát nincs – nem lesz – megfelelő diagnózis a civilizációs/kulturális és humánökológiai vész- és véghelyzetről, akkor a valódi kibontakozás, a gyógyítás, a terápia sem fog sikerülni. *Élelmiszer(hiány), járvány és háború – ezek a visszacsatolások azonban könyörtelenül (vissza)szabályoznak...*⁵²

JEGYZETEK

- 1 Részletek a „Magyar sorsproblémák. Társadalomlélektani kor- és kórképek” című, az Orpheusz Kiadónál kiadásra előkészített könyvemből.
- 2 Lásd ehhez <http://pandemia.hu/>

magyarorszagi-koronavirus/ – <https://index.hu/kulfold/2022/08/25/koronavirus-vilagjarvany-pandemia-globalis-adatok-halalozas-fertozes-covid-19/> – <https://index.hu/kulfold/2022/08/26/koronavirus-jarvany-covid-19-fertozes-johns->

- hopkins-egyetem/ – <https://magyarnemzet.hu/kulfold/2022/08/a-koronavirus-ujabb-hullamara-keszulnek-europaban>
- 3 https://mandiner.hu/cikk/20200317_becs
- 4 Stumpf András: „Álljunk bosszút a rohadék-kon!” – megszólal a hálózatkutató biológus, [JORDÁN FERENC], aki elsőként jelezte a vírusveszélyt. Válasz online, 2020. március 17. – <https://www.valaszonline.hu/2020/03/17/jordan-ferenc-koronavirus-interju/>
- 5 https://mta.hu/tudomany_hirei/magyarorszag-atvenne-a-kezdemenyezest-a-jovo-jarvanyaival-szemben-110461 – Kiemelés: LG.
- 6 Csányi Vilmost idézem: „Nyolcvanöt elmúltam, vagyis a legrizikósabb korosztályba tartozom. Ez alapján nagyon is félhetnék. De úgy vagyok velem, hogy ilyenkor már egy-két évvel több vagy kevesebb nem olyan rettenetes nagy differencia. Nem vagyok az örökélet híve, némileg rezignálatlan várom az eseményeket.” – <https://24.hu/kozelet/2020/03/19/csanayi-vilmos-koronavirus-fogyaszta-karanten-pestis-nagyinterju/>
- 7 Bendarzszevszkij Anton: „Mindenki saját magáért harcol”. Interjú Oleg Buklemisev közgazdászatan-professzorral. Magyar Nemzet, 2020. március 20. – <https://magyarnemzet.hu/kulfold/mindenki-sajat-magaert-harcol-7906022/>
- 8 A Károli Gáspár-fordítást idéztem.
- 9 Ezt, többek között, a Balaton-könyvemben is megírtam: Lányi G.: Fenntartható? Fejlődés? Pszichológiai elemzés a Balatonról. Széphalom Könyvműhely, Bp. 2019.
- 10 <https://magyarnemzet.hu/velemeny/a-nulladik-ora-fele-haladva-7922558/>
- 11 <https://www.magyarurkurir.hu/hirek/senki-semmenekulhet-meg-onmagaban-ferenc-papa-rendkivuli-urbi-et-orbi-aldasa-jarvany-idejen>
- 12 https://mandiner.hu/cikk/20200403_peter_sloterdijk_koronavirus_karanten
- 13 Andrea Bocelli: Music For Hope - Live From Duomo di Milano – <https://www.youtube.com/watch?v=huTUOek4LgU&t=578s>
- 14 <https://444.hu/2020/04/23/who-a-koronavirusban-meghalt-europai-aldozatok-feledosothonban-elt>
- 15 http://kreativ.hu/kreativ_online/cikk/pataki_agi_mereszebb_mint_valaha
- 16 Lásd itt: http://kozonsseg.hu/magazin-cikk/nezoter/4240/ne-terj-nk-vissza-a-normalis-hoz-muveszek-nyilatkozata-a-virus-utani-idoszakra/?fbclid=IwAR0r8f0GRu_garUJQRdk_nSAGU4OWcoGW03YqLiru_l4BTr3vYQC5yvLfOY
- 17 https://mandiner.hu/cikk/20200801_hatalmas_torlodos_a_balatonnal_langol_egy_kamion_az_m7_esen
- 18 https://mandiner.hu/cikk/20201218_orban_viktor_kossuth_radio_koronavirus_belfold_miniszterelnok
- 19 <https://www.youtube.com/watch?v=51raZzWmZk0&t=3433s> – A karácsonyi istentiszteleteken, miséken – felekezetektől függetlenül – ez a tematizációs kényszer, aggodalom mindenütt jelen volt. Lásd például Erdő Péter szentbeszédét: <https://www.magyarurkurir.hu/hazai/erdopeter-biboros-karacsonyi-efjeli-misen-mondott-szentbeszede> – „Szörnyű év áll mögöttünk”, és számos körülmény nehezíti az ünneplést, „mégsem mondhatunk le az idei karácsonyról” – mondta Fabiny Tamás, a Magyarországi Evangélikus Egyház elnök-püspöke. <https://infostart.hu/belfold/2020/12/24/fabiny-tamas-nem-mondhatunk-le-az-idei-karacsonyrol> – Ferenc pápa is a „járványtól meggyötört világról” beszélt, a néptelen Vatikánban – <https://www.magyarurkurir.hu/hirek/ferenc-papa-karacsonykor-jesus-hozzon-remenyt-haboruktol-es-jarvanytol-meggyotort-vilagnak> – <https://hirado.hu/kulfold/cikk/2020/12/24/a-neptelen-vatikaban-mutatbe-szentmiset-ferenc-papa> – December 27-én, a Szent Család vasárnapján pedig a déli Úrangyala imádság elmondása után bejelentette, hogy a családnak szentelt különleges évre kerül majd sor 2021-ben. <https://www.magyarurkurir.hu/hirek/ferenc-papa-meghirdette-csalad-ebet> – Bőjte Csaba, a maga látszólagos egyszerűségével, ám éppen ezzel irányítva igazán figyelmünket a lényegre, mondta: Nem talicska limlomra, egymásra van szükségünk. – <https://www.magyarurkurir.hu/hirek/nem-talicska-limlomra-egymasra-van-szuksegunk-interju-bojte-csaba-ferences-szerzetessel>
- 20 https://mandiner.hu/cikk/20210304_koronavirus_gulyas_gergely_dontesek
- 21 <https://www.katolikusradio.hu/musoraink/adas/1/549281>
- 22 <https://www.youtube.com/watch?v=t9m2STKPsuU>
- 23 Babits Mihály: Húsvét előtt. Nyugat, 1916, 7. sz. – <https://epa.oszk.hu/00000/00022/00195/06090.htm>
- 24 https://mandiner.hu/cikk/20210423_orban_viktor_koronavirus_teraszok_vedootlas_atoltottsag_nyitas_vakcina
- 25 <https://www.youtube.com/watch?v=66xOtdpdDzo>
- 26 <https://www.youtube.com/watch?v=Dy4kYh9YhdI>
- 27 https://nepszava.hu/3127162_hivatalosan-is-elkezdodott-a-tokioi-olimpia
- 28 <https://www.youtube.com/watch?v=jybfGAIJWOA&t=2009s>
- 29 <https://www.portfolio.hu/gazdasag/20210804/felfuggesztii-a-koronavirus-jarvany-miatt>

- korlatozásokat-a-magyar-kormany-augusztus-20-ra-495136#
- 30 Biztos, hogy lesz negyedik hullám – Jakab Ferenc a Mandinernek. 2021. augusztus 5. – https://mandiner.hu/cikk/20210731_jakab
- 31 Kivéve talán a politikusokat és szövevényes érdekvérelt hálózataikat, köztük azon választókat is, akik – mint a politikusaik is – mindig csak a „következő választást” akarják megnyerni, bármi áron. Könyvem politikai pszichológiai fejezetében ezekkel a kérdésekkel is részletesen foglalkozom.
- 32 <https://www.portfolio.hu/gazdasag/20220123/jo-hirt-mondott-a-who-szakertoje-veget-erhet-az-omikronnal-a-jarvany-europaban-522549>
- 33 <https://www.portfolio.hu/gazdasag/20220124/megszolalt-a-neves-magyar-evoluciokutato-a-koronavirusrol-ez-meg-csak-a-bemelegites-522589> – Kiemelés: LG.
- 34 <https://www.portfolio.hu/gazdasag/20220129/az-idoseknel-joval-kevesbe-mukodik-a-sinopharmvakcina-523851>
- 35 Pál Feri a vírusról - 2020. 03. 22. – <https://www.youtube.com/watch?v=U9Eke4JVNx4>
- 36 https://m.a.k.r.o.n.o.m.m.a.n.d.i.n.e.r.h.u/cikk/20220205_a_globalizmus_ma_mar_nem_vegtelen_olcso_fogyasztast_hanem_folyamatos_dragulast_jelent
- 37 Az orosz elnök kész a nemzetközi háborúra is, 2022. febr. 24 – <https://www.youtube.com/watch?v=yVUiPdyCzSU> – Egészen elképesztő, mondhatnám lenyűgöző egyrészt maga a beszéd, de még inkább Putyin személyisége, a magatartása, a metakommunikációja. Ettől én persze nem lettem a híve, de kénytelen vagyok elismerni: az EU politikusai, nem beszélve az USA elnökéről, olyan politikai személyiségek, akikhez képest Putyin minőségileg fölöttük áll: hidegen magabiztos. Az EU-s politikai vezetők: afféle ijedt óvodások, akik a szenilis óvó bácsi (az USA elnöke) segítségével nélkül már az óvodájuk udvarára sem mernek kimenni.
- 38 Például Nógrádi György is: <https://www.youtube.com/watch?v=TCzY9oTqNaw>
- 39 <https://www.origo.hu/itthon/20220224-markizay-elragadtatta-magat-es-haborus-konfliktusba-is-belesodorna-magyarorszagot.html>
- 40 Márki-Zay Péter az ATV Egyenes beszéd c. műsora vendége volt - 2022. február 22. <https://www.youtube.com/watch?v=0KwWbexrEaE> – Lásd még az Origo: <https://www.origo.hu/itthon/20220223-markizay-interju-magyar-katonakat-kuldene-ukrajnaba.html>
- És persze MZP szerint Orbán Viktor az „áruló” <https://www.youtube.com/watch?v=M5yBOCWa3Oc>
- 41 Orbán Viktor: A legfontosabb a magyarok békéje és biztonsága, Mandiner, 2022. 03. 04. – https://mandiner.hu/cikk/20220304_belfold_orban_viktor_interju
- 42 MZP szerint Orbán „szakadéka vezette az országot”. https://mandiner.hu/cikk/20220303_markizay_peter_telefon_kampany_haboru_orban_viktor_baloldal?utm_source=mandiner&utm_medium=link&utm_campaign=mandiner_202203 – Jakab Péter szerint pedig „elárulta Magyarországot” Orbán Viktor – https://mandiner.hu/cikk/20220304_orban_elarulta_magyarorszagot
- 43 https://hu.m.wikipedia.org/wiki/F%C3%A1jl:Doomsday_Clock_graph.svg
- 44 <https://twitter.com/bulletinatomic/status/1484179414342672384>
- 45 <https://edition.cnn.com/2022/01/20/world/doomsday-clock-2022-climate-scen/index.html>
- 46 Forrás: <https://edition.cnn.com/2022/01/20/world/doomsday-clock-2022-climate-scen/index.html>
- 47 https://mandiner.hu/cikk/20220304_belfold_orban_viktor_interju
- 48 <https://24.hu/kulfold/2020/04/16/koronavirus-haboruk/>
- 49 Orbán Viktor: A választás téjé most béke vagy háború, Origo, 2022. márc. 30. – <https://www.origo.hu/itthon/20220330-orban-viktor-interju-origo-1.html>
- 50 <https://magyarnemzet.hu/belfold/2022/03/markizay-megint-nevetsegesse-valt-tobbszorszeszszkynek-nevezte-az-ukran-elnokot-zelenszkijt-video>
- 51 <https://vtr.valasztas.hu/ogy2022>
- 52 Vö. Bogár László: Mindig Aldi, avagy demográfia, démonok és detonátorok. – [https://www.youtube.com/watch?v=_KShOILQL3E&t=499s\(8:21-től\)](https://www.youtube.com/watch?v=_KShOILQL3E&t=499s(8:21-től))
- Davos, avagy háború, himlő, hadova. – [https://www.youtube.com/watch?v=97apywdLFg\(14:14-től\)](https://www.youtube.com/watch?v=97apywdLFg(14:14-től)) – Lásd még Thomas Malthus: An Essay on the Principle of Population. London, Printed for J. Johnson, in St. Paul's Church-Yard, 1798. – © 1998, Electronic Scholarly Publishing Project <http://www.esp.org> – <http://www.esp.org/books/malthus/population/malthus.pdf>

Egy korszak közepén

A magyar történettudományban kezd elterjedni, hogy a nagy korszakok (Horthy-korszak, Kádár-rendszer, rendszerváltás utáni időszak) helyett, illetve a korszakok szintje alatt kisebb léptékű időszakok kerülnek a kutatók érdeklődésének fókuszába. John Lukacs *Évek...* című műve és Veszprémy László Bernát *1921 – A Horthy-rendszer megszilárdulásának története* című monográfiája mellett említhető az a tanulmánykötet, amely az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (továbbiakban ÁBTL) és a Kronosz Kiadó kiadásában, Papp István történész, az ÁBTL Tudományos Főosztályának vezetője szerkesztésében jelent meg. A kötet tartalmazza az ÁBTL által megrendezett 2021. november 10-i konferencián elhangzott előadások jelentős részét (mint Papp István a kötet előszavában írja, két előadó – Bartha Ákos és Majtényi György – nem vállalta előadása írott változatának elkészítését, ám a kötet tartalmazza a konferencián részt nem vett Bogárné Bulcsu tanulmányát). A kötet négy nagy témakörben (társadalomtörténet, állambiztonság, rendszeren belüli alternatívák, a továbblévő múlt) összesen tíz tanulmányt foglal magában, az előszón és az utószón kívül. Utóbbiban Takács Tibor, az ÁBTL tudományos kutatója vonja le a konklúziót, mennyiben is volt (ha volt) tipikusan kádári az 1971-es év. Papp István előszavában megindokolja az 1971-es év kiválasztását. A dátum többszörösen bírhat szimbolikus áthallással. Hiszen 1971 ötven évre volt a konferencia időpontjától (2021), emellett kettéosztja a Kádár-rendszer 33 évét két periódusra: az 1956-os forradalomtól 15 év telt el, és 18 év választja el a rendszerváltás kiteljesedésétől. Bár az előszóban nincs rá utalás, de az évszám mellett szólhat(na) az is, hogy ha nemzedéknyi időben számolunk, azaz 25-30 éves időkeretet veszünk alapul, akkor 1945-től, az „úri világ” megszűnésétől számítva éppen egy nemzedék nevelkedett föl. 1971-ben azok ültek az irodák asztalainál, vagy álltak a gyár munkapadjánál, etették az állatokat és arattak a tsz-ekben, vagy irányították rendőrként a forgalmat, akiknek gyermekkori szocializációja már a szocialista Magyarországon történt. Az ő esetükben a Horthy-kor iránti nosztalgia értelmezhetetlen volt, nem beszélve arról a nyugatos demokráciáról, amelyről még a szüleiknek sem lehettek élményei. 1971 tehát egy nagy társadalmi fordulat betetőzéseként értelmezhető.

Papp több politikátörténetileg releváns eseményt sorol föl, amelyek jelzik 1971 különlegességét: ebben az évben távozott az élők sorából Rákosi Máttyás, Mindszenty József és Lukács György. A három, eszmeileg és habitusában egymástól eltérő személyiséget az kötötte össze, hogy bár nem egyforma súllyal, de kockázati tényezőket jelentettek Kádár János számára. Haláluk szimbolikusan jelzi a „kádárizmus” megszilárdulását. Mindazonáltal Papp leszögezi, hogy a konferencia és a kötet nem a fenti személyek által jelzett politikátörténeti fordulatokkal kíván foglalkozni, hanem – John Lukacsra, illetve az általa vallott történelemfölfogásra hivatkozva – a tágabb emberközösség (az ország, a társadalom) lehetőleg minél szélesebb körével. Így találkozhatunk a kötetben azzal, miként élte meg a kádári rendszert a békásmegyeri lakótelep átlagos (kis)polgára, a rockzenész, az északkelet-magyarországi csodarabbi, azaz cádik sírjához zárandokoló ortodox zsidó, vagy éppen a szocialista rendszerben „uralkodó” osztály tagjának Kertész Ákos és Fejes Endre által fölvezetett munkáskarakterben magára ismerő tagja. Mint a fenti témákból következtethető, a szerzők törekedtek arra, hogy a politikátörténeten túlnyúló társadalom-, mentalitás- és mikrotörténetet írjanak.

Keller Márkus történész, szociológus tanulmányában a Kádár-rendszer lakáspolitikájának kanyargós történetét követi nyomon az ún. életmód-vitákon és három lakótelep-kísérlet történetén keresztül, meggyőzően érvelve azzal, hogy – szocialista öntudat ide vagy oda – amikor a rendszer vezetőinek választaniuk kellett, mindig az anyagi gyarapodást és a privát szféra szentségét, a magánélet kereteinek biztosítását preferálták a kollektivistá ideával szemben. A lakáspolitiká nem volt képes elejét venni a társadalmi szegregációs folyamatoknak, a különböző ellentétek (rég lakók és beköltözők, új lakótelepekre költöző fiatal munkások és régi lakótelepek munkásai, többségiek és romák) kiéleződésének.

Szőnyi Tamás levéltáros, az ÁBTL munkatársa egy újabban divatos történelmi téma, a könnyűzenei élet és a politika kapcsolatán keresztül mutatta be a kádári rendszer „húzd meg, ereszd meg” politikáját, az Aczél Györgyhez kötődő „három T” világát. Szőnyi szerint 1971-re a könnyűzene már a túrt kategóriába esett, ugyanakkor a három T képlekenysége miatt könnyen bele lehetett esni a tiltott kategóriába.

Novák Attila történész egy igazán üdítő témával, a haszid hagyományban kiemelt súlyú cádikok (magyarosan „csodarabbiknak” is hívják őket) sírjához vezető zarándoklatokkal, valamint a zarándokok állambiztonsági megfigyelésének értékelésével foglalkozik. Novák részletesen leírja, milyen súlyos károkat szenvedett az ortodox közösség, mennyire megsérültek gyökerei a holokauszt és persze az ötvenes évek vallásellenes hangulata következtében. A Rákosi-korszakban legfeljebb egyénileg folytatott zarándoklat, és a jámbor lelkek titokban tehettek *kviilit* (kéresek tartalmazó cédulát) a híres bodrogkeresztúri vagy olaszliszka cádik sírjára. Az 1960-as évektől azonban bekövetkezett a fordulat, egyre szívélyesebben fogadta a hatalom az Európából, sőt tengerentúlról érkező ortodox zarándokokat. A kádári vezetés fölismerte a vallási turizmusban rejlő diplomáciai és anyagi lehetőségeket. Azonban gátlástalanul megfigyelték a zarándokokat, olykor nevetséges módon és ürüggyel. A rendszert egyébként is jellemezte az állambiztonsági, megfigyelési paranoia, erre a másik jó tanulmány Székér Nóra írása Gábor Dénes Nobel-díjas fizikus megfigyeléséről. Vörös Géza tanulmánya tematikájában összeköti Székér és Novák írását: itt egy viszonylag ismertebb téma, a különböző katolikus vallási közösségek (Regnum Marianum közösség, Sasfőök) állambiztonsági zaklatása kerül terítékre, és a vallásos téma összekötő kapocs Novák tanulmányával, ugyanakkor nem egy vallás, hanem egyes ifjúsági csoportok, tehát a mikroszint megfigyeléséről van szó.

Bartha Eszter írta a kötet egyik legérdekesebb tanulmányát. Ma már egyre több történész vállalkozik arra, hogy összekösse az irodalmat és a történelmet. Az irodalmi (és filmes) források hű lenyomatai egy adott korszaknak, azt jellemző emberi, közösségi dilemmáknak. Bartha Eszter nemcsak azzal foglalkozik, hogy a három vizsgált regény milyen képet közvetít a munkásokról, hanem azt is, hogyan fogadta a közönség egy munkás tagja ezeket az ábrázolásokat. Bartha amellet érvel, hogy szemben a kádári munkásról kialakult (kialakított, kialakítani hagyott?) sztereotípiával, a munkások igényelték a művelődést, és magukra ismertek a művekben, azaz értő olvasók voltak. Bizonyára lesznek, akik hiányolják, hogy a szerző nem végzett adatgyűjtést nagyobb mintán. Azonban a három interjúalany, akiket kiválasztott a *Munkáseletmód-munkáskultúra* című kutatásból, megfelelnek a szerző szándékának. Hárman jól reprezentálják a művelődni vágyó munkást, vagyis azt, amelyet a szocialista rendszer szándékai és retorikája szerint ki akart nevelni.

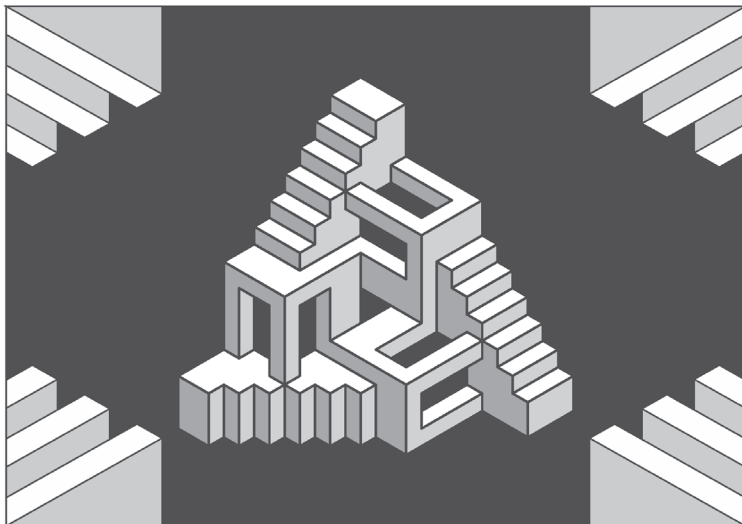
Pap Milán egy politikatörténethez közelebb álló témát, az óbudai választáson induló jelöltek választotta témaként. Ablonczy Bálint a népdalgyűjtő Kallós Zoltán munkásságát, és ennek kapcsán a *Balladák könyve* közéleti hatását mu-

tatta be, Bognár Bulcsu Erdei Ferenc pályáját odáig, hogy 1971-ben megírta a *Város és vidéke* című szociográfiát, Papp István pedig a magyar kormány nevének változásait.

Takács Tibor végül azt a kérdést járja körül, tipikus kádári év volt-e 1971. Noha Takács szerint nem történt lényeges köz- vagy politikátörténeti esemény ebben az évben, mindjárt meg is cáfolja ezt, hiszen egy komoly választási reformra került sor: 1971-ben volt először lehetőség több jelölt közül választani. A kulturális életben és emlékezetpolitikában Takács szerint a „népfrontos” értelmezés kezdte háttérbe szorítani a szocialista, osztályharcos jelleget. Ez utóbbi tekintetében revelatívnak tekinti, hogy a rezsím a hivatalos emlékezetpolitikában nem Áchim András, hanem Bajcsy-Zsilinszky Endre emlékezetét favorizálta (261-262). Vagyis a rendszer pragmatikusan a függetlenségi hagyomány mellett állt ki, és ebbe belefért a volt fajvédő politikus emlékezete.

Összességében olyan kötet született, amely egyedi módon értelmezi a Kádár-rendszert: nem a rendszer egészét tekinti át, hanem egy választott dátum felől értékeli a rezsím társadalom-, kultúr-, mentalitás- és választástörténetét. Takács Tibor utószava pedig meggyőzheti az olvasót, hogy 1971 körül sűrűsödtek azok az események, amelyek később a rendszerváltozáshoz vezettek. Hiszen ekkor vezették be a többes jelölést, amely – miként Pap Milán tanulmányából kiderül – Óbudán egyenesen hármas jelöléshez vezetett. Ekkorra, a 68-as reform eredményeként, megkezdődött a munkásság lassú kiábrándulása, illetve a munkásság körében a jövedelmi olló kinyílt, ugyanakkor 1975-ben Kádár János Helsinkiben elmondott beszéde, amely szóvá tette a határon túli magyarság ügyét, jelezte, hogy a hatalom tisztában van azzal, hogy nincs minden rendben a szomszédos országok nemzetiségpolitikájában. Intézményi válság, társadalmi válság, szomszédsgpolitikai válság együttesen 1988-89-ben érték össze. Ennek megírása azonban már egy másik kötet tárgya lehetne.

(Papp István szerk.: 1971. Egy tipikus kádári év? Budapest-Pécs, 2022, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára-Kronosz Kiadó, 284 p.)

A tér és a torony

Niall Ferguson 2017-ben megjelent, és magyarul 2019-ben kiadott könyvének ismertetése még napjainkban is időszerű. Egy ilyen nagy hatású, jelentős munka aligha avul el egy-két év alatt...

A mű tárgya a történelem elemzése, a hálózatos és hierarchikus struktúrák viszonyának alapján. Noha a szerző történész, fontos gazdasági és technikai fejleményekről is komoly szakértelem alapján ír. Már *A pénz felemelkedése* című könyvében is bizonyítékát adta korábban annak, hogy a gazdasági kérdésekhez, ezen belül a pénz mibenlétéhez meglehetősen ért. E munkájában bizonyítja a mesterséges intelligencia terén való jártasságát is.

A könyv számtalan hálózattípust elemez, a bankoktól a szabadkőművesekig, a viktoriánus kor uralkodóinak rokoni hálózataitól a modern kor informatikán alapuló hálózati rendszeréig. Ebben az ismertetésben kifejezetten a legújabb kor fejleményeire koncentrálnunk. A reformáció és a felvilágosodás a könyvnyomtatás innovációjával a hálózati kapcsolatok új, és nagyon hatékonyan terjeszkedő rendszerét hozta létre, amely bizonyos értelemben összehasonlítható a mai globalizáció interneten alapuló világával. (467. o.). A könyvnyomtatás hatása óriási volt; a hálózatok kora által hozott forradalom pedig még ennél egy nagyságrenddel nagyobb változásokat okoz térben és gyorsaságban, azaz időben is.

Ferguson tétele az, hogy a kialakult hierarchiákat mindig megtámadják a hálózatok; meg is rendítik őket, *de valamiképpen visszaáll utána a hierarchikus szervezethez*. A szerző alapvető kérdésnek tekinti, hogy végül is napjainkban melyik lesz a győztes: *a hierarchia vagy a hálózat?* Ennek a megválaszolása a fő üzenete a könyvnek.

A nemzetközi gazdasági rend globálissá vált, *de a politikai rendszer a nemzetállamokon nyugszik*. (458. o.) Ferguson szerint az új világrend a *regionális blokkok* kialakulása felé mozog. Kérdés, hogy milyen viszonyban lesznek ezek egymással? Együttműködés lesz, vagy konfrontáció? Véleménye szerint a régiók közötti küzdelem még a nemzetek által korábban vívott háborúknál is veszélyesebb lehet. *Kissingerre* hivatkozik, mondván, hogy a jelen hatalmi hálózat meglehetősen ingatag, és könnyen kritikus állapotba kerülhet. (Amit a könyv megjelenése után kirobbant orosz-ukrán háború fényesen bizonyított is. Igaz, a fegyveres harc egyelőre még nem eszkalálódott a két országon kívülre, *de a gazdasági háború már világméretben folyik*. Túlmegy az Unió határain; következményei a kínai-amerikai kapcsolatokra, a fejlődő országokra is kihatnak.)

A jelen világgazdasági helyzetet a kínai-amerikai rivalizálás, e két hatalmas állam küzdelme jellemzi. Ferguson kiemelt figyelmet szentel a két szereplő összemérésének. Amerika vezető szerepe a világgazdaságban ma még nem kétséges; de Kína döbbenetes fejlődése egyértelműen kihívást jelent számára. Politikai szempontból nem mellékes, hogy az Egyesült Államok nemcsak hatalmas gazdasági potenciállal rendelkezik, de hadi költségvetése is óriási: nagyobb, mint az utána következő kilenc ország *együttes* hadikiadása. Ennek nem lebecsülhető szerepe van a diplomáciai lépések súlyát illetően.

Az IT, az információs technológia egyértelműen amerikai vívmány. (474. o.). Az amerikai technológiai vállalatok legnagyobbjai a világon oligopol helyzetben vannak. A 2010-es évek közepétől hiába keresnénk ún. saját európai keresőmotort, online kiskereskedelmi szolgáltatást, vagy európai közösségi hálót Európában, nem találunk. Igaz, az EU és országai igyekeznek a nagy technológiai cégek európai tevékenységét a működési

feltételek szabályozásával befolyásolni, keretek közé szorítani. (Ámbár, amikor arra szólítja fel az EU a Facebookot, hogy *a cég maga* szűrje ki a nem megfelelő tartalmakat, egyben annak a veszélyét is felidézi, hogy *európai jogköröket adnak át a magánszférának*. A cég döntése, hogy mi a „nem megfelelő”, esetleg felülírja a Közösség szabályozásait.)

Kína azonban kétséget kizárólag felvette az amerikai versenytárral szemben a kesztyűt. Politikai rendszere erősen centralizált. Hszi Csin-ping olyan hatalommal rendelkezik, amely Teng Hsziao-pingét is meghaladja (480. o.). Felvette a harcot a Szilícium-völgy óriásaival, és úgy tűnik, győzött. Korlátozta a nagy amerikai IT-cégek megjelenését a kínai piacon. Az internetet ma Kínában a saját intézményi uralják; a BAT, amely betűszó a kínai kézben lévő Baidu keresőmotort, az Alibabát és a Tacent vállalatot jelenti. (476. o.). Mindenesetre ezek a cégek olyan nagyok, mint a hasonló amerikai vállalkozások, forgalmuk, tőkeértékük szinte ugyanakkora.

A kínai kormányzat szorosan figyeli saját cégóriásait. (A közelmúltban hallottunk arról, hogy az Alibabát a központi állami hatalom megregulázta...) Érdekes módon, a kínai vezetés – bár tudjuk, törekszik mindent központi kézben tartani – a mikroblogokat mégsem akadályozza. Nem mintha ezt kívánná a demokrácia, hanem azért, mert e blogok belátást biztosítanak az állam számára „alattvalóinak” gondolkodásába (460. o.). Mindenesetre szigorúan figyelik a tartalmat, s börtönbüntetés jár a „felforgató információ” közzétételéért. (Az emberjogi aktivisták Gmail fiókjainak cenzúrázása miatt a Google 2010-ben ki is vonult Kínából. A Facebookot meg maguk a kínaiak blokkolták, mert muszlim zavargásokat szított.)

Kína vezetése igen ügyesen él az internet eszközével. Ahálózati elemzés teszi lehetővé, írja Ferguson, hogy a kínai értelmiség elmozduljon a párton belüli merev frakciók közötti küzdelemből, és a modern *guanxi* egy változatát megvalósítsa. (A *guanxi a kölcsönös szívességeken alapuló kapcsolatok rendszerét* jelenti, a kínai konfucionalizmus egyik jellegzetes megnyilvánulása.) (468. o.) Az internet lehetővé teszi, hogy működtessenek egy *társadalmi kreditrendszert*, amely a megbízható embereket megjelöli, és mindenben segíti; míg másokat hitelvesztetté tesz. (Némiképp hasonlóan a nyugati bankrendszer minősítési rendszeréhez.) Kínában a társadalmi kreditrendszert integrálva a BAT cégektől megszerezhető személyes adatokkal, olyan központi „társadalmi ellenőrzési rendszer” alakult ki, hogy azt még Huxley is megirigyelhetné.

A két nagyhatalom rivalizálásának a *bankrendszer technológiai szektorában folyó verseny lesz* a legnagyobb próbaköve. Figyelemre méltó, hogy Kína a blockchain láncolaton alapuló pénzek iránt nagy fogékonyságot tanúsít. Meglehet, hogy a versenyt az első kriptopénz bevezetésért Kína nyeri meg, az Egyesült Államok előtt. Bár távolról sem akarják átengedni fizetési rendszerüket, mondjuk a bitcoinnak, de értékelik a technológiában rejlő lehetőségeket. A bitcoin-hálózat „bányászainak” 40 százalékát mindenesetre már kínai szereplők teszik ki. (A „bányászat”, megjegyzendő, rendkívül energiaigényes terület.) A kínai központi bank, mint Ferguson írja, gondolkodik a *bitjüan* bevezetésén (480. o.). Ez kihívást jelenthet a dollár világvaluta szerepével szemben is. Napjaink pénzügyi kutatói ugyan egyelőre még nem számolnak a nemzetközi pénzügyi rendszerben a jüannak a dollárral szembeni térnyerésével. (A szerző a könyve írásakor még nem számolhatott az oroszokkal szembeni gazdasági szankciók rendkívüli formáival, mint pl. a SWIFT-ből való kitiltás. Ami kétségkívül ösztönzést adott egy kínai szervezésű elszámoló hálózat kiépítésének. Mindenesetre úgy tűnik, hogy valami már a háborúnál korábban elkezdődött, amit az ukrán háború és az azzal kapcsolatos pénzügyi szankciók csak felerősítettek.)

Végső soron a szerző annak a véleményének ad kifejezést, hogy a technikai fejlődés hatalmas kockázatokat hord magában. Adott esetben „nem járunk messze a hagyományos háborútól, de még a nukleáristól sem”(485. o.). A háború a kibertérben már elkezdődött – írja. (Fenygető jövőképe a hagyományos háborúról túl hamar kezdett Ukrajnában valóra válni.)

Megdöbbenő képpel él: a mesterséges intelligencia által létrehozott szuperorganizmus egy nap ámokfutásba kezd, s úgy számol, hogy a bolygó túlélési esélyeire *maga az emberiség* jelenti a legnagyobb veszélyt. *És megsemmisíti azt...* (486. o.)

Ferguson történelmi elemzésében arra mutat rá, hogy a globalizáció korábbi hullámai a középkorban, (de bizonyos mértékig az ókorban is) a kereskedelmi útvonalak révén járultak hozzá a fekete halál elterjedéséhez (96. o.). A pestis Európa nagy részét elpusztította a középkorban. Napjainkban is az intenzív kapcsolati rendszer terjeszti a különböző járványokat, amelyek meglehetősen katasztrofális hatással jártak az elmúlt években. A globalizáció, s benne a hálózatok működése tehát az előnyök mellett árnyoldalakkal is rendelkezik.

Manhattan tornyai jól kifejezték a korábban az Egyesült Államokat uraló, hierarchikus szervezettségű nagyvállalatok uralmát. A mai hálózatos rendszerek központjai a Szilícium-völgyben létesült, földhöz tapadó, lapos épületek. A Szilícium-völgy *a világ főtere...*

Tér és torony... A szuverén államok szerepe napjainkra meggyengült. Még a valóban nagy centrumoké is. A horizontális hatalmat jelentő hálózatok ereje pedig hatalmasan megerősödött.

Ferguson szerint azonban *a hálózatok uralma biztos út az anarchiához*. A dzsihadizmus, bűnözés, kibervandalizmus – e jelenségek minden társadalomnak hihetetlen nagy problémát jelentenek. A nagyhatalmak közös érdeke lenne az anarchia elleni küzdelem (487. o.). Ezekkel szemben csak a hierarchikusan szervezett *tornyok*, vagyis *a nagyhatalmak együttműködése* tud szembeszállni. 200 évvel ezelőtt is ilyen megállapodás, a bécsi kongresszus biztosította Európában a stabilitást. Ma is hasonló helyzet előtt állunk.

Ezzel a szerző választ is ad induló kérdésfeltevésünkre: *ki lesz a győztes? A hálózatok, vagy a hierarchia?*

A hidegháborús évtizedekben a nemzetközi erőcentrumok kooperációja volt a viszonylagos béke és fejlődés alapja. A kétpólusú világrend azonban összeomlott 1990 után. A technika ugyan hatalmasat fejlődött, és átszövik mára a hálózatok a világot, mégis, a mai helyzet, amely az Egyesült Államok-Kína, a regionális erőcentrumok rivalizálásán alapul, – „megfűszerezve” a hatalmas területű Oroszország atom-ütőerejével, és az oroszok Kínával való kapcsolatával – nem túlságosan biztató jövőképet vázol elének.

Úgy tűnik, hogy a hierarchikus hatalmi struktúrák minden hátránya mellett, mégiscsak jobb lenne, ha kialakítanánk valamilyen hierarchikus rendet a világban, és adnánk neki valamilyen legitimitást. Kérdés, hogy a világ erőcentrumai felismerik-e az idők jeleit.

(The Square and the Tower; Penguin Books Ltd, 2017. Magyar kiadás: A tér és a torony Scolar Kiadó, 2019, 606 p.)

Peter Grier – Henry Gass – Harry Bruinius

A történelem nyers vázlata: mit jelenthet számunkra a Roe kontra Wade törvény visszavonása?

A modern történelem során először tűnik úgy, az Egyesült Államok legfelsőbb bírósága egy alapjog eltörlésére készül. Ha egy az abortuszjogokról szóló kiszivárgott vélemény válik végleges döntéssé, ez a határozat egyrészt nem okoz már meglepetést, másrészt világmegrengetők a következményei.

Ez csak egy törvénytervezet, és nagyon más lehet majd végleges formájában. Azonban a kiszivárgott többségi vélemény, amely azt sugallja, hogy az amerikai legfelsőbb bíróság a Roe kontra Wade hatályon kívül helyezésére készül, átfogó változás szelét hozhatja az amerikai jog és belpolitika világában; egy ötven évvel ezelőtti Amerikába vinné vissza a nemzetet, ahol az abortuszjogokról az egyes államok döntöttek.

Ez egy olyan Amerika lenne, amelyre a Republikánus párt vágyott, és amelyet régóta tervezett, és hosszú távú stratégiával alakítva a nemzet legmagasabb szintű bíróságát megbízható, konzervatív bírák kinevezése és beiktatása útján. Ez egy olyan világ lenne, amelyetől a Demokraták tartottak és látták eljövételét, ahogy a piros [konzervatív Republikánus] államok a Roe védelmének határait feszegető törvényeket fogadtak el, miközben a Legfelsőbb Bíróságban jobbra tolódtak az erőviszonyok.

Továbbá olyan világ lenne, amely nehéz, megválaszolatlan kérdésekkel van tele; ezek pedig az Egyesült Államok megoldásra váró politikai problémái közül talán a legégetőbbel foglalkoznak. Vajon erősödni fog-e az abortusz körüli csatározás vagy majd elcsitul? Hogyan hatna a Roe megszűnése a féldős választásokra,

és 2024-re? Képes lesz-e bármelyik párt olyan nemzeti jogszabályokat elfogadni, amelyek kodifikálják az abortuszról vallott nézeteit?

Legfőképpen pedig, a Roe abortuszvédelmi törvény hatályon kívül helyezése vajon azt jelentené-e, hogy más, a szövetségi kormány által garantált, de az alkotmányban kifejezetten nem említett személyiségi jogok – mint például az azonos neműek házassága, a fogamzásgátláshoz való hozzáférés, vagy akár a fehérek és feketék házassága – is hasonlóan ingatag jogi alapokon állnak?

Nehéz kérdések ezek részben azért, mert ennyire példátlan helyzet állt elő. „Tényleg nem könnyű olyan helyzetet felidézni, amikor a bíróság mérföldkönek számító alkotmányos jogot alkotott, aztán pedig megváltoztatta álláspontját” – mondta Eric Segall, az atlantai Georgia Állami Egyetem jogászprofesszora.

A tervezetről szóló véleményt kiszivárogtatták a Politico médiatársaságnak, és 2022. május 2-án, hétfőn este nyilvánosságra került. Kedden a legfelsőbb bíróság megerősítette, hogy a február 10-ei keltezésű tervezet hiteles, de egy közleményben hozzátette, hogy „nem tekinthető bírósági határozatnak vagy bármelyik tag végleges állásfoglalásának az ügy kérdéseiről.”

Mi a felháborodás oka: a kiszivárogtatás vagy a vélemény?

Sok republikánus a legfelsőbb bíróság folyamatban lévő munkájának kiszivárogtatására összpontosított, felháborítónak nevezte azt, és követelték a kiszivárogtató megtalálását és felelősségre vonását. John Roberts legfelsőbb bírósági bíró kedden bejelentette, hogy felkérte az – igazságszolgáltatás biztonságát felügyelő – bírósági marsallt, hogy indítson nyomozást a kiszivárogtatás forrását illetően.

„A polgári ügyek legfőbb bírójának a dolog végére kell járnia, az Igazságügy-minisztérium pedig szükség esetén bűnvádat emelhet” – jelentette ki Mitch McConnell, Kentucky sze-

nátora és a szenátusi kisebbség vezetője egy keddi nyilatkozatában. Sok demokrata elítélte a kiszivárogtatást, de haragjuk a tervezet kimenetelére irányult, mi szerint a Roe-t el kell törölni. Egy ilyen lépés „gyalázatos lenne, ez a modern kori történelem egyik legrosszabb, legkártékonyabb döntése” – jelentette ki Chuck Schumer, New York szenátora és a szenátus többségi vezetője egy beszédében a szenátus üléstermében.

Eközben a kiszivárogtató indítékára továbbra sem derült fény. Lehetséges, hogy egy demokrata volt, aki szerette volna felrázni a nemzetet a közelgő igazságügyi földrengés előtt. De az is elképzelhető, hogy a konzervatívok sorából volt valaki, aki meg akarta nehezíteni a többségben lévő bírák dolgát, nehogy bármelyikük megmondja magát, és jobbra hajló bíróként híresüljön el, aki megmentette a Roe-törvényt.

Lehetséges, hogy a kiszivárogtatás a bíróssággal szembeni bizalmatlanságnak egy olyan belső szintjét fogja megteremteni, amely korábban nem fordulhatott elő, jegyzi meg Kimberly Mutcherson, a New Jersey állambeli Newarkban található Rutgers Egyetem jogászprofesszora. „Ha mást nem is, de annyit mindenesetre sejtet, hogy megrendült a bíróságról mint pártatlan testületről és intézményről alkotott elképzelés” – mondja Mutcherson professzor.

A határozattervezet tárgyat képező Dobbs kontra Jackson ügy egy olyan mississippi állambeli törvény megtámadásából ered, amely az abortuszhoz való jogot a 15. hétig korlátozza.

„Úgy véljük, hogy a Roe és a Casey ügyekben született döntést vissza kell vonni”

Ahogy ez a tervezetknél szokás, a Samuel Alito legfelsőbb bíró által megfogalmazott határozattervezet nem ad támpontot azzal kapcsolatban, hogy a bírák közül kik csatlakoznak a véleményhez. A Politico arról számolt be, hogy miután a bíróság meghallgatta az érveket, a konferencián Clarence Thomas, Neil Gorsuch, Brett Kavanaugh és Amy Coney Barrett bírák Alito bíró mellett szavaztak. A Politico szerint a cikk megjelenésének idejéig ez a felállás nem változott.

A 98 oldalas tervezet teljes mellszélességgel támadja a bíróság abortusszal kapcsolatos joggyakorlatát, mindenekelőtt az 1973-as Roe-ügyet,

amely lehetővé tette az abortuszhoz való alkotmányos jogot, illetve az 1992-es Planned Parenthood (‘Tervezett szülőség’) kontra Casey ügyet, amely megerősítette a Roe-ügy központi megállapítását. „Úgy véljük, hogy a Roe és a Casey ügyekben született döntést vissza kell vonni – írja Alito bíró a tervezetben, amely nem tesz kivételt nemi erőszak és vérfertőzés esetében. – Az alkotmány nem tesz említést az abortuszról, és egyetlen alkotmányos rendelkezés sem védi hallgatólagosan ezt a jogot.”

A hatályos jog ilyen megváltoztatása megkerülné az ún. *stare decisis* elvet – azaz azt a doktrínát, hogy a bíróságnak a történelmi precedenst kell követnie, amikor hasonló felállítású és tényállású ügyekről hoz határozatot. Továbbá a modern kori történelem során most először fordulna elő, hogy a bíróság hatályon kívül helyez egy személyiségi jogot.

Alito bíró visszautasítja azt az érvet, hogy az abortuszhoz való jog „mélyen gyökerezik” az ország történelmében és hagyományaiban, és „egyértelműen helytelenek” nyilvánítja azt az állítást, hogy az abortusz a szokásjog szerint nem volt bűncselekmény. A vélemény függelék 1825-ig visszamenően felsorol néhány amerikai törvényt, amely bűncselekménynek tekinti az abortuszt. A véleménytervezet az abortuszhoz való jog alapvető alkotmányos alapját is megkérdőjelezi: a 14. módosítás tisztességes eljárásra vonatkozó záradékát. (Egyetlen állam sem foszthat meg senkit életétől, szabadságától vagy tulajdonától megfelelő törvényi eljárás nélkül.)

A legfelsőbb bíróság évtizedek óta úgy értelmezi a tisztességes eljárásról szóló záradékot, hogy az számos olyan jogot véd, amelyek „nem nevesítettek” – nem szerepelnek az Alkotmány szövegében –, de mégis „szubsztantív jellegűek”. Az abortusz az egyik ilyen nem nevesített jog. Az ugyanezen a jogi alapon nyugvó egyéb jogok közé tartozik az azonos neműek közti és a fajközi házasság, valamint a fogamzásgátláshoz való jog.

Alito bíró úgy véli, hogy az abortuszhoz való szövetségi jogot hatályon kívül lehet helyezni anélkül, hogy veszélyeztetné az azonos neműek házasságára vonatkozó és más magánjogokat. Az abortuszt élesen el kell határolni más

szubsztantív tisztességes eljárási döntésektől, írja, mert lényegében egy születendő gyermek élete forog kockán. „Ebben a véleményben semmi sem értelmezhető úgy, hogy kétségbe vonja azokat a precedenseket, amelyek nem érintik az abortusz kérdését” – teszi hozzá. A vélemény azonban korántsem jogerős ezt a fontos kérdést illetően. „Nagyon nehéz elhinni, hogy ez igaz, ha ténylegesen úgy olvassa, ahogy a véleményt megfogalmazták. Olyan dolgokat ír, mint például, hogy az *abortusz* szó nem szerepel az alkotmányban. A *nő* szó sem jelenik meg – mondja Mutcherson professzor. – Úgy értem, sok olyan dolog van, ami nem szerepel az Alkotmányban, nemdebár?”

Alito bíró pedig nem tudja megjósolni, hogy a jövőbeli bírák miként fogják értelmezni a döntését. „Ez sok szakértő számára azt sugallja, hogy ennél tovább is mehetnek. Nehéz megjósolni. Úgy gondolom azonban, hogy valószínűleg az azonos neműek házasságának tilalmát is előveszik” – mondja Segall professzor.

Alito bíró a véleménytervezetben arra a következtetésre jut, hogy „annak tudása” nem a bíróság feladata, hogy „hogyan politikai rendszerünk vagy társadalmunk miként fog reagálni a mai döntésre.” „Még ha előre látnánk is, hogy mi fog történni, akkor sem lenne felhatalmazásunk arra, hogy ez a tudás befolyásolhassa döntésünket” – teszi hozzá.

Amit az egyik aktivista szeretne látni

Az egyik abortuszellenes aktivista azt gondolja, hogy az abortusz terén nem a joggal van a fő probléma, hanem valami mással. „Sokrétű kulturális és érzelmi problémáink vannak” – mondja Cheryl Holloway, a Pro-Black Pro-Life (‘A feketékért, az életért’), egy haladó szellemű abortuszellenes szervezet alapítója Ohio-ban. Ahogy Cheryl Holloway és barátai figyelemmel követték a Dobbs-ügyben zajló szóbeli vitát, tudták, hogy a Roe-törvényre valószínűleg a visszavonás vár. Úgy döntöttek azonban, hogy nem tettek eleget azért, hogy felkészüljenek erre a pillanatra. „Tényleg eljött az idő, hogy a legfelsőbb bíróság helyett közösségeinkre, családjainkra, ezekre a nőkre

és a születendő gyermekekre irányítsuk tekintetünket, és próbáljuk megfogalmazni, minek kell történnie ahhoz, hogy ez a határozat ne tűnjék katasztrófálisnak” – mondja Holloway.

A születendő gyermekek nevében törvényeket hozók a politika minden szintjén következtelennek, amikor olyan kérdésekről esik szó, amelyek enyhíthetik a szüléssel járó terheket, mint például a szülői szabadság, a nők és gyermekek egészségügyi ellátása és az élelmiszersegély-programok – teszi hozzá. A reprodukciós jogokkal foglalkozó oldal azzal érvel, hogy a szegény fekete nőknek szükségük van az abortuszhoz való hozzáférésre – mondja Holloway asszony. „Nem! Amire a szegény fekete nőknek nyilvánvalóan szükségük van, azok a jobban fizető munkahelyek, jobb lehetőségek, jobb és több erőforrás” – mondja.

Feltérképezetlen terület

Jelenleg azonban Washington arra összpontosítja figyelmét, hogy az amerikai politikai rendszer és társadalom miként fog reagálni a Roe eltörlésére – amennyiben tényleg erről fog majd szólni a körülbelül két hónapon belül megjelenő végleges vélemény. Lehetséges, hogy az abortuszjog eltörlése nagyobb részvételre szólítja fel a demokratákat, enyhítve a várt féldíós veszteségeket a szenátusban. De az is lehetséges, hogy az abortusz nem jelent most akkora gondot a választók számára, mint az infláció és más gazdasági mutatók.

Egyes szakértők szerint valószínűsíthető, hogy ez növelni fogja az abortusznak mint államokon belüli politikai kérdésnek a jelentőségét. Ennek az az oka, hogy ha a Roe-törvényt hatályon kívül helyezik, akkor az államok fogják saját határaitokon belül megszabni a terhesség megszakításának feltételeit. Ha az abortusszal kapcsolatos jogokat visszavonják, a hatás a leginkább a – csatatérnek számító – Arizona, Georgia, Michigan, Pennsylvania és Wisconsin államokban zajló kormányzóválasztási kampányokban lesz érezhető – írta kedden Amy Walter, a Cook Political Report hírszolgálat kiadója. Ez egy politikailag feltérképezetlen terület – írta egy tweet-bejegyzésében Amy Walter.

A helyzet jogilag is ismeretlen vizeket jelent. A Guttmacher Intézet, az abortuszhoz való hozzáférést támogató kutatási és szakpolitikai szervezet szerint huszonhat állam valószínűleg be fogja tiltani az abortuszt, ha Roe-t hatályon kívül helyezik. Eközben olyan liberális államok, mint Kalifornia, Washington és Maryland az abortuszhoz való hozzáférés kiterjesztését tervezik a Legfelsőbb Bíróság abortuszdöntésére várva. Ez épp hogy csak a felszínét súrolja annak az esetleges problémahalmaznak, amely a szövetségi abortuszjog nélkül jöhet létre. A missouri törvényhozók például olyan törvényjavaslatot fontolgatnak, amely magánszemélyeket jogsítana fel, hogy bárkit bepereljenek, aki segítséget nyújt egy Missouri állambeli lakosnak, hogy az egy másik államban abortuszhoz jusson. California és Connecticut olyan törvényjavaslatokkal válaszolt, amely az abortuszzolgáltatásokat és a pácienseket védené a más államok által kezdeményezett perek ellen.

Nagyon más most a helyzet, mint az 1970-es években. „Nem fogunk visszatérni a Roe előtti világba” – mondja Mary Ziegler, a Floridai Allami Egyetem Jogi Főiskolájának professzora, akivel a kiszivárgás előtt készítették interjút. – Egy olyan világ felé haladunk, ahol az abortuszzógyszerek az interneten is elérhetők.” Ez pedig alkotmányos kérdések további sorát vetné fel, mondja Rachel Rebouché, a pennsylvaniai Temple Egyetem Beasley Jogi Karának ideiglenes dékánja. „A Missourihoz hasonló államok számára a végjáték nem pusztán arra megy ki, hogy betiltsák az abortuszt, hanem hogy mindenütt be legyen tiltva – teszi hozzá. – De ha meg akarjuk akadályozni, hogy az emberek hozzájussanak a gyógyszeres terhességmegszakításhoz, akkor valamilyen módon a betegre kell összpontosítani, aki kéri és megkapja azt.”

Ha ez bekövetkezik, az jelentős változást jelentene az abortuszpolitikában. Ez idáig még az abortusz korlátozására felszólító államok is kerültek az abortuszt tervező nők megcélzását. Ehelyett a szolgáltatók, illetve újabban a nőket „segítő és felbujtó” állampolgárok váltak célpontokká. Ez azonban Ziegler professzor

szerint változhat. Ha orvosokat és másokat büntetünk, „talán sikerül valamennyire érvényt szerezni a törvénynek, de még mindig rengeteg eset marad, ahol ezt nem tudjuk megtenni – teszi hozzá. – Ezután nehéz döntési helyzetbe kerülünk.”

„Sokáig csak az volt az egyetlen beszédtema, miként tud megszabadulni a mozgalom a Roe-törvénytől – folytatja Ziegler professzor. – Sokkal kevesebb szó esett arról, hogy ha egyszer majd nem lesz már érvényben a Roe, ténylegesen mi legyen a célja a mozgalomnak, és hogyan tiltsa be ténylegesen az abortuszokat?”

(The Christian Science Monitor)

Pauline Krätzig

Nem. Fogok. Gyereket. Szülni. Pont

A petesejtek fogynak, egyre jobban ketyeg a biológiai óra – de én nem tágitok. Szülés nélkül érem el a menopauzát.

Tizenévesként szintén szendvicsgyerekek húgommal megalapítottuk a Heródes-klubot. Belépési nyilatkozat: A gyerekek borzalmasak. Sokáig semmit nem tudnak, állandóan csak pénzbe kerülnek, mindig akarnak valamit, és szörnyű hangosak. Kérem a kedves olvasót, ne kezdjen el rögtön fanyalogni, mi magunk is csak gyerekek voltunk még, és azzal voltunk elfoglalva, hogy az iskolai évkönyvben bekarikázzuk a csapatunk tagjait.

Azóta már másképp látom a dolgokat. Szeretem a gyerekeket. Már amennyiben a környezetük és a felmenőik még nem kényeztettek el őket. Amíg még engedelmesek és nem követelőznek, és csodálnak engem, mert használhatok éles kést, és mindent jobban tudok, mint ők, leszámítva a nevetést és az alvást. Szeretem őket, mert még nem váltak dühös, ítélkező, ügyeskedő nagy gyerekekké, akik bónuszként kilométereket kapnak és triggererek váltanak ki belőlük reakciókat. Még azt is el tudom képzelni, hogy a férjemmel gyerekeink legyenek. De én nem akarok. A férjem pedig tudja ezt.

Anyámnak négy gyereke volt, amikor anyyi idős volt, mint én. Harmincas éveim közepén tehát az alábbi kérdéseket kell feltennem... Bocsánat: teszlik fel nekem. Vannak gyerekeid? Miért nem? Végre mikor lesz már? Miért. Aztán. Nem?! Ezek az értetlen, kétségbeesett, zavarodott, már-már megvetéssel határos arcki-fejezések, amelyekkel szembesülök.

Rendben van, beismerem bűnömet és kijelentem magamnak: nem léteznek már a Német Anya Becsületkeresztje, amit el lehetne nyerni, úgyhogy azt a kb. 200 ezer svájci frankot, amit egy gyerekre pazarolnék, alacsony fizetésű szabadúszóként inkább az önmegvalósításomba fektetem be... „Ez a te hibád, te önző szörnyeteg!” Most kérem az olvasót, ne haragudjon meg rögtön, csak ugrattam. Nem mentegetem magam azért, amiért lemondtam a megfoganásról.

De miért ragaszkodik rajtam kívül mindenki ennyire ahhoz, hogy szaporodjak? Köszönöm az őszinteséget, nyilván termékenynek és/vagy a folytatásra is érdemesnek tűnök. Ennek ellenére az életem legfontosabb döntéseit még mindig csak magammal kapcsolatban hozom meg. Különben most szilikonmellem lenne egy volt barátom kedvéért, és bátran mosolyognék a kamerába különböző ex-főnökeimnek.

A svéd orvosprofesszor és Big Data-varázsló Hans Rosling tudományosan bizonyította, hogy világszerte annál kevesebb gyermeket vállalnak a nők, minél iskolázottabbak, függetlenebbek és gazdagabbak, illetve gazdagabb lehetnek egy társadalomban. Ez elképesztően izgalmas: a nők igazi rendeltetése egyáltalán nem a gyermekvállalás, hanem az önrendelkezés. „Nyavalyás feminizmus!” Ugyan már – a jövőben többet fogok mosolyogni, ígérem.

Egészséges vagyok, szülőképes, és megtagadom a társadalomnak azt a szolgálatot, amellyel nőként tartozom – mások ezt bátorságnak neveznék! Vagy felelősségteljes tettek, hiszen bolygónkon már úgyis fogy a levegő. S ha már őszintén beszélünk: Az ember [megjelenése] a legrosszabb dolog, ami az elmúlt 14 milliárd évben ezzel a bolygóval történhetett. Inkább mentsük meg a veszélyeztetett hegyi gorillákat, azok nővényevők, empátia van bennük, és igen szelídek, amíg nem akarjuk elpusztítani a lakhelyüket.

Az emberek gyakran annyira tolatkodók. Erőszakosan behatolnak mások életterébe és intim zónájába. Fúj. Ez a győzködés, hogy „Nem tudod, miről maradsz le”, már azzal a fickóval sem volt hatásos, aki egyszer egy véccéfülkébe akart betuszkolni. Soha nem hallottam még hányós óvodás gyerekek és nehezen kezelhető kamaszok szüleit áradozni arról a boldogságról, „amelyet csak a gyermek adhat”. „Milyen gyönyörű lenne az a gyerek!” – mintha ez már elég okot adna arra, hogy örüljünk a születésnek. Elvégre, „Olyan jó anya lenni!” – vélik a fásult szülők, amikor náluk bébiszitterkedem. Egyébként pedig: „Ezt úgysem értheted, neked nincsenek gyerekeid.” Azt is mondták: [az ilyen] Nők, akik a közösségi médiában női szolidaritást színlelnek.

Amikor más emberek az életemet értelmetlen, „lebutított változatnak” tartják, és elvitatják tőlem a mindennapi gondok jogát – ezzel még elboldogulok, erre van szakmai segítség. Nem irigylem senkitől a hiányosságait, de az enyémet nem szívesen osztom meg, különösen nem kiskorúakkal. Zsenge életkorban nagyon ártalmára lehetnek egy ilyen kis teremtménynek. Azok a szülők, akikre gyermekeik húsz év adáshiba és mélyanalízis után véglegesen rácsukták az ajtót, már tudják, mire gondolok.

Jóval érdekesebb az a kérdés, hogy egyáltalán miért akar valaki gyermeket vállalni a mai gazdaságban? A kapitalizmus takarmánya lesz, igen. De már az utódnemzés személyes okai sem biztos, hogy tetszenének egy pszichológusnak vagy a még meg nem született gyermeknek. „Egy gyermek értelmet fog adni az életemnek!” – Semmi sietség, drága gyermekem. Az amúgy is csak a királyi sarjagnak és a názáreti Jézusnak adatott meg, hogy már a fogantatás előtt tudták, hogy mi is lesz majd a dolguk.

Mielőtt valaki elragadtatná magát a ráhagyományozott jó génektől, érdemes alaposan megvizsgálnia a saját családfáját és a partnere mobiltelefonját is. Nem érdekel, ha eltűnik a vérvonalam, a 135 Instagram-követőmnek is hiszek. Továbbá inkább sajnálom túl későn azt, hogy nem született gyermekem, mint fordítva: egy olyan lényt sajnálni túl későn, akit senki sem kérdezett meg, hogy világra akar-e jönni

(az én feltételeim szerint). Még a kapcsolat ösztartójaként sem azt nyújtja a gyerek, amit várunk.

Tisztelettel adózom azoknak a szülőknek, akik mélyen ülő komplexusok és rejtett pszichózisok nélkül bocsátják szárnyra gyermeküket. Akik tudatosan és feltételek nélkül néznek szembe a gyermekvállalás feladatával. Továbbá szívből sajnálom mindazokat, akik hiába vágnak vér szerinti gyermekekre. Sajnos semmin nem változtat az a tény, hogy mások megvalósítják-e ezt a vágyálmat, és ha igen, milyen gyakran. S ha egyébként szándékosan akarnék másokat gyötörni egy döntéssel, akkor nem ottattam volna be magam.

Be kell vallanom, hogy a döntések igen kellemetlen dolgok. Különösen akkor, ha nyomás nehezedik rám. A nőgyógyászom minden rák-szűrésen azzal fenyeget, hogy leáll a petesejt-termelésem. Az anyák sunyin bólogatnak felém, mintha összeesküdtek volna a méhemmel: „A te órád is ketyeg.” A férfiak életközépi váltságát nem lehet ezzel összehasonlítani. A világ legidősebb férfiája, aki apa lett, 96 évesen is potens volt. Ráadásul sok nő nem engedheti meg magának, hogy Porschét vegyen a fizetéséből, és túl ráncosak ahhoz, hogy előnyt kovácsoljanak a külsejükből munkahelyi előmenetelük érdekében, továbbá a férfiak sem túlzottan kedvelik a kiszáradt anyaméhet.

Keserű a tudat, hogy nőként a változókortól kezdve biológiailag értéktelenek vagyunk, és gyerek nélkül kell meghalunk. Ezért már most próbálok a lehető leghasznosabbá tenni magam – előzőkeny nagynéniként, aki hintáztatja apu helyett a gyereket, akit az anyira szeretett volna, de csak épp nem tud vele mit kezdeni; aki csendben az öklét harapdálja, amikor anya még egy lányt akar, mert a fiú szerinte nem elég odabújós; aki minden elveszett gyermeklelket magához ölel. Minden csak számítás. A gyermekvállalásról való lemondás maga a tiszta egocentrizmus.

Pauline Krätzig, az *NZZ am Sonntag* magazin munkatársa tisztelettel kéri, hogy szólítsák Nulliparának, amely szakkifejezés olyan nőket jelent, akik még soha nem szültek.

(Neue Zürcher Zeitung)

Zanny Minton Beddoes

Elpazarolt elmék

Gyerekek milliói még mindig nem tértek vissza a pandémia után az iskolába. A költségek egyre nőnek.

King Norvic Tarroyo szüleivel és öt testvérével a Fülöp-szigetek fővárosában, Manilában, egy nyomorregyedben él a tengerparti védőgát közelében. A nyolcéves fiú 2020 márciusa óta nem tette be a lábát iskolájába, amikor az a Covid-19 elleni óvintézkedésként becsukta a kapuit. Huszonhét hónappal később King Norvic Tarroyo iskolája, hasonlóan több ezer másikhoz országszerte, továbbra is zárva tart. Egy évvel ezelőtt a tanárok adtak a fiúnak egy táblagépet a távoktatáshoz. Az édesanyja szerint fia azonban naponta csak pár órát használja. Utána úgy tesz, mintha szundikalna, vagy eltűnik, és az otthonuk közelében lévő síkatorokban mászkál. Néha anyja csinálja meg helyette az iskolai feladatokat.

A Fülöp-szigetek Covid-19 járványra adott válasza rendkívül rosszul érintette a gyerekeket. A világiárvány első hét hónapjában az ország 27 millió tanulója semmiféle oktatásban nem részesült. Több mint egy éven át még az otthonukat sem volt szabad elhagyniuk a gyerekeknek a Fülöp-szigetek nagy részén. A 2022-es év kezdete óta az állami iskolák mintegy 80 százaléka engedélyt kapott arra, hogy korlátozott formában újraindíthassa a jelenléti oktatást. De nem mindegyikük döntött így. A gyerekek körülbelül kétharmada előtt még mindig nem nyíltak meg az iskolák kapui.

Amikor a Covid-19 első hulláma elindult a világban, a normál tanórák szüneteltetése megbocsátható elővigyázatosság volt. Senki sem tudta, hogy a vírus mennyire terjed az osztálytermekben, és hogy a fiatal korosztály mennyire betegszik meg, vagy, hogy tagjai milyen valószínűséggel fertőzik meg a nagyszüleiket. A leállások az oktatásban azonban még azt követően is sokáig elhúzódtak, hogy ezekre a kérdésekre biztató válaszok születtek.

Új adatok arra utalnak, hogy a kár nagyobb, mint azt szinte bárki gondolta volna. A gyerekek kizárása az iskolából sokukat megakadályozott abban, hogy rendszeren elsajátítsák az olvasást. A világijárvány előtt az alacsony és közepes jövedelmű országokban 57 százalék volt azoknak a tízéveseknek az aránya, akik nem tudtak elolvasni egy egyszerű történetet – állítja a Világbank. Ez az arány mostani becslések szerint akár 70 százalékra emelkedhetett. Latin-Amerikában, amely valószínűleg a legsúlyosabban érintett régió, 50 százalékról 80 százalékra ugorhat azoknak a tízéveseknek az aránya, akik nem tudnak olvasni.

Azok a gyerekek, akik soha nem sajátítják el az alapokat, felnőttkorukban kevésbé lesznek produktívak és kevesebb pénzt fognak keresni. A McKinsey tanácsadó cég becslése szerint 2040-re az oktatásban az iskolabezárások miatt elszenvedett veszteségek miatt a világ GDP-je 0,9 százalékkal lesz alacsonyabb, mint amilyen egyébként lenne – ez évi 1,6 billió dolláros veszteséget jelent. A Világbank úgy véli, hogy a gyermekek életük során 21 billió dollárnyi jövedelmet veszíthetnek el a [tanulás] megszakadása miatt – ez az összeg ma a globális GDP 17 százalékának felel meg. Ez jóval több, mint a 2020-ban becslült 10 billió dollár, és a tavaly előrejelzett 17 billió dollárhoz képest is növekedést jelent.

A világ számos részén túl sokáig voltak zárva az iskolák. A világijárvány első két évében az UNESCO szerint az országok átlagosan 20 hétig tartó országos szintű iskolabezárásokat rendeltek el. A „részleges” bezárás – amikor az iskolák az ország egyes részein, vagy egyes évfolyamok számára, vagy részlegesen voltak zárva – további 21 hetet emésztett fel. Jelentős különbségek vannak területileg. A teljes körű és a részleges leállások 29 hétig tartottak Európában és 32 hétig a Fekete-Afrikában. Latin-Amerika országaiban átlagosan 63 hétig tartó korlátozásokat vezettek be. Dél-Ázsiában ez a szám 73 hét volt.

Az UNESCO számításai szerint két év alatt hozzávetőlegesen 153 millió gyermek maradt le a jelenléti iskolai oktatás több mint feléből.

Több mint 60 millióan a [tanítás] háromnegyedétől lettek ily módon megfosztva. Május végéig 13 ország – köztük Kína, Irak és Oroszország – tanulói még mindig kénytelenek voltak elszenvadni a jelenléti oktatás bizonyos mértékű korlátozását. A Fülöp-szigeteken és Észak-Koreában az osztálytermek ekkor többnyire még mindig zárva tartottak. A szegényebb országok hosszabb ideig tartották bezárva iskoláikat, mint szomszédjaik. Az olyan helyeken, ahol kevésbé jól teljesítő iskolák voltak, később nyitottak, mint a térség többi iskolájában. A bezárások olyan helyeken is elhúzódtak, ahol a tanári szakszervezetek nagy befolyással bírtak, mint például Mexikóban és az Egyesült Államok egyes részein. A szakszervezetek keményen harcoltak az iskolák zárva tartásáért még azután is, amikor világgossá vált, hogy ez kárára van a gyerekeknek.

Az iskolabezárások azokban az országokban is elhúzódtak, ahol a nők általában otthon vannak; ennek talán az volt az oka, hogy ilyen helyeken kevésbé követelték ki az iskoláktól, az iskolák ismét gyermekfelügyeletet biztosítsanak. A Fülöp-szigeteken sok gyermek a nagyszüleivel él [egy háztartásban], mondja Bernadette Madrid, manilai gyermekvédelmi szakértő. Ez óvatosságra készítette az embereket azzal kapcsolatban, hogy a gyerekek ne keveredjenek a játszótéren.

Azokon a helyeken, ahol az iskolaügy helyi irányítás alatt van, körülményesebb volt a tanintézmények újranyitása. Az erősen központosított Franciaországban Emmanuel Macron elnök elrendelte, hogy a magasabb évfolyamokon lévő tanulók kivételével a 2020-as tanév vége előtt országszerte minden tanulónak vissza kell térnie az osztályterembe. Ez volt az első nagy európai ország, amely így járt el. Erre a többi ország is felbátorodott, és követte a példát. Ezzel szemben helyi civakodásba torkolltak az újranyitásról szóló döntések olyan helyeken, mint Brazília. Amerikában egy teljes év különbséggel nyitottak meg azok a kerületek, amelyek elsőként, illetve utolsóként kezdtek újra a megszokott rendben a tanévet.

Indiában, ahol a világ diákjainak egyötöde él, szokatlanul hosszú bezárásokat kellett elszenvedni. Rakshit Mamunkar 13 éves volt,

amikor Mumbai közelében lévő iskolája két évvel ezelőtt bezárta a kapuit. Rakshitnak nem volt mit csinálnia, és nem volt hová mennie. Időnként krikettezett tízéves öccsével abban a kis téglaházban, amelyben édesanyjával élnek, aki háztartási alkalmazottként dolgozik. A fiú arról mesélt, hogy legtöbbször „csak tévét nézett és aludt”. Rakshiték osztálytermei 2020 márciusától ez év februárjáig maradtak zárva, kivéve néhány hetet 2021 végén. Ez idő egy része alatt elvállalt egy munkát, és a környék vasalóemberének segédkezett, aki számára összegyűjtötte és kiszállította a ruhákat. Anyjának szüksége volt a pénzre: keresete felére csökkent a járvány kirobbanásakor, fiai pedig nem ettek többé ingyen az iskolában. Végül sikerült annyi pénzt összekuporgatnia, hogy vegyen egy használt mobiltelefont, hogy Rakshit folytathatja a tanulást. Az összeg egy részét egy munkaadójától kellett kölcsönkérnie.

Mexikó a világ egyik leghosszabb országos szintű iskolabezárását rendelte el, amely több mint 50 hétig tartott. Elvben ma már nyitva tartanak az iskolák, de sok gyerek hiányzik. A Colegio Laureles-ben – egy Mexikó legszegényebb államában, Chiapasban található iskolában – a tanári kar egyszerre próbálja meg a gyerekeket az osztályteremben és távoktatásban tanítani. Tíz hónappal azután, hogy Mexikó osztálytermei kezdtek újra megnyílni, ebbe az iskolába a tanulóknak talán csak a fele tért vissza. Némelyek még mindig olyan helyeken tartózkodnak, ahová a családjaik mentek a járvány idején, például Argentínában és Braziliában. Sok szülő még mindig túlságosan fél a fertőzéstől, hogy jelenléti oktatásra engedje el gyermekeit, mondja David Gómez, az egyik intézményvezető.

A fiatalok, akik újra a helyükön ülnek, nagyon boldognak tűnnek. „Nem szívesen jártunk iskolába – mondja a 16 éves José Emilio Robles – De most tényleg szeretünk.” A legtöbben azt gondolják, hogy keveset tanultak a távoktatás alatt. Fényképeket kellett küldeniük a tanároknak az elkészült házi feladatokról. Ezek néha túl homályosak és kivehetetlenek voltak; néha pedig csaltak a diákok. A 16 éves Monserrath Gómez elmeséli, hogy amikor kérték, hogy

küldjön bizonyítékot arról, hogy elvégezte a tornagyakorlatait, egyszerűen csak „pózolt egyet” a tornaruhájában.

A Világbank, a Harvard és a Brookings intézet elemzői által ez év májusában közzétett tanulmány 35 felmérést tekint át, amelyek 20 többnyire gazdag országban vizsgálták a tanulási veszteséget. Megállapításai szerint a felmérésekben az átlagos veszteség egyenértékű azzal, ami rendszerint a rendes iskolaév harmadrészében vagy felében megtanulható lenne. Angliában a 2021-22-es tanév eleji teszt-eredmények azt mutatják, hogy az általános iskolások csaknem két hónappal voltak lemaradva ahhoz képest, ahol tartaniuk kellett volna matematikából, és egy hónappal olvasásban. Hasonló kutatások Amerikában úgy találták, hogy a gyerekek átlagosan 8-19 héttel voltak lemaradva.

Némely országban siralmasak az eredmények. Dél-Afrikában a 22 hét lezárás után vizsgált általános iskolásokról kiderült, hogy körülbelül csak egynegyedét tudják annak, amit kellene. Hasonlóan gyatra a teljesítménye a brazil középiskolásoknak, akik csaknem hat hónap jelenléti oktatást mulasztottak el. A diákok szinte alig tanultak valamit ez idő alatt – mutatja ki egy tanulmány, amely háromezer, 48 hétnyi jelenléti oktatásból kimaradt mexikói gyerekről szól.

Jelenleg az országoknak csak mintegy egyhatodából érkeznek a tanulási veszteséggel kapcsolatos pontos információk – ezek legtöbbször gazdag ország. A McKinsey által közzétett hozzávetőleges számítások próbálják kitölteni a fehér foltokat. Több adatsoportot kombinálnak: átlagosan hány diák tanult az egyes országokban az iskolabezárások előtt; mennyi ideig tartottak zárva az osztálytermek; vajon milyen hatékonysággal bírtak távoktatásra tett erőfeszítéseik. (E legutóbbi mérőszámra vonatkozó becslések annak alapján történtek, hogy milyen gazdagok egyes országok.)

Eredményeik azt sejtetik, hogy világviszonylatban az iskolások nyolc hónappal lehetnek lemaradva ahhoz képest, ahol rendes esetben tartaniuk kellene. A kár óriási lehet sok közepes jövedelmű országban, amelyek együttesen

az összes iskoláskorú gyerek 75 százalékának adnak otthont. Ezek az országok rendszerint tovább tartották zárva az iskolaépületeket, mint a tehetősebbek, és valószínűleg rosszabbul végezték a távitanítást is.

Kevésbé volt riasztó a járvány oktatásra gyakorolt hatása a szegény országokban. Ennek a legvalószínűbb magyarázata sajnos mégis úgy hangzik, hogy az ilyen helyeken a járvány előtt olyan rosszak voltak az iskolák, hogy a gyerekek nem mulasztottak olyan sokat a bezárásukkor.

A gyerekek világszerte nagyobb lemaradást mutatnak matematikából, mint olvasásból. Az általános iskolás korúak jobban megérintettek, mint a nagyobbak. Azok a tanulók, akik rosszul teljesítettek a járvány előtt, általában még gyengébbek lettek a fennakadások miatt. Továbbá minden tanulmány úgy találja, hogy a szegényebb gyerekek minden egyes országban jobban megszenvedték a pandémiát, mint a gazdagabbak. Egy amerikai tanulmány azoknak a gyerekeknek az előrehaladását vizsgálja, akik hosszabb ideig voltak távoktatásban, mint a 2020-21-es tanév fele. Rámutat, hogy ez idő alatt a jobbára szegény sorsú gyereket tanító intézményekben a tanulási veszteség közel kétszer akkora volt, mint azokban az iskolákban, ahová többnyire jobb anyagi helyzetű gyerekek jártak.

Az iskolabezárások okozta károk enyhítésére nagyszabású intézkedésekre van szükség az országokban, hogy segítsék a gyerekek felzárkózását. Jó kezdetnek bizonyulna, ha mindenkit sikerülne visszacsalogatni az osztályterembe. Persze, még akkor sem válnának be a „megszokott módszerek”, mondja Jaime Saavedra a Világbank munkatársa. Azok a gyerekek, akik visszatérésre nem kapják meg a megfelelő támogatást, még továbbra is lemaradással küzdhetnek. Sok tanár már a járvány előtt nehezen verekedte át magát a lényegtelen dolgokkal teletömött zsúfolt tananyaggon. Feladatukat nem tette könnyebbé, hogy a világjárvány mélyített azon a szakadékon, amely a legjobban és a leggyengébben teljesítő tanulók közt áll fenn minden egyes osztályban. Azok a diákok, akik

nehezen fogtak iskolai feladataikba a Covid-19 előtt, most még érdektelenebbé váltak. Sokukból iskolaelhagyó lett. Ha kevesebb idő alatt akarunk több anyagot a diákok fejébe tömni, az még többeket készíthet a feladásra.

Az UNICEF felmérése szerint országok háromnegyede gondolkozott el a felzárkóztatáson. Közel 70 százalékuk karesúsította a tantervet. A szakértők szerint különösen figyelemre méltók azok az indonéziai és dél-afrikai törekvések, hogy minél több időt szánjanak olvasásra és matematikára egy-egy tanítási nap során.

A gazdag országok általában a korrepetálásba fektetnek pénzt, amely a legmegbízhatóbb módja a bukdácsoló diákok megsegítésének. Ez drága módszer, de nem elérhetetlen a szegényebb helyek számára sem. Bangladesben egy kísérlet, amely telefonos korrepetálást biztosított az iskolabezárások alatt, arról tanúskodik, hogy a gyerekek olvasásértése 50 százalékkal gyorsabban fejlődött, mint azoké, akik nem vettek részt a programban. Nepálban hasonló elgondolás 30 százalékkal sikeresebbé tette a matematikatanulást. Az ebből a kísérleti programból származó eredmények arra engednek következtetni, hogy körülbelül 100 dollár ráfordítása árán egy gyerek teljesítményét annyival emelheti meg, mint egy teljes iskolaév.

Botswanában, Indiában és Zambiában a diákok olyan típusú felzárkóztatási órákat kapnak, amelyet a Pratham indiai civil szervezet indított el. A megfelelő szinten tanítás arra ösztönzi a tanárokat, hogy rövid szóbeli tesztek segítségével a tanulókat inkább a tudásuk, és ne az életkoruk szerint tegyék csoportokba. Ezek a csoportok naponta találkoznak rövid matematika- és olvasásórák erejéig. India legnagyobb államában, Uttar Pradeshben a járvány előtt hasonló órák – mindössze 50 nap alatt – 15 százalékról 48 százalékra emelték azoknak a diákoknak az arányát, akik képesek voltak elolvasni egy bekezdést.

Néhány gazdag ország adatai azt mutatják, hogy az ottani iskolások fokozatosan zárkóznak fel. Bár az angliai általános iskolások körülbelül két hónapos lemaradásban vannak

matematikából, ez sokkal jobb, mint 2020 őszén, amikor három és fél hónapos lemaradásban voltak. 2021 őszére az ohioi harmadik osztályosok kétharmadát hozták be annak a tudásnak, amely a 2020-21-es tanév kezdetén (amikorra körülbelül egyharmad tanévnyi lemaradásban voltak) elveszettek tünet.

A Covid-19 előtt sok fejlődő ország kormánya szemet hunyt oktatási rendszereik hatalmas kudarcai előtt. A derűlátók abban reménykednek, hogy a világiárvány majd problémáik megoldására sarkallja őket. Az elveszett tudás visszanyerésére irányuló tervezetek tartós reformokhoz vezethetnek. Benjamin Piper, a Bill és Melinda Gates Alapítvány munkatársa szerint még soha nem volt ennyi jó bizonyíték arra vonatkozóan, hogy mi az, ami működik az iskolai oktatás széles körű javításában.

Ugyanakkor ez csak az egyik lehetséges kiemelés. Az UNICEF szerint az országok egynegyedében az iskoláknak még mindig nincsenek tervei a felzárkóztatásra. A kormányok kevesebb mint fele rendelkezik nagyszabású, országos szintű stratégiákkal. A szegény gyerekek lassabban tudják visszanyerni az időt, mint a tehetősebbek. „Megdöbbenőek lesznek a költségek, ha nem teszünk valamit” – mondja Noam Angrist, az Oxfordi Egyetem oktatója szakértője. Az országok fele a felére csökkentette az oktatás finanszírozását 2020-ban, amely évben először zártak be az iskolák. Az oktatásra fordított külföldi segélyek aránya csökkent. A szegény országok egynegyede nem tartja számon, hogy hány tanuló tért vissza az iskolapadba. Égető szükség van arra, hogy utánamenjenek a lemorzsolódott diákoknak, amíg némi esély van rá, hogy vissza tudják őket csábítani. „Hat hónap múlva már vesztett fejsze nyele” – mondja Abhijit Banerjee, Nobel-díjas közgazdász.

Saavedra szerint az iskolabezárások talán „az elmúlt évszázad folyamán, de minden bizonnyal a világháborúk óta a legsúlyosabb oktatási válságot jelentik”. Aggódik, hogy túl kevés ország ismerte fel a katasztrófa nagyságát, és hogy a valódi költségek még évekig nem lesznek láthatók. „Attól tartok, hogy 15 év múlva az emberek olyan tanulmányokat

fognak írni, amelyekben majd azt dokumentálják, hogy a most 6 és 20 év közöttieknek folyamatosan alacsonyabb lesz a jövedelme, nem lesznek olyan termelékenyek, rosszabbak lesznek a jóléti mutatóik – mondja. Nem látom annak jeleit, hogy a társadalmak komolyan vennék a problémát.”

A chiapasi tanárok, ahogy másutt is Mexikó-szerte egyetértenek abban, hogy küszködnek a gyerekek. „Két évvel tartanak hátrább, mint ahol lenniük kellene – mondja Vianney Narváez, mexikóvárosi tanár. – Arra kell összpontosítani, hogy jól vannak-e, nem pedig az oktatásukra.” A tanárok arról számolnak be, hogy olyan alapkészségek fejlődtek vissza, mint a kézírás és a helyesírás. Tönkrementek az iskolaépületek. Némelyiket kifosztották vagy megrongálták a hosszú bezárások alatt. A szülőket is megkérték, hogy szálljanak be a javítási munkálatokba.

Mexikóban nem készültek országos felmérések, amelyek rámutatnának, hogy mennyire vannak lemaradva a gyerekek. 32 államából csak háromban történt nagyobb helyzetértékelés. A kormány nyárig tolta ki az idei tanévet. Ugyanakkor nincs más országos terv, sem új finanszírozás a lemorzsolódott diákok visszahozására és a felzárkóztatás ösztönzésére. „A helyzet tragédiába illő” – mondta Marco Fernández, Monterrey-i Technológiai Intézet munkatársa.

A Fülöp-szigeteken senki nem tudja megjósolni, hogy mikor folytatódik majd a tanítás a megszokott mederben. A kormány azt szeretné, ha valamennyi iskola jelenléti oktatást kínálna az elkövetkezendő tanévben. De kezdetben ez csak részmunkaidőben fog zajlani.

A Fülöp-szigeteki szülők még mindig félnek a vírustól, és nem háborognak. Az oktatási válság meglepően csekély szerepet játszott az ország elnökválasztási kampányában, amelyet ez év májusában egy korrupt diktátor fia, Ferdinand Marcos nyert meg. Madrid asszony szerint a tehetősebb diákok képesek lesznek majd bepótolni a pandémia alatt elvesztegetett éveket; a legtöbb gyerek számára azonban „örökre elpazarolt” idő marad.

(The Economist)

A hazai bankrendszer digitalizációs szintje

A pénzügyi digitalizációs folyamatoknak, az innovatív megoldásoknak és a Fintech ökoszisztémának kiemelt szerepe van a nemzetgazdaság versenyképességében. A 2021-es év jelentős növekedést hozott a hazai bankrendszer digitalizáltságában, amelyben döntő szerepe volt annak, hogy a Covid-19 járványhelyzet alatt a legtöbb pénzügyi folyamatot az online térbe terelték a pénzintézetek. További ösztönző tényező a mindinkább felhasználóbarát megoldások és a gyorsaságot, egyszerű hozzáférést sürgető ügyféligények.

A Magyar Nemzeti Bank digitalizációs felmérése

A Magyar Nemzeti Bank 2021-ben, immáron harmadik alkalommal mérte fel a hazai banki szereplők digitalizációs szintjét, mérlegfőösszeg-arányosan több mint 90 százalékban lefedett vizsgálat alapján. Az éves rendszerességű felmérésben nagyságrendileg 280 kérdés szerepel, amelyek a digitalizáció általános trendjeit lekövetve betekintést adnak a bankszektorban zajló technológiai fejlődésébe.

Az eredmények szerint a bankok digitális érettsége fejlődött az elmúlt egy évben, azonban a közepes fejlettségi szintet a bankrendszer egésze még nem tudta meghaladni. A belső működés digitalizáltsági szintjét mérő folyamat és rendszer pillérek csak kis mértékben tudtak erősödni, pedig a hosszabb távon is eredményes digitális transzformáció érdekében a belső működés automatizáltsága elsődleges fontosságú. Ez fontos jelzés, hiszen a belső működést támogató pillérek digitalizációs fejlesztéseinek elmaradása kritikussá válhat a szektor versenyképességének fenntartása szempontjából, főként a feltörekvő innovatív szereplőkkel szembeni versenyben.

Covid-19 járványhelyzet hatása a bankrendszer digitalizáltságában

2021-ben a banki termékek digitális hozzáférhetősége korábban nem tapasztalt mértékben javult, amely főként a COVID-19 járványhelyzet digitalizáltságot ösztönző szerepével, valamint a digitalizációs fejlesztések első hullámának beérésével magyarázható. Egyre inkább tekinthető alapszolgáltatásnak az, hogy a banki termékek digitálisan is elérhetőek. Az elemzésbe bevont hitelintézetek mindegyikénél van mód folyószámlanyitásra digitális csatornákon keresztül, a legnagyobb növekedés pedig a befektetési számlák piacán figyelhető meg. Ebből arra lehet következtetni, hogy a hazai bankok felismerték az ügyfelek növekvő igényét a befektetési termékekre, illetve arra, hogy mindezek gyors és gördülékeny elérése kulcsfontosságú a kereslet szempontjából a befektetők körében. Ezen a piacon egyébként a nemzetközi FinTech vállalatok is egyre aktívabbak, így a lépést versenyképességi szempontok is indokolták. Hasonló, növekvő tendencia rajzolódik ki az online fizetési szolgáltatásokhoz köthető termékek esetében is.

Felhasználóbarát megoldások a digitális bankolás ösztönzéséért

A digitális térben történő eligazodást segítő megoldások nagymértékben támogatják a digitális csatornák használatát. A felmérésben szereplő összes intézmény gyors és egyszerű tájékozódást kínál felületein GYIK segítségével, illetve a bankok jelentős többségénél elérhetők egységes útmutatók, oktató videók, valamint chatbot megoldások is. Az online banki ügyintézés terjedését a bankok árazási ösztönzőkkel is igyekeznek sürgetni, bár egyelőre inkább csak a folyószámlaműveletekhez kapcsolódóan.

Az online felületekkel párhuzamosan pedig a fióki ügyintézésben is egyre inkább jelen vannak az ügyfelek kényelmét támogató megoldások: szinte minden banknál elérhető már az előzetes időpontfoglalás. De számos intézményben bevezetésre kerültek olyan könnyen kitölthető elektronikus formanyomtatványok is, amelyek az ügyintézés gördülékenységét és gyorsaságát hivatottak javítani.

A bankok fő ügyfélkommunikációs platformjává a mobilbankok és a netbankok váltak. A mobilbanki aktivitás egy év alatt közel duplájára növekedett, amely egyrészt köszönhető a mobilhasználat általános népszerűségének, másrészt a hazai intézmények által kiadott új, modernebb és felhasználóbarátabb applikációknak. Emellett nem elhanyagolható tényező az – online fizetések során kötelezően alkalmazandó – ügyfél-hitelesítési eljárás részeként az ügyfelek kétfaktoros azonosítása, amit többnyire már a mobilbanki applikációkon keresztül végeznek el a fogyasztók.

Pénzügyi kultúra és tudatosságfejlesztés

Valamennyi hazai hitelintézet stratégiai célként tekinti a pénzügyi kultúra és tudatosság fejlesztését. Széleskörben ültetik a gyakorlatba termékeiken, nyújtott szolgáltatásaikon, kezdeményezéseiken, támogatott társadalmi felelősségvállalási programjaikon keresztül.

A pénzügyi tudatosságnak és a felelős pénzügyi döntéseknek kiemelkedő szerepe van, többek között biztonságosabbá tehetik a családok anyagi helyzetét, hozzájárulnak jólétük javításához, a versenyképesség erősítéséhez, valamint a pénzügyi közvetítő rendszer hosszú távú stabilitásához. A pénzügyi kultúra és tudatosság fejlesztésnek a digitális térben még nagyobb a jelentősége, hiszen azok a csoportok, akik digitális készségek miatt kiszorulnak a pénzügyi szolgáltatások piacáról, hosszú távon elszigetelődhetnek, hátrányt szenvedhetnek a gazdasági körforgásban.

A bankszektor szereplői ezt elkerülendő, dedikált kampányokkal, illetve médiaaktivitással (pl. online rendezvények és a közösségi média megjelenés) erősítik a digitális pénzügyekkel kapcsolatos ismereteket. Ennek nem csak edukációs előnyei vannak, de környezeti és fenntarthatósági oldalról is számos pozitív hatása érhető tetten, például a papíralapú ügyintézés helyett a digitális megoldások a bankok és az ügyfelek számára egyaránt költségsökkentő tényezőt jelenthetnek.

Szemléletformálás a banki döntéshozatalban

A digitális transzformáció már több éve szerepel az intézmények fő stratégiai célkitűzései között, azaz a digitalizációban rejlő lehetőségeket a bankszektor már a pandémia előtt felismerte. Azonban a 2020-as járványhelyzet után kialakult normák kellettek ahhoz, hogy a banki döntéshozatalban megfelelő prioritással illessék a mindennapi bankolási megoldások esetén is. A hazai intézmények önértékelése alapján a digitálizációs kihívások – a nemzetközi trendekkel párhuzamosan – egyre kevésbé okoznak számukra problémát 2021-ben, míg a pandémiát megelőzően a hazai bankrendszer alig kétharmada tartotta magát felkészültnek.

Mindezt a szervezeti kultúrák fejlesztése is támogatta: erősödő intézményi elköteleződést jelez, hogy már közel minden hazai bank igazgatóságában van a banki digitalizációért felelős dedikált vezető. Emellett a digitalizációs területen rendelkezésre álló szakértői szerepvállalás is növekszik, folyamatosan bővül mind az IT, mind az üzleti tanácsadók létszáma is. Továbbá, a kifejezetten banki digitalizációs területek mellett a kiegészítő, kapcsolódó – például GDPR, webjog – feladatkörökre dedikált csapatok is aktívan hozzájárulnak a digitalizációs célok eléréséhez.

A nemzetközi trendek alapján pedig a banki szereplők digitális fókusza mind alkalmazott megoldásaikban, mind jövőre irányuló célkitűzéseikben, várhatóan tovább szélesedik a jövőben.

Forrás: A Magyar Nemzeti Bank Fintech és Digitalizációs Jelentés (2022. június)

E SZÁMUNK SZERZŐI

- Bólya Anna Mária* az MMA Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet tudományos munkatársa, a Magyar Táncművészeti Egyetem egyetemi docense, Budapest
- dr. Botos Katalin* professzor emerita, SZTE, PPKE, Budapest
- Erős Vilmos* habilitált egyetemi docens, Debreceni Egyetem, Történelmi Intézet
- Farkas Pálma* ügyvivő szakértő, ELTE PPK Interkulturális Pszichológiai és Pedagógiai Intézet, Budapest
- Gombos László* zenetörténész, tanár, BTK Zenetudományi Intézet, Budapest
- dr. Kapronczay Károly* egyetemi tanár, történész, az MTA doktora, Budapest
- dr. habil. Karikó Sándor* főiskolai tanár, Szegedi Tudományegyetem JGYPK
- Lányi Gusztáv* pszichológus, Budapest
- Paár Ádám* történész (PhD), politológus, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Budapest
- Solymosi Tari Emőke* zenetörténész, egyetemi docens, az MMA rendes tagja, Budapest
- Vizvári Béla* egyetemi tanár, Budapest

TARTALOMJEGYZÉK

<i>Karikó Sándor: Az emberi viszonyok két formája</i> Filozófiai és etikai gondolatok a társas együttlétről	1
--	---

SZÁZADOK

<i>Erős Vilmos: A magyar nemzeti kérdés a középkorban – Domanovszky Sándor</i> előadása a Zürichi Nemzetközi Történészkongresszuson 1938-ban	9
---	---

MŰHELY

<i>Vizvári Béla: Adatok és szempontok a heterótól különböző szexualitás</i> megjelenítéséről a magyar elektronikus sajtó egy részében 2021-ben	25
<i>Kapronczay Károly: A Semmelweis-kutatás története</i>	42
<i>Farkas Pálma: Városi legendák és tények nyomában –</i> egy szoborelemzés története	49

<i>A kiválasztott – A magyar balett Nizsinszkij-hagyománya</i>	55
<i>Bólya Anna Mária: Rítus és idő A tavaszi áldozatban</i>	56
<i>Solymosi Tari Emőke: Vigasztaló Arlequin – Lajtha László balettjei</i>	64
<i>Gombos László: Pierrette fátyola – egy pantomimrémdráma a századfordulón</i>	75

NAPLÓ ÉS KRITIKA

<i>Lányi Gusztáv: PANDÉMONOLÓGIA. Öko- és politikai pszichológiai jegyzetek</i>	88
<i>Paár Ádám: Egy korszak közepén</i>	110
<i>Botos Katalin: A tér és a torony</i>	113

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL

<i>Peter Grier – Henry Gass – Harry Bruinius: A történelem nyers vázlata: mit jelenthet</i> számunkra a Roe kontra Wade törvény visszavonása (116) <i>Pauline Krätzig: Nem.</i> <i>Fogok. Gyereket. Szülni. Pont (119) Zanny Minton Beddoes: Elpazarolt elmék (121)</i>	
---	--

<i>A hazai bankrendszer digitalizációs szintje</i>	126
--	-----

KÉPEK

<i>F. Farkas Tamás grafikái (8, 63, 112)</i>	
--	--

Cikkpályázati felhívás doktoranduszok számára

A fiatal kutatók jelentik a jövő ígérését a tudományban és a tudománykommunikációt frissítő munkában. A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat (TIT) és a Doktoranduszok Országos Szövetsége (DOSZ) ezért ismeretterjesztő cikkpályázatot hirdet a doktori tanulmányaikat határainkon belül, valamint külföldön jelenleg folytató, tudományos fokozattal még nem rendelkező fiatal kutatóknak. A pályázat tematikus: a kiírók olyan pályamunkákat várnak, amelyek teljes terjedelmükben vagy egy jelentős részükben a *körforgásos gazdaságkodás, a hulladékhasznosítás, tágabb értelemben pedig a fenntarthatóság* témakörével foglalkoznak. A pályázat célja, hogy a doktoranduszok elsősorban saját kutatásaikat, illetve azok tudományos háttérét és összefüggéseit közérthető módon közkinccsé tegyék.

A pályázatot három kategóriában lehet benyújtani:

- 1.) *Élet és Tudomány* kategória: a pályázók ebben a kategóriában a széles nagyközönség számára írott, figyelemfelkeltő, az Élet és Tudomány stílusában készülő népszerűsítő cikkel pályázhatnak. A cikk terjedelme: 10-12 ezer n (szóközökkel). Ehhez 4-6 színes kép vagy ábra, grafikon, illusztráció is csatolandó.
- 2.) *Természet Világa* kategória: a pályázók ebben a kategóriában a természettudományok és a műszaki tudományok iránt érdeklődő olvasók számára írott, figyelemfelkeltő, a Természet Világa stílusában készülő ismeretterjesztő közleménnyel pályázhatnak. A cikk terjedelme: 15-18 ezer n (szóközökkel), amihez 5-7 színes illusztráció vagy magyarázó ábra is csatolandó.
- 3.) *Valóság* kategória: a pályázók ebben a kategóriában a társadalomtudományokhoz kapcsolódó, figyelemfelkeltő, a Valóság stílusában készülő cikkel pályázhatnak. A cikk terjedelme: 20-40 ezer n (szóközökkel).

Pályázni csak eredeti, máshol még nem közölt, illetve máshova közlésre be nem küldött, egyszerűs cikkel lehet.

A pályaművek elkészítésének segítése érdekében a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat online pályázati felkészítő tájékoztatót tart *2022. november 28-án 15 órától*, a Magyar Tudomány Ünnepe rendezvénysorozat keretében, amelyre jelentkezni a titlap@titnet.hu e-mail-címen lehet (a tárgymezőben kérjük feltüntetni: *TIT-DOSZ pályázati tájékoztató*).

A pályaműveket a www.termvil.hu oldalon található pályázati felületre kell feltölteni. A pályázat feltétele az ott található Pályázói adatlap hiánytalan kitöltése.

A pályázatok beérkezési határideje: *2023. január 15.*

A pályaműveket a három lap szerkesztősége, a TIT, valamint a DOSZ által felkért zsűri bírálja el.

Mindhárom kategória pályadíjai – első díj: 100.000 Ft, második díj: 75.000 Ft, harmadik díj: 50.000 Ft.

A zsűri mindhárom kategóriában *körforgásos gazdaság különdíj* odaítéléséről is dönt, a különdíjasok értékes vásárlási utalványban részesülnek.

A díjazottak számáról a zsűri dönt.

A cikkpályázatot a *Magyar Nemzeti Bank* és a *Pallas Athéné Domus Meriti Alapítvány* támogatja. A KEHOP-3.1.5-21-2021-00003. sz. projektet támogatta Magyarország Kormánya és az Európai Unió.

A szerkesztőségek a díjazott és a díjazásban nem részesült, de közlésre alkalmas cikkeket – a szerzőikkel egyeztetett szerkesztés után – ellenszolgáltatás nélkül megjelentetik. A pályázat beküldői a pályázaton való részvétellel egyben hozzájárulnak cikkük online közzétételéhez is a lapok internetes változatában.

BEFEKTETÉS A JÖVŐBE

A 2017. évi és az azelőtti lapszámaink kedvezményesen, 250 forintos áron vásárolhatók meg a szerkesztőségben.

Ára: 900 Ft • Előfizetéssel: 810 Ft